

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI

ƏLİ HƏSƏNOV
ADİL VƏLİYEV

AZƏRBAYCANIN VƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN SİYASİ SİSTEMLƏRİ

DƏRS VƏSAİTİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Böyük Elmi Şurasının tövsiyəsi, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 17 iyul 2007-ci il tarixli, 880 №-li əmri ilə ali məktəblərin "Politologiya", "Beynəlxalq münasibətlər" ixtisasları üzrə dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.

BAKİ-2007

H 17(07)

x 9(414.1)
H 63

Elmi redaktoru:

Seyfəddin Qəndilov,
t.e.d., professor

Rəyçilər:

Xaqani Məmmədov,
t.e.d., professor

Elçin Əhmədov,
s.e.n., dosent

Kərəm Məmmədov,
s.e.n., dosent

Ə.M. Həsənov, A.İ. Vəliyev

H 17(07) Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri. Dərs vəsaiti - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2007. – 248 s.

Dərs vəsaitində Azərbaycanın və xarici ölkələrin siyasi sistemləri, idarəçilik rejimləri, hakimiyyət orqanları, ictimai-siyasi institutları haqqında ümumi məlumat verilir, qədim dövrlərdən başlayaraq günümüzdə qədər dünyada dövlət idarəçilik sistemlərinin formalaşması və inkişafı, dövlətlərin siyasi quruluşu, idarəçilik rejimlərinin xüsusiyyətləri və s. məsələlər müqayisəli təhlil edilir.

Dərs vəsaiti ali məktəblərin politologiya, beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq ixtisasları və müvafiq fakültələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

H 4804000000 - 017(07)
M 670(07) - 2007

Sifarişlə

Bakı Dövlət Universiteti
ELMİ KİTABXANA

© "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2007.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	8
-------------	---

I HİSSƏ

“SİYASİ SİSTEM” ANLAYIŞI VƏ ONUN İNKİŞAF DİNAMİKASI

I FƏSİL

§ 1. “Siyasi sistem” anlayışı	11
Siyasi sistem və Konstitusiya	16
Siyasi rejim	17
Dövlət rejimi	18
Dövlət idarəçilik formaları	19
Monarxiya idarəçilik sistemi	20
Respublika idarəçilik sistemi	22
Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsulu	24
Dualist formalı Prezidentli respublika idarəetmə üsulu	25
Kommunist sisteminin idarəetmə üsulu	26
Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsulu	27
Hərbi rejimli idarəetmə üsulu	28
Mütləq formalı idarəetmə üsulu	29
Dövlət quruluşu formaları	30
§2. <i>Dünyanın demokratikləşməsi tendensiyası və dövlətlərin siyasi rejimləri</i>	31

II FƏSİL

Azərbaycanın siyasi sistemi:

formalaşması və əsas xarakteristikası	44
Dövlət quruluşu	46
Dövlətin tipi	49

Dövlət başçısı51
Qanunvericilik hakimiyyəti54
İcra hakimiyyəti57
Məhkəmə hakimiyyəti64
Naxçıvan Muxtar Respublikası70
Siyasi partiyalar və ictimai təşkilatlar72

II HİSSƏ

DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN SİYASİ SİSTEMLƏRİ

III FƏSİL

Respublika idarəçilik sistemi77
---	-----

§1. Prezident Respublikası quruluşlu ölkələrin siyasi sistemləri

<i>siyasi sistemləri</i>78
Amerika Birləşmiş Ştatları80
Braziliya85
Rusiya91
Anqola95
Argentina96
Belarus97
Cənubi Afrika Respublikası98
Cənubi Koreya99
Dominikan Respublikası100
Ermənistan101
Filippin102
Gürcüstan103
Honduras104
Xorvatiya105
İndoneziya106
İraq107
İsveçrə108
Kamerun109
Keniya109

Kolumbiya	110
Kosta-Rika	111
Qazaxıstan	112
Qırğızıstan	113
Liviya	114
Meksika	114
Misir Ərəb Respublikası	115
Nigeriya	116
Nikaraqua	117
Özbəkistan	117
Senegal	118
Serbiya	119
Suriya	120
Tacikistan	122
Tunis	123
Türkmənistan	124
Uruqvay	125
Venesuela	126
Yəmən	127
Yunanıstan	127

**§2. Parlament Respublikası quruluşlu ölkələrin
siyasi sistemləri**128

Almaniya	130
İsrail	134
İtaliya	139
Hindistan	143
Türkiyə	146
Avstriya	155
Fici	156
İrlandiya	158
İslandiya	159
Latviya	160

Macarıstan	161
Pakistan	162
Sinqapur	163
Slovakiya	163
Ş3. Dualist (qarışıq) formada idarəetmə üsuluna malik respublikalar	164
Fransa	165
Finlandiya	170
Bolqarıstan	174
Çad	175
Çexiya	175
Estoniya	176
Haiti	177
Litva	178
Moldova	179
Polşa	180
Portuqaliya	181
Rumıniya	182
Sloveniya	184
Şri-Lanka	185
Ukrayna	186

IV FƏSİL

Monarxiya, kommunist, dini və digər quruluşlu idarəçilik sisteminə aid olan dövlətlər	187
Ş1. Monarxiya tipli dövlətlər	187
Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı	190
İspaniya	195
Yaponiya	199
Avstraliya	203
Barbados	204
Belçika	205

Birləşmiş Ərəb Əmirliyi	207
Danimarka	208
Kanada	209
Küveyt	210
Lüksemburq	211
İsveç	212
Mərakeş	213
Niderland	214
Norveç	215
Svazilend	216
§2. Kommunist tipli dövlətlər	217
Çin	218
Kuba	222
§3. Teokratik dövlətlər	225
İran	226
Səudiyyə Ərəbistanı	231
Dərslik üzrə istifadə olunan ədəbiyyat və internet resursları ..	236

GİRİŞ

Müasir dünya ölkələri müxtəlif təbii, coğrafi, ərəzi, əhali xarakteristikasına; güclü, zəif iqtisadi və texnoloji inkişafına; geosiyasi əlamətlərinə; beynəlxalq münasibətlərdə tutduğu yerə, rola və s. xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunur. Dövlətləri bir-birindən fərqləndirən bu və ya digər əlamətlər onların həm daxili vəziyyətinə, həm də xarici aləmlə münasibətlərinə ciddi təsir göstərir.

Son zamanlar dünya siyasətşünaslıq mərkəzləri və politoloqlar dövlətlərin siyasi rejimlərinin, dövlət idarəçilik sistemlərinin, hakimiyyət institutları və ictimai-siyasi təşkilatlar arasındakı münasibətlərin xarakterini tədqiq edərək ölkələri daha bir əlamətinə görə təsnif edirlər.

Qloballaşmanın və transmilli demokratikləşmənin gətirdikə vüsət aldığı müasir dünyada cərəyan edən dövlətdaxili və dövlətlərarası münasibətlərdə hər bir ölkənin siyasi idarəçilik sisteminin xarakterinə çox ciddi diqqət ayrılır. Bəzən dünya siyasətinə əhəmiyyətli təsir göstərmək imkanı olan böyük dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar, ayrı-ayrı ölkələrin beynəlxalq hüquq öhdəliklərini və beynəlxalq haqlarını bilavasitə onların daxili idarəçilik rejimləri, siyasi sistemləri ilə əlaqələndirirlər. Bir sözlə, əvvəllər hər bir milli dövlətin daxili idarəçiliyi, dövlət-vətəndaş, hakimiyyət və ictimai institutlar arasındakı münasibətləri onun daxili işi hesab edilirdisə, yeni dünya nizamının bərqərar olduğu XXI əsrdən başlayaraq bu sahələr transmilli xarakter alaraq beynəlxalq aləmin diqqət mərkəzinə çıxarılmışdır.

Oxucuların diqqətinə təqdim olunan bu kitabda dünya ölkələrinin siyasi sistemləri və idarəçilik rejimləri, dövlətlərin tipi, xarakteri, daxili siyasət və ictimai institutları, onların cəmiyyət həyatındakı rolu məsələləri tədqiq olunur.

Kitabda Azərbaycanın siyasi və idarəçilik sisteminə daha geniş yer ayrılmışdır.

Müəlliflər ali məktəblərin tələbələri, aspirantlar və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuş, dərslik, yaxud dərs vəsaiti kimi istifadə oluna biləcək bu kitabla bağlı öz fikir və mülahizələrini, tövsiyələrini bildirən hər bir oxucuya minnətdar olacaqlar.

I HİSSƏ

“SİYASİ SİSTEM” ANLAYIŞI
VƏ ONUN İNKİŞAF
DİNAMİKASI

I FƏSİL

§1. «SİYASİ SİSTEM» ANLAYIŞI

Ensiklopedik nəşrlərdə siyasi sistemi hər bir ölkənin ictimai həyatının bir hissəsi hesab edirlər. Məlumdur ki, hər bir ölkənin daxili həyatı müxtəlif sahələrin – iqtisadi, sosial, ideoloji, hüquqi, etik, maddi, mədəni və ictimai resurslar, demografik, məkan-ərazi, ətraf mühit və s. məcmusundan ibarət olur. Bütün bu sahələrin işinin təşkili, idarə edilməsi, cəmiyyət həyatının qurulması, gündəlik yaşayışın və fəaliyyətin, qayd-qanunlarının müəyyən edilməsi, vətəndaşların, təşkilatların hüquq və öhdəliklərinin, davranış qaydalarının normalarının təsbit edilməsi, istək və arzularının reallaşdırılması və s. işlərin görülməsi bilavasitə dövlətlərin siyasi sisteminin xarakterini və prinsiplərini müəyyən edir. Odur ki, siyasi sistemi – dövlət idarəçilik təşkilatlarının, siyasi və ictimai institutların, siyasi rolların, münasibətlərin, proseslərin, cəmiyyətin siyasi idarəçiliyinin prinsiplərinin qaydaya salınmış və bütöv məcmusu kimi xarakterizə edirlər.

Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, siyasi sistem cəmiyyətin siyasi, sosial, hüquqi, ideoloji, mədəni norma və kodekslərinə tabe olaraq, hər bir xalqın tarixi və milli ənənələrinə, siyasi dünyagörüşünün mahiyyətinə və fəallıq dərəcəsinə uyğun qurulur.

Hər bir cəmiyyətin siyasi sistemi həm də onun sinfi və milli təbiəti, ərazi-sosial quruluşu, idarəçilik formaları (Prezident, parlament), dövlətin tipi (respublika, monarxiya), siyasi rejiminin xarakteri (demokratik, qeyri-demokratik), sosial-siyasi vəziyyəti (sabit, konfliktli), siyasi-hüquqi statusu (konstitusiyalı, qeyri-konstitusiyalı), siyasi-ideoloji xarakteri (açıq, yaxud bağlı dövlət), dövlətçiliyin milli ənənələri, mentalitetin və həyat tərzinin xarakteri (əhalinin siyasi aktivliyi, milli-etnik və tayfa-qohumluq ənənələri və s.) ilə müəyyən edilir.

Siyasi sistemin cəmiyyət həyatında effektivlik dərəcəsi xüsusi (effektli, yaxud qeyri-effektli) tədqiq olunur. O siyasi sistemlər effektiv hesab olunur ki, onlar inkişafı təmin edir, əhalinin istək və arzularını, təşəbbüslərini əks etdirir, azad siyasi rəqabətə, şəffaf idarəçiliyə, vətəndaş-dövlət əlaqələrinə, ictimai fikrə ciddi dəstək verir.

Siyasi sistem konkret məkan (dövlətin, dövlət birliklərinin sərhədləri çərçivəsində) və zaman (tarixin ayrı-ayrı dövrlərində mövcud olmuş formasiya, idarəçilik tendensiyalarına uyğun) çərçivəsində yaranır və yüksələn xətlə inkişaf edir. Bu inkişafda sistemə daxil olan bütün subyektlərin (dövlət orqanları, siyasi və ictimai təşkilatlar, əhalinin ayrı-ayrı təşəbbüsləri) öz rolu olur.¹

“Siyasi sistem” anlayışı ilk dəfə XX əsrin ortalarında elmi ədəbiyyata politoloq D.İsten tərəfindən daxil edilib. Artıq əlli ildən artıq bir dövrdə cəmiyyət həyatının müstəqil sahəsi olaraq “siyasi sistem” anlayışı hər bir dövlətin daxili aləminin göstəricisi və başqa dövlətlərlə əlaqəsinə təsir edən obyekt kimi politoloqların tədqiqat obyektinə çevrilərək öyrənilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, cəmiyyətin siyasi həyatının tarixi təkamülünün qanunauyğun nəticəsi kimi meydana gələn siyasi sistem keçən dövrdə öz dinamikliyi ilə seçilərək daim inkişaf etmişdir. Hər bir dövlətin və cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi orada qərarlaşmış siyasi sistemin dünyada baş verən dəyişikliklərə olan reaksiyası və müvafiq surətdə dəyişilməsi tendensiyası ilə müəyyən edilir. Siyasi təsisatların və ictimai qurumların, həmçinin onların fəaliyyətinin həyata keçirildiyi cəmiyyətlərin vəziyyəti, daxili həyata təsirinin məcmusu olan «siyasi sistem» anlayışı, həm də iqtisadi mühitin, rəqabəti və qarşıdurmanı təşkil edən əsas siniflərin (qrupların) arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin, ziddiyyətlərin inkişaf dərəcəsiindən asılı olaraq dövlətin bütün siyasi həyatını əhatə edir.

Siyasi sistem hakimiyyətin sosial məzmununun səciyyəsinə, onun daşıyıcısı olan hakim dairənin xarakterini, iqtisadi quruluşu;

¹ Политология: Энциклопедический словарь. - Москва, 1993. - 273 с.

hakimiyyətin həyata keçirildiyi və siyasi münasibətlərin cərəyan etdiyi təsisatlar və təşkilatlar sistemini göstərir; siyasi hakimiyyət və təsisatların (partiyalar, ictimai təşkilatlar və s.) fəaliyyət prinsiplərini, normalarını, bu fəaliyyətin yönümünü müəyyən edir.

Cəmiyyətin siyasi sisteminə daxil olan təsisatlar ya bilavasitə, yaxud da öz ictimai hərəkətləri və siyasi təşkilatları vasitəsilə dolayısı ilə dövlət həyatında maddi və mənəvi varlıqların idarə edilməsi və bölüşdürülməsində iştirak edərək ayrı-ayrı sosial qrupların çeşidli maraqlarını ifadə edir. Bu maraqlar qəbul edildiyi təqdirdə onlar siyasi idarəetmə strukturları tərəfindən qərarların qəbulu və həyata keçirilməsi yolu ilə gerçəkləşdirilir.

Siyasi sistemin strukturunu cəmiyyətin əsas institutları hesab olunan *dövlət* (öz orqanları və təşkilatları ilə birlikdə), *siyasi partiyalar, ictimai hərəkətlər və təşkilatlar* (sosial, dini, milli, həmkar və s. xarakterli) təşkil edir.

Hər bir ölkənin siyasi sisteminə hakim yer *dövlət* və onun orqanlarına məxsusdur. O, bütün cəmiyyətin təşkilatı çərçivələrini təyin edir, hüquqi normaların köməyi ilə öz vətəndaşlarının və mülki təşkilatların davranışını formalaşdırır, təşəbbüs-lərini dəstəkləyir.

Dövlət özü-özlüyündə ən kütləvi siyasi təşkilat funksiyasını icra edərək bütün cəmiyyət üzvlərini təmsil edir. Düzdür, dövlət idarəçilik sistemindən asılı olaraq bütün ölkələrdə vətəndaşların rəsmi siyasətə təsiri və rolu eyni olmur. Lakin istənilən halda mövcud dövlətin vətəndaşı olmaq özü-özlüyündə hər bir vətəndaş üçün məcburi məsuliyyət, hüquq və qanuni haqlar yaradır. Əgər hər hansı partiya və ictimai təşkilata üzvlük vətəndaşın öz istəyi ilə reallaşır və yalnız üzvlərə hansısa üstünlük yaradırsa, vətəndaş statusu daşıyan hər bir fərdə öz ölkəsinin malik olduğu maddi və mənəvi resurslardan yararlanmaq, dövlətin qanunlarından və s. üstünlüklərdən istifadə etmək üçün bərabər şəraitə malik olur. Əslində öz fəallıq dərəcəsiindən asılı olaraq hər bir vətəndaş dövlət həyatında ayrıca bir siyasi partiya və

digər təşkilatın malik olduğu qədər hüquqa malikdir və cəmiyyət həyatında onlar qədər iştirak edə bilər.

Dövlət cəmiyyət həyatında və xarici aləmdə mövcud olan bütün digər institutlar və vətəndaşlar qarşısında suveren hüquqlara malikdir. O istənilən qərarı müstəqil şəkildə qəbul edib, vətəndaşları qarşısında məsuliyyət daşıyır. Düzdür, müasir dünyada dövlət öz qərarlarını həm xarici beynəlxalq, həm də daxili institutların rəyi ilə uzlaşdırır. Lakin bu heç də dövlətin suveren hüququnu ələndən almır.

Dövlət istehsalat və digər maddi, mənəvi resursların sahibi kimi çıxış edərək mülkiyyətçi rolunu icra edir. Onun malik olduğu mülkiyyət bütün ölkə vətəndaşlarının ümumi sərvəti hesab olunur və cəmiyyətin inkişafına xidmət edir.

Digər siyasi institutlardan fərqli olaraq dövlət həm də geniş hüquqi və idarəetmə sisteminə malikdir və cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə nəzarəti öz əlində saxlayır, qanunlar qəbul edir, onların icrasını təmin edir, ictimai davranış qaydalarını qoruyur.

Dövlət tək siyasi deyil, digər – hüquqi, texniki, iqtisadi, mədəni və s. funksiyaları da icra edərək, başqa siyasi institutlardan ciddi fərqlənir. Dövlətin siyasi sistemi və idarəetmə institutları bütöv cəmiyyətin, ayrı-ayrı insanların ideya və maraqlarının dinamik münasibətlərini: siyasi hadisələri əks etdirən tələblər və bu tələblərin həyata keçirilmə prosesini özündə əks etdirir. Hətta canlı siyasi proseslər müstəvisi, demək olar ki, yox dərəcəsində olan avtoritar dövlətlərdə belə, hakimiyyət başında durana mütləq tabe olmalarına baxmayaraq, idarəedənlərin fəaliyyətində insanların cəhdlərini və istəklərini daim özündə əks etdirən hansısa bir gizli ictimai təsir mövcuddur.

Dövlət cəmiyyət həyatının, siyasi inkişafın, iqtisadi, sosial və mədəni proseslərin inkişaf strategiyasını müəyyən edir, davranış normalarını yaradır, qanuna çevirir və onlara əməl olunmasına nəzarət edir. Bütün məsələlərin həlli və təklif olunan dəyişikliklərdə də son və həlledici səs dövlətə məxsusdur.

Dövlət orqanlarının ahəngdar və şəffaf fəaliyyəti siyasi sistemin həlledici amili sayıldığından onun təmin edilməsinin ən optimal yolu kimi müasir demokratik dövlətlərdə hakimiyyət bölgüsü tətbiq edilir. Qanunverici, icraedici və nəzarətedici orqanlar yaradılır ki, bu da demokratik inkişafı təmin edir.

Siyasi sistem xalqın suverenitetinin, tam hakimiyyətinin reallaşdırıldığı zəruri mexanizmdir. İstənilən cəmiyyətin siyasi sistemi, onun sabitliyini, həyat qabiliyyətini və cəmiyyət həyatının şəffaflığını təmin edəcək müəyyən mexanizmlərin mövcudluğu ilə səciyyələnir. Bu mexanizmlərin köməyi ilə sosial ziddiyyətlər və münaqişələr təhlil və həll olunur, müxtəlif ictimai hərəkət, siyasi qurum və təsisatların söyləri bir araya gətirilir, ictimai inkişafın əsas məqsədi, istiqaməti və dəyərlərinə münasibətdə ümumi konsensusa nail olunur.

Demokratik dövlətlərdə siyasi sistemin əsas tərkib hissələrindən biri *siyasi partiyalardır*. Bu institutlar, bir qayda olaraq, ayrı-ayrı qruplar (şəxslər) tərəfindən yaradılaraq siyasi hakimiyyətə gəlmək, yaxud ona təsir etmək yolu ilə özlərinin, tərəfdarlarının və təmsil etdikləri digər qrupların marağını reallaşdırmaq məqsədi daşıyırlar. Siyasi partiyalar cəmiyyətdə hakimiyyət dairələrinə opponentlik etməklə, daha dolğun, cəlbəedici ideyalar, proqramlar təklif etməklə tərəfdarlarının sayını artırır və seçki yolu ilə hakimiyyətə gəlir. Siyasi partiyalar zaman-zaman hakimiyyətə gələrək hakimiyyətdəki qrupları əvəzləyir ki, bu da hakim və opponent güclərinin dinamik yarışmasını şortləndirir.

Siyasi sistemin əsas tərkib hissələrindən biri də *ictimai qurumlar, qeyri-hökumət təşkilatları və azad mətbuat orqanları* hesab olunur. Bu qurumlar öz qarşılıqlarına bilavasitə fəal siyasətlə məşğul olmaq, hakimiyyətə gəlmək məqsədi qoymasalar da, yürüdülmən siyasətə təsir etmək, bu və ya digər vəzifələri reallaşdırmaq məqsədilə aktiv fəaliyyətlə məşğul olurlar. İqtisadi, sosial, ekoloji, mədəni yönlü təşkilatlar, həmkarlar ittifaqları, milli-dini qrupların təmsilçiləri ümumi dövlət maraqları, ölkədə

maddi və mənəvi sərvətlərin bölgüsü və s. proseslərdə təmsil etdikləri təbəqənin maraqlarının təmsilçisi rolunda çıxış edir.

Demokratiyanın və siyasi plüralizmin hökm sürdüyü ölkələrdə *mətbuat* bütöv cəmiyyətin maraq və mənafeələrini, yürüdümlən siyasətlə bağlı ictimai rəyi əks etdirərək dövlət siyasətinə bilavasitə təsir edir.

Siyasi sistemi üstqurum hadisəsi kimi səciyyələndirmək mümkündür. Belə ki, istənilən tip cəmiyyətdə, istənilən quruluş formasının təməli, bazisi qismində iqtisadiyyat, onun müxtəlif inkişaf dərəcələri və səviyyəsi çıxış edir. Məhz buna görə də siyasi sistemlər üstqurum mahiyyətli olur və iqtisadi əlaqələr onların təbii əsasını təşkil edir. İqtisadiyyat və siyasətin bu cür qarşılıqlı təsirini yüz illər boyu, quldarlıq quruluşundan müasir dövrə qədər izləmək mümkündür. Sistemin həyatiliyi, gücü və bütövlüyü sabit iqtisadi əlaqələrin hüdudu ilə müəyyən olunur.

Siyasi sistem və Konstitusiya

Hər bir dövlətin xarakterini, siyasi sisteminin əsas məziyyətlərini onun Ali Qanunu – Konstitusiyası müəyyən edir. Konstitusiya siyasi sistemin strukturunu əks etdirən sənəd və ya sənədlər toplusu olmaqla, hakimiyyətin necə bölüşdürüldüyünü, hökumət təsisatlarının funksiyasını və quruluşunu, onların necə fəaliyyət göstərməli olduqlarını müəyyənləşdirir. Konstitusiyada üç əsas hakimiyyət institutlarına: qanunvericilik, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinə başlıca yer ayrılır və bu institutların bölgülü və ya birgə fəaliyyətinin müxtəlif prinsipləri müəyyən edilir.

Ümumiyyətlə, hakimiyyətin bölgüsü və tarazlığı anlayışı müasir dövrdə siyasi sistemin azadlıq səviyyəsini, demokratik və hüquqi xarakterini müəyyənləşdirən meyar sayılır. Qeyd olunan amillərlə yanaşı, bir çox hallarda hakimiyyət bölgüsü qanadlar arasındakı deyil, siyasi mərkəzlə regionlar arasında hakimiyyətin bölgüsünü ehtiva edir. (Federativ və yaxud konfederativ dövlət quruluşlarında).

Konstitusiya heç də siyasi sistemin bütün aspektlərini tam əhatə etmir. Belə ki, orada bütün siyasi partiyaların və ya müəyyən qrup insanların maraqlarını ifadə edən digər təşkilatların adbaad nəzərə alınması qeyri-mümkündür. Konstitusiya hakimiyyətin necə fəaliyyət göstərdiyini, onun bölgüsünü, siyasi sistemin xarakterini göstərir, lakin onun necə işlədiyini tam və dəqiq əks etdirmir. Konstitusiya yalnız dövlət sisteminin və müvafiq idarəçiliyin prinsiplərini göstərir.

Ölkələrin konstitusiyaları xaraktercə fərqli olsalar da, onların tam əksəriyyəti dövlətin idarə edilməsi və fəaliyyətini həyata keçirən institutlara aid mövcud qanunvericilik bazasının əsaslarını təşkil edir.

Müasir dünyada demokratik quruluşlu ölkələrin Konstitusiyalarında geniş istifadə etdiyi hüquqi dövlət anlayışının əsasını hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi təşkil edir.

Hakimiyyətin bölgüsü doktrinasını ilk olaraq müəyyənləşdirən fransız filosofu Monteskye 1748-ci ildə yazmış olduğu və bu nəzəriyyəni ifadə edən "Hakimiyyətin bölgüsü" əsərində sübut edirdi ki, bölgü və balanslaşdırma yolu ilə üç institutun hər hansı birinin (xüsusən də icraedici orqanın) hakimiyyətdən ölkə vətəndaşlarının maraqlarının ziddinə olaraq sui-istifadə etməsi halı aradan qalxır.

Siyasi rejim

Hər bir dövlətin siyasi həyatında fəaliyyət göstərmək üçün qanunla müəyyən olunmuş prinsiplər və lazımi şərait olmalıdır. Siyasi sistemin əsas komponentləri arasında mövcud olan münasibətlər, hüquq və öhdəliklər, hakimiyyətin formalaşdırılması və idarəedənlərin fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarət, siyasi və vətəndaş hüquqlarının təmin olunması, dövlət-vətəndaş münasibətlərinin xarakteri və prinsipləri, müxalifət institutlarının və azad mətbuatın mövcudluğu və s. hər bir siyasi rejimi xarakterizə edən əsas amillərdir.

Tədqiqatçılar müasir dünyada mövcud olan siyasi rejimləri iki əsas qrupa ayırırlar: *demokratik və qeyri-demokratik*. Hər iki kateqoriya mövcud cəmiyyətdə insan hüquq və azadlıqlarının vəziyyəti və yuxarıda qeyd etdiyimiz digər meyarlarla müəyyən edilir.

Demokratik siyasi rejimli ölkələrdə hakimiyyətin əsas mənbəyi xalq hesab olunur və yalnız onun seçimi əsasında legitim hakimiyyət formalaşdırıla bilər. Seçim azad və sərbəst olmalı, hər bir vətəndaş öz iradəsini ifadə etmək, seçmək və seçilmək imkanına malik olmalıdır. Hökumət və hər bir idarə edən xalq qarşısında hesabat verməli, qanun qarşısında məsuliyyət daşımalıdır.

Hər bir insan, təşkilat, orqan, institut hakimiyyətlə bağlı öz fikrini sərbəst şəkildə bildirmək, onun fəaliyyətini müzakirə etmək imkanına malik olmalıdır. İnsanlar qanun qarşısında, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni hüquqlarının reallaşdırılmasında bərabər imkanlara malik olmalıdır.

Bütün qeyd etdiyimiz bu və ya digər meyarların mütəmadi olaraq pozulduğu ölkələr idarəçilik formalarından asılı olmayaraq, qeyri-demokratik (avtoritar, totalitar və s.) dövlət hesab olunur. ABŞ politoloqu C.Hantinqton və bu ölkənin "Azad ev" təşkilatı müasir dünya dövlətlərini - demokratik, demokratiya istiqamətində inkişaf edən və qeyri-demokratik kimi üç qrupa bölərək onların siyasi rejimlərini tədqiq etmişlər. Onların təsnifatına görə 2004-cü ildə dünyada mövcud olan 200 dövlətdən 89-u demokratik, 34-ü bu istiqamətdə inkişaf edən, qalanları isə qeyri-demokratik ölkələr kimi xarakterizə edilir.

Dövlət rejimi

Tədqiqatçılar siyasi sistemlərin öyrənilməsi və təsnifatında siyasi sistemlə yanaşı ölkələrin dövlət rejimlərinə də xüsusi yer ayırırlar. Dövlət rejimi siyasi rejimin tərkib hissəsi hesab olunsa da bəzi parametrlərinə görə ondan seçilir. Əvvəla,

siyasi rejim daha genişdir və onun tərkibində dövlət idarəçilik sistemi ilə yanaşı partiyalar, ictimai qurumlar, mətbuat, ayrı-ayrı fəal insanlar və s. iştirak edir. İkincisi, siyasi rejimin əsas əlamətləri bəzən dövlət rejimi ilə üst-üstə düşməyə bilər. Məsələn, İsveçrə siyasi rejiminə görə monarxiya tipli dövlətdir, onun idarə edilməsində daha çox partiya (siyasi) prinsipləri deyil, ərazi faktoru (kantonların konfederasiyası) əsas götürülür. Lakin dövlət rejiminə görə bu ölkə dünyanın ən demokratik ölkəsi hesab olunur.

Dövlət rejimi daha çox idarəçilikdə tətbiq olunan konkret metod, vasitə və prinsiplərlə, o cümlədən dövlət orqanlarının səlahiyyət və məsuliyyəti ilə xarakterizə olunur. Hər bir dövlət öz rejiminə uyğun idarəçilik formalaşdırır, orqanlarının (daimi, siyasi, qeyri-siyasi orqanlar) hüquq və məsuliyyətini, fəaliyyət prinsiplərini, idarəçilik metodlarını və vasitələrini müəyyənləşdirir. Bəzən Konstitusiyasında tam demokratik ölkə kimi təsbit olunmuş respublikalar dövlət idarəçilik rejimləri ilə qeyri-demokratik fəaliyyət nümayiş etdirir (Məsələn, Çilidə vaxtilə fəaliyyət göstərmiş Pinoçet rejimi və s.).

Müasir dünyada dövlət rejimləri ciddi müzakirə olunaraq bəzi beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının əsas tədqiqat obyektinə çevrilib. ABŞ-ın "Azad ev" təşkilatı, ATƏT, Avropa Şurası və digər qurumlarda dövlət rejimləri və onun ölkələrin inkişafına təsiri mövzusunda tez-tez geniş müzakirələr açılır.

Dövlət idarəçilik formaları

Bütün dünya ölkələrində dövlət konkret bir inzibati ərazi çərçivəsində vahid funksiya həyata keçirir – idarəçilik. Ölkə daxilində vətəndaşların, dövlət orqanlarının və cəmiyyət həyatının bütün sahələrini müvafiq qanunlar çərçivəsində idarə edir, ictimai, siyasi, iqtisadi, mədəni və sosial münasibətləri tənzimləyir. Xarici aləmdə öz dövlətini təmsil edir, onun əla-

qələrini yaradır və maraqlarını qoruyur. Lakin ölkələr dövlət idarəçilik formalarının xarakterinə görə bir-birindən ciddi fərqlənir. Hər bir dövlət öz idarəçilik formasını özünəməxsus vasitələrlə, meyarlarla müəyyənləşdirir və fərqli yollarla reallaşdırır. Dövlət idarəçiliyinin təskili, strukturu, idarəetmə orqanlarının statusu və funksiyaları, onlar arasındakı münasibətlərin xarakteri də ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif olur.

Dünya ölkələrinin son iki minillik tarixində ən çox müşahidə olunan dövlət idarəçilik rejimlərini əsasən iki – monarxiya və respublika formalı idarəçilik qrupuna aid edirlər. Hər iki qrupa daxil olan idarəçilik formaları bir neçə özünəməxsus formada təzahür edir. Tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində mülkiyyət formasından, istehsalat resurslarından asılı olaraq bu formalar fərqli şəkildə təzahür etmişdir.

Monarxiya idarəçilik sistemi

Monarxiya idarəçilik sistemində bütün dövlət hakimiyyəti bir nəfərin – monarxın əlində cəmlənir. Monarx öz hakimiyyətini birbaşa öz varisinə ötürür.

Hələ qədim dövrlərdə Şərqdə - Misirdə, Hindistanda, Babilə və s. quldarlıq dövlətlərində mövcud olan monarxiya quruluşlarını xarakterizə edən əsas amil ondan ibarət idi ki, bu rejimlərdə qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti tamamilə monarxın əlində cəmləşmişdi (*Şərq despotizmi*). Şərq despotizminin əsas əlamətlərindən biri də həm dünyəvi, həm də dini hakimiyyətin monarxa məxsus olması idi.

Bu tipli monarxiyalarda hakimiyyətə yeganə təsir vasitəsi monarxın ətrafında idarəçiliyə cəlb olunmuş saray xidmətçiləri, ordu başçıları, iri tacirlər, kahinlər, mülk sahibləri idi. Bu tip insanlar arzu və istəkləri nəzərə alınmadıqda zaman-zaman saray çevrilişləri edərək mövcud monarxi devirir, onu daha əlverişlisi ilə əvəzləyirdilər.

Qədim dünyanın daha bir monarxiya idarəçilik rejimini qədim romalılar yaratmışdı ki, bu da əslində Şərq despotizmindən ciddi fərqlənirdi.

Orta əsrlərdə quldarlıq monarxiyalarının yerində feodal monarxiyaları bərqərar olmağa başlayır. Bu monarxiyaların əsas xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, monarx əvvəlkilərdən qismən məhdud hakimiyyətə malik olurdu. Nisbətən müstəqilliyə malik olan böyük feodallar - knyazlar, hersoqlar və s. monarxa (krala) ciddi təsir göstərmək imkanına malik idi. (Xüsusən Avropa ölkələrində). Bundan başqa, bu monarxiyalarda idarə edənlər ciddi iyerarxiya rejiminə - aşağılara, ortalara və alilərə bölünmüşdü ki, bunların da hər biri müvafiq statusa malik idilər.

Sonrakı dövrdə feodal monarxiyalarında monarxın yanında məşvərətçi statusunda nümayəndəlik sistemi (məsələn, Rusiyada Soborlar, İngiltərədə Parlament, Polşada Seym və s.) yaradılır ki, bu da dövlət idarəçilik sisteminə müəyyən təsir göstərməyə başlayır.

Lakin bu dövrdə də bəzi feodal monarxları (xüsusən XIII-XV əsrlərdə Avropa və b. ərazilərdə) Şərq despotizmi tipli mütləq monarxiya xarakteri daşıyırdı.

Avropada kapitalizm münasibətlərinin inkişafı ilə (XVI-XVII əsrlərdə) monarxiyaların xarakteri də tədricən dəyişməyə başlayır və *konstitusiyalı monarxiya* rejimləri yaranmağa başlayır. Bu tipli idarəçilik köhnə zadəganlarla yeni burjua sinfinin maraqlarını uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyaraq monarxın hakimiyyətini qismən məhdudlaşdırmağa xidmət edirdi. Konstitusiyalı monarxiyanın iki daha geniş yayılmış - *konstitusiyalı (qarışıq)* və *parlament tipli* forması mövcuddur.

Konstitusiyalı (qarışıq) idarəçilik sistemində monarx icra hakimiyyətini formalaşdırır və ona rəhbərlik edir. Cəmiyyətin maraqlarını isə seçilmiş parlament təmsil edir ki, bu da qanunverici hakimiyyəti tamamilə monarxın tabeliyindən çıxarır, dövlətdə müəyyən maraqlar balansı yaradır. Bu tipli idarəçilik XVII-XIX əsrlərdə bəzi Avropa dövlətlərində mövcud olmuşdur.

Kapitalizmin inkişafı ilə Avropada və dünyada ən geniş vüsət almış monarxiya rejimi *parlamentli monarxiya*dır. Hazırda Avropanın Böyük Britaniya, İsveç, Danimarka, Hollandiya və b. aparıcı ölkələrində parlamentli monarxiya quruluşu hökm sürür.

Parlamentli monarxiyanı xarakterizə edən əsas xüsusiyyət monarx hakimiyyətinin kifayət qədər məhdudlaşdırılmasıdır. Bu rejimdə qanunverici hakimiyyət seçkili orqana – Parlamente məxsus olur. Parlament seçkilərində qalib gəlmiş partiya, yaxud partiyalar hökuməti formalaşdırır və ona rəhbərlik edir. Ən çox səs toplamış partiya rəhbəri həm də ölkəyə başçılıq edir.

Parlament monarxiyasında dövlət başçısı monarx qarşısında deyil parlament qarşısında hesabat verdiyindən, monarxın ölkədaxili və xarici siyasətdə rolu çox məhdud olur.

Qanunverici hakimiyyətdə monarxın rolu yalnız qəbul olunmuş qanunları təsdiq etməkdən ibarətdir.

Respublika idarəçilik sistemi

Dövlət idarəçiliyinin ən geniş yayılmış forması *respublika idarəçilik* sistemidir. Respublika idarəçilik sistemi parlament, prezident, dualist (qarışıq), kommunist, hərbi, mütləq və s. rejimli ola bilər ki, bunların da əksəriyyətini dövlət orqanlarının formalaşdırılması prinsipləri (seçkili orqan) birləşdirir.

Monarxiya idarəçilik sistemi kimi respublika idarəçiliyi də qədim dövrlərdən insanlara tanış idi. Qədim dünyada iki növ - aristokratik respublika (Roma) və demokratik respublika (Afina) mövcud olmuşdur. Birincidə, seçkili orqanlar əsasən yuxarı təbəqədən - aristokratlardan ibarət idisə, ikincidə qullar istisna olmaqla bütün əhalini təmsil edirdi. (Xalq toplantısı, Senat və s. bu respublikaların məşvərət orqanı rolunu oynayırdı.)

Feodalizmin inkişafı ilə bəzi Avropa dövlətlərində mütləqyyət rejimləri yanında respublika tipli idarəçilik forması tətbiq edilməyə başlayır (İtaliya, Hollandiya, Almaniya, Rusiya

və s.). Bu ölkələrdə, bir qayda olaraq, Parlament əhalinin yuxarı təbəqələrindən seçilirdi.

Kapitalizmin inkişafı Avropada respublika quruluşunun bərqərar olmasına ciddi təkan verir. Bu respublikalar əsasən parlament və prezident tipli olsalar da, bəzilərinə konstitusiyalı monarxiya rejimi də saxlanılmışdı. Məsələn, İtaliya, Almaniya, Avstriya kimi ölkələr parlament tipli idarəçilik sistemini yaradır. Bu ölkələrdə Parlament hökuməti və dövlət başçısını (Kansler, Prezident, Baş nazir və s.) seçir və onun idarəçiliyinə nəzarət edir. Bu tipli idarəçilikdə Prezidentin rolu Parlament qarşısında məhdud olur.

Başqa ölkələr, məsələn Fransa, ABŞ və s. ölkələr Prezident respublikası formasını seçir. Bu ölkələrdə Prezidenti xalq seçir və o həm dövlətə, həm də hökumətə rəhbərlik edir. Ümumiyyətlə, hal-hazırda parlament formasında idarəetmə üsulu müasir dünyada monarxiya, yaxud respublika quruluşuna məxsus olmasından asılı olmayaraq, geniş yayılmış idarəetmə formasıdır. Bu formanı, dünya əhalisinin 1/3-ni əhatə edən 56 dövlət qəbul edib. Onlardan 31-i konstitusiyalı monarxiya, qalanları isə respublikadır. Parlament formalı idarəetmənin tipik forması Böyük Britaniyada yaranmış və indi də mövcud olan "Vestminster" modeli kimi baxılır. Böyük Britaniyanın özü də daxil olmaqla, icra hakimiyyət orqanının parlament prinsipi ilə idarə olunan dünya dövlətlərinin 29-u keçmişdə Britaniya imperiyasının bir hissəsi olub və hal-hazırda Britaniya Millətlər Birliyinin müstəqil üzvləridir.

Parlament formalı idarəetmə üsulu liberal-demokrat və yeni yaradılmış demokratik dövlətlərdə də geniş tətbiq olunur. Bu dövlətlərdən 18-i Avropanın şimal və qərb hissəsində, 11-i Karib regionunda, 8-i isə Okeaniyada yerləşir. Parlament formalı idarəetmə üsullu dövlətlərin, demək olar ki, yarısı (46%-i) adalarda yerləşir. Bu cür idarəetmə üsulu əsasən kiçik dövlətlərdə üstünlük təşkil edir. Bununla belə, əhalisinin sayına görə dünyada ikinci yerdə olan Hindistanda da parlament formasında respublika idarəetmə üsulu mövcuddur.

Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsulu

Müasir dövrdə məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsulu, bütün dünyada Prezidentli respublika hakimiyyətinin ən geniş yayılmış siyasi təşkilat formasıdır. Bu cür idarəetmə üsulu Yer kürəsinin 31 % əhalisini, habelə yer səthinin yarısını əhatə edən 77 dövlətdə mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən dövlətlərdən 46-sı keçmişdə məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna, digərləri isə hərbi-avtoritar, kommunist (sosialist) və dini sistemlərə malik ölkələr olmuşlar. Bu səbəbdən də qeyd olunan dövlətlərin parlament formalı idarəetmə üsulunu yox, prezident idarəetmə üsulunu seçməsi təsadüfi deyil. Belə ki, 1988-2006-cı illər ərzində dünyada parlament formasında idarəetmə üsullu dövlətlərin sayı 43-dən 56-ya qədər artdığı halda, məhdud hakimiyyətli prezident idarəetmə üsuluna keçmiş dövlətlərin sayı iki dəfə artaraq 35-dən 73-ə çatmışdır. Yalnız, Cənubi Asiyada bu proses əksinə cərəyan etmişdir. 1988-ci ildə Pakistanda, sonralar isə Banqladəşdə Prezident idarəetmə üsulu parlament idarəetməsinə çevrilmişdir. Hazırda Şri-Lanka, Ukrayna və Qırğızıstan dövlətləri də bu yolla hərəkət edirlər.

Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsulunun tipik forması ABŞ-da mövcuddur. Ümumiyyətlə, Birləşmiş Ştatlara xas olan bəzi idarəçilik prinsipləri hazırda sistemlər arasındakı ciddi fərqlə baxmayaraq, digər dövlətlərdə də təkrar olunur. Belə ki, icraedici hakimiyyətin ABŞ sistemi son bir neçə ildə intensiv olaraq bəzi Şimali və Cənubi Amerika ölkələrində yayılmışdır. Bu regionun 21 dövlətindən yalnız Kanada və Beliz dövlətində icraedici hakimiyyət Parlamentdə seçilən Baş nazirə məxsusdur. Keçmiş Britaniya müstəmkəsi olan digər ölkələrdəki kimi, bu dövlətlərdə də parlament formasında respublika idarəetmə üsulu mövcuddur.

Dualist formalı Prezidentli respublika idarəetmə üsulu

Dualist formada idarəetmə üsulu, liberal-demokratik rejimli keçmiş 4 və bu yaxınlarda yaradılmış 13 yeni demokratik dövlətdə mövcuddur. Bu idarəetmə formasının əsası liberal-demokratik rejimli Fransada qoyulub. Lakin eyni idarəçilik sistemini seçən digər dövlətlərin icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyət prinsipi müəyyən qədər fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, Albaniya, Çad Respublikası, Çexiya, Estoniya, Finlandiya, Haiti, Livan, Litva, Makedoniya, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Sloveniya və Şri-Lankada icra hakimiyyəti orqanları Prezidentlə Baş nazirin, Kamboca və Mərakeşdə isə monarxla baş nazirin effektiv partnyorluğu yolu ilə təşkil edilir.

Çexiya, Estoniya, Litva və Sloveniya kimi dövlətlərdə icraedici hakimiyyətin parlament formasında idarəetmə üsulu üstünlük təşkil edir. Lakin bu dövlətlərdə ölkəyə rəhbərlik edən Prezidentlər birbaşa seçilir və öz əllərində hakimiyyətin formalaşdırılması və idarə edilməsi ilə bağlı kifayət qədər səlahiyyət saxlayır ki, bu da qeyd olunan dövlətləri "dualist" adlandırmağa əsas verir. Məsələn, Çexiyada Prezident, əsasən, mərasim funksiyalarını yerinə yetirir, bununla belə, azadlıq uğrunda mübariz, lider kimi qəbul edilən eks-Prezident Vaslav Qavelin Prezidentlik fəaliyyəti dövründə Prezidentin xarizmatik səlahiyyətləri qorunurdu və əsas məsələlər onunla razılaşdırılırdı.

Son illərdə Albaniya, Çad Respublikası, Makedoniya, Polşa və Rumıniya kimi dövlətlərdə siyasi hakimiyyətin tədricən Prezidentdən Parlament tərəfindən təyin olunmuş Baş nazirə keçməsi halı müşahidə edilir.

Kommunist sisteminin idarəetmə üsulu

1991-ci ilə qədər dünyada Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı adlanan SSRİ, partiya və sinfi maraqları təmsil edərək qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətinin kommunist forması kimi klassik nümunə hesab olunurdu. Artıq dünyada nə Sovet İttifaqı, nə də ki digər sosialist dövlətləri yoxdur və yeni yaranmış postsovet dövlətlərində, o cümlədən Rusiyada Prezident respublikası formasında idarəetmə üsulu mövcuddur.

Hal-hazırda kommunist sistemi yalnız Çində, Cənubi Koreyada, Kubada və daha bir neçə ölkədə saxlanılıb. Lakin SSRİ-dən fərqli olaraq, bu ölkələrdə mülkiyyət çoxnövlülüyü və digər bazar iqtisadiyyatı əlamətləri mövcuddur.

Çində bütün siyasi hakimiyyət 340 üzvü olan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə, Siyasi Büroya, Mərkəzi Komitə tərəfindən seçilən və hər həftə yığıncağı keçirilən, 12-25 nəfərdən ibarət mərkəzi nazirlik orqanına, həmçinin Mərkəzi Komitənin kiçik inzibati qolu - Katibliyə mənsubdur. Bu tip dövlət orqanlarının sədrləri, Baş nazir və Prezident kimi mühüm vəzifələr də daxil olmaqla, Kommunist Partiyasının yuxarı təbəqəsini təşkil edir.

Kommunist idarəçilik sistemi özündə siyasətin məqsədini təyin edən partiyayı və bu məqsədləri həyata keçirən dövlət aparatını cəmləşdirmişdir. Bir fakta diqqət yetirmək lazımdır ki, ABŞ kimi liberal-demokratik bir ölkədə hakimiyyətin fəaliyyətinə Konstitusiyaya nəzarət edirsə, kommunist ölkələrində Konstitusiyaya da daxil bütün dövlətə, hakim partiya nəzarət edir. Konstitusiyaya, bir qayda olaraq, partiyanın tələblərinə uyğun olaraq onun qərarı ilə tez-tez dəyişdirilir. Bütün bunlara baxmayaraq, Çində iqtisadi fəaliyyət azadlığı, azad mülkiyyət hüququ və vətəndaşların iqtisadi sərbəstliyi heç də digər dünya dövlətlərində olduğundan az deyil.

Digər bir sosialist ölkəsi olan Kubada ölkə başçısı Fidel Kastro "kommunist inqilabı"nın lideridir və onda liderliyin

şəxsləşdirilmiş, plebisit, xarizmatik forması üstünlük təşkil edir.

Cənub-Şərqi Asiyada Şimali Koreya hələ də sosialist-kommunist sistemi ilə yaşayır. 1994-cü ildə atası Kim İr Senin ölümündən sonra hakimiyyətə gələn Kim Çen İr sosialist tipli kommunist idarəçilik rejimini davam etdirir.

Ümumiyyətlə, bu kateqoriyaya aid olan dövlətlər dünyada sayca çox olmasalar da, planetin ümumi əhalisininin 1/4 hissəsini əhatə edir.

Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsulu

“Məhdudiyətsiz” termini birpartiyalı, lakin kommunist rejimi olmayan dövlətlərdə icra orqanlarını xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. Lakin əslində geniş anlamda siyasətdə heç nə məhdudiyətsiz ola bilməz.

Hakimiyyətin əsas mərkəzi partiya olan bəzi kommunist dövlətlərindən fərqli olaraq, məhdudiyətsiz Prezident idarəçiliyində güclü, bəzən xarizmatik lider idarəçiliyi üstünlük təşkil edir. İcraedici hakimiyyət orqanları bu cür formada olan ölkələrin böyük əksəriyyəti, keçən əsrin II yarısında müstəmləkə asılılığından azad olmuş dövlətlərdir. Müstəqilliyin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, çoxsaylı tayfa, etnik, dini qrupların birləşdirilməsi və idarə edilməsi, vahid dövlət tərkibində onların konsolidasiyası və s. səbəblər belə dövlətlərdə, əlbəttə güclü lider tələb edirdi. Hakimiyyətinə heç bir məhdudiyət qoyulmayan Prezident formalı idarəetmə üsulu olan həmin ölkələrin yarısından çoxu Afrika, Yaxın və Orta Şərqdə yerləşən və cəmi 40-50 il müstəqillik yaşayan dövlətlərdir.

İcra hakimiyyətinin idarəetməsində məhdudiyət olmayan belə dövlətlərin bəzilərində siyasi təşkilat və qeyri-hökumət strukturlarının iştirakına formal olaraq razılıq verirlər, lakin demokratik institutlar və seçki üzərində total nəzarət, bir qayda

olaraq, hakim partiyanın mütləq qələbəsini, müxalifətin isə məğlubiyyətini təmin edir.

Bu cür dövlətlərdə siyasi liderin xarizması və iradəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan bir çoxları, liberal-demokratik rejimli dövlətlərdəki həmkarlarından fərqli olaraq, hakimiyyətdə uzun müddət qalırlar. Bəzi faktları qeyd etməklə, bu hallarla bağlı tam təsəvvür formalaşdırmaq mümkündür: orta Prezidentlik müddəti təxminən 11 il olan Afrika dövləti Cibutidə yeddi Prezident (və ya 32% rəhbər) öz vəzifələrində 15 ildən artıq qalaraq canlı əfsanəyə çevrilmişlər. Bununla bərabər, Mərkəzi Asiyanın bəzi keçmiş sosialist respublikalarında şəxsiyyətinə güclü pərəstiş edilən Prezidentlər mövcuddur və onlar alternativsiz seçkilər yolu ilə hakimiyyətdə uzun müddət qalmaqdadırlar.

Hər bir ölkənin siyasi sistemi onun əhalisinin mentaliteti, iradəsi, tarixi, mədəniyyəti və inkişafı ilə sıx bağlıdır. Məhdudiyyətsiz Prezident idarəetmə üsullu dövlətlərin bəziləri hazırda öz siyasi inkişaflarında məhdudiyyətsiz siyasi rejimdən demokratik idarəçiliyə keçid mərhələsində yaşayır. Onların bir çoxunda sistem qlobal proseslərin təsiri altında yavaş-yavaş dəyişir, bəzilərinə isə yaxın gələcək üçün belə dəyişiklik nəzərdə tutulur. Başqa dövlətlərdə, xüsusilə Afrika ölkələrində hələ də möhkəm şəkildə keçmiş tayfa siyasi ənənələrinə söykənərək birpartiyalı sistemin monopoliyası partiyalar arasında sərbəst yarışmaya mane olur.

Hərbi rejimli idarəetmə üsulu

Dünyada siyasi və icraedici hakimiyyəti hərbi formada olan dövlətlərin sayı yeddidir. Bunların 6-sı Mərkəzi və Cənubi Afrikada, biri isə Asiyada yerləşir. Onların əksəriyyətini ümumi bir xüsusiyyət - bu ölkələrin tarixində baş vermiş hərbi münaqişələr və çevrilişlər kimi uzun bir siyahı birləşdirir. Bu dövlətlərin hər birində, vətəndaş azadlığının pozulması hesabı-

na qayda-qanunu ordu qoruyur. Bəzi ölkələr isə tez-tez sivil vətəndaş qayda-qanunundan hərbiyə və əksinə çevrilmə prosesi ilə üzləşirlər. Məsələn, Burkina-Faso 30 il ərzində 6, Tailand isə 1932-ci ildə mütləq monarxiyanın ləğvindən sonra 17 hərbi çevrilişə məruz qalmışdır.

Cənubi Amerika ölkələrində mövcud olan hərbi rejimlərin siyasəti isə çox mürtəce və mühafizəkarlığı ilə seçilir. Bu cür siyasət həmin ölkələrdə çox məhdud bir dairənin maraqlarını müdafiə etməyə və xalq hərəkətini boğmağa yönəlmişdir. Hərbi rejimli digər ölkələrdə, əsasən, sırayı məmurların sırasından çıxmış liderlər radikal iqtisadi və sosial siyasət həyata keçirmələri ilə yadda qalırlar. Bu rejimlər, bir qayda olaraq, korrupsiya və rüşvətə qurşanmış inzibati orqanları devirərək hakimiyyəti ələ keçirir və dövləti puritan qaydasında idarə etməyə meyil göstərir. Müasir dövrün populist hərbi rejiminin ən parlaq nümunələri dünyada Qanada Cerri Roulinqs, habelə Tomas Sankara (1983-1987-ci illər) və Burkina-Fasoda Bleyz Kompaoredir. Əslində, Roulinqs də, Kompaore də bu ölkələrdə seçilmiş vətəndaş prezidentləri olmuşlar.

Mütləq formalı idarəetmə üsulu

Müasir dünyada Vatikan dövləti istisna olmaqla, mütləqiyyət formalı idarəetmə üsuluna aid olan dövlətlərin əksəriyyəti monarxiya dövlətləridir. Bunlardan, Bəhreyn, Bruney, İordaniya, Küveyt, Oman, Qətər və Səudiyyə Ərəbistanı - ərəb əmirlikləri, sultanlıqları və monarxiyalarıdır. Birləşmiş Ərəb Əmirliyi isə yeddi əmirliyin ittifaqidir. Butan, Svazilend və Tonqo irsi monarxiya quruluşuna malikdir. Bu dövlətlərin 9-da siyasi partiyalar, ümumiyyətlə, fəaliyyət göstərmir.

Hərbi siyasi rejimli dövlətlərdən fərqli olaraq, icraedici hakimiyyəti mütləqiyyət monarxiyasına mənsub olan bütün dövlətlər hərbi çevrilişlər nəticəsində qurulmayıb. Onlar müstəmləkə sisteminin zəifləməsindən sonra icraedici hakimiyyəti ələ

almış yerli liderlərin, tayfa başçılarının uzunmüddətli hakimiyyəti nəticəsində yaranmış və ənənəyə çevrilmişdir.

Mütləqiyyət rejiminin universal xarakterlərindən biri, dövlətin bir şəxs, Səudiyyə Ərəbistanında isə bir ailə tərəfindən idarə olunması faktıdır. Məhz bu fakt, icraedici hakimiyyətin mütləq xarakterini göstərir. Mütləqiyyət formasında idarəetmə üsulu olan dövlətlərdən yeddisi neft yataqları ilə zəngin olduğundan bu ölkələrdə əhalinin yaşayış səviyyəsi çox yüksəkdir.

Dövlət quruluşu formaları

Siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri də dövlət quruluşu hesab olunur. Hər bir ölkənin daxili quruluşu, ərazilərinin statusu onun dövlət quruluşunun xarakterini müəyyən edir və hakimiyyət bölgüsünə birbaşa təsir edir. Daxili quruluşlarına görə müasir dünya dövlətlərini üç qrupa ayırırlar: *unitar* dövlətlər (bütün ölkə ərazisində vahid, mərkəzi qanunverici, icra və məhkəmə idarəçilik sistemi, vahid qanunvericiliyi, vahid büdcə və Konstitusiyası olan dövlətlər); *federativ* (dövlətlərin və dövlətə yaxın statusu olan birliklərin - ştat, kanton, respublika və s. birliyi olaraq, vahid qanunvericiliyə, icra və məhkəmə hakimiyyətinə malik olur, ölkənin federal qanunları bütün ərazidə işləyir. Lakin hər bir federasiya üzvü olan subyektin özünün məxsusi konstitusiyası, hakimiyyət orqanı və qanunverici səlahiyyəti də olur; *konfederativ* dövlətlər üzv dövlətlərin (yaxud dövlət qurumlarının) müstəqilliyini saxlayır, hər bir subyekt mərkəzi hakimiyyətin necə yaradılmasını və ona hansı hüquqların verilməsini, mərkəz-bölgə səlahiyyətlərinin bölünməsinə müqavilə ilə müəyyənləşdirir. Konfederasiya üzvləri bütün atributları ilə dövlət statusunu saxlayır.

Müasir dünyada ən çoxsaylı ölkə unitar quruluşa malikdir. Unitar sistemli ölkələrdən Avropada İtaliya, Macarıstan, Avstriyanı, federativ ölkələrdən Rusiya, ABŞ, Avstraliya, Hindistan, Kanadanı, konfederasiyalardan isə İsveçrəni göstərmək olar.

§2. DÜNYANIN DEMOKRATIKLƏSMƏSİ TENDENSİYASI VƏ DÖVLƏTLƏRİN SİYASİ REJİMLƏRİ

Müasir dünya nizamının və beynəlxalq siyasətin əsas tendensiyalarından birini demokratikləşmə təşkil edir. Bu prosesin əsas mahiyyəti dünyada və beynəlxalq münasibətlər sisteminə demokratik dövlətlərin sayının və rolunun artırılması, demokratiya və insan hüquqları ilə məşğul olan beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının yaradılması, himayə edilməsi və qeyri-demokratik hesab olunan dövlətlərin daxili həyatının liberallaşdırılmasında onlardan istifadə edilməsindən ibarətdir.

Hazırda dünyada dövlətlərin xüsusiyyətlərini öyrənən və təsnifatını aparan xüsusi institutlar və qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərir ki, onların əsas işi ayrı-ayrı parametrlər üzrə ölkələrin inkişaf səviyyəsini öyrənmək, demokratiya dərəcəsinə görə yerini müəyyən etməkdən ibarətdir. Bu kortəbii yaranan və kimlərinsə sadəcə ümumi marağı, hobbisi kimi həyata keçirilən bir proses deyil, müasir dünya siyasətində hegemon rol oynayan ABŞ və onun NATO üzrə müttəfiqləri olan Avropa dövlətlərinin dünya siyasətidir.

ABŞ-in “Azad ev” (“Freedom House”) təşkilatı, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu, Avropa Şurası, bəzi beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları bu işi öyrənir, proseslərə müdaxilə edir, ümumdünya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edirlər. Beləliklə, bir vaxtlar dövlətlərin demokratik, yaxud qeyri-demokratik idarəçilik forması, xarakteri beynəlxalq münasibətlərin subyekti olan hər bir ölkənin daxili işi hesab olunurdusa və bu suverenlik beynəlxalq hüquqla qorunurdusa, indi demokratiya, insan hüquq və azadlıqları artıq dünya siyasətinin və elə həmin beynəlxalq ünsiyyətin əsas şərti və tələbinə çevrilməyə başlayıb.

Hazırda beynəlxalq aləmdə vüsət alan qloballaşma, regional inteqrasiya və transmilli dünya siyasətinin genişlənməsi dövlətlərin daxili və xarici siyasəti arasındakı bağlılığı və asılılığı da gücləndirmişdir. Dövlətlərin beynəlxalq münasibətlər sisteminə qatılması, öz maraq və mənafeələrini beynəlxalq hüququn verdiyi imkanlar hesabına təmin etməsi, sivil birgəyaşayış normaları ilə tənzimlənən dünya siyasətində iştirakı onun daxili siyasətindən, demokratiya və insan hüquqlarına əməl etməsindən asılı vəziyyətə salınır. Bir sözlə, beynəlxalq aləmdə təmsil olunmaq, dünya dövlətləri birliyində layiqli yer tutmaq istəyən hər bir ölkə, daxildə öz vətəndaşlarının bütün dünyada qəbul olunmuş hüquq və azadlıqlarına, demokratik idarəçilik və vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinə əməl etməlidir.

Inteqrasiya dövlətlər arasından milli sədləri, qloballaşma investisiya, texnologiya və əmək resurslarının tətbiqi sahəsindəki məhdudiyətləri, qapalı ölkə-dövlət dairəsini aradan qaldırdığı kimi, demokratikləşmə dövlətlərin daxili siyasi sisteminin, idarəçilik rejiminin universallaşması, bu sahədə dünya siyasəti səviyyəsinə qaldırılmış standart və prinsiplərə əməl olunmasını nəzərdə tutur.

Dünya siyasətşünasları dövlətlərin siyasi sisteminin demokratikləşməsi prosesinin üç əsas mərhələdən keçdiyini və hər mərhələnin özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olduğu qənaətindədirlər.

ABŞ politoloqu S.Hantinqton “Demokratikləşmənin üçüncü dalğası” kitabında dünyada demokratikləşmənin: 1) 1820-1920; 2) 1940-1960; 3) 1970-2000-ci illər üzrə baş verməsi prosesini şərh edərək, ilk dəfə dövlətlərin demokratiya meyarları üzrə təsnifatını aparmışdır.

S.Hantinqton müxtəlif meyarları əsas götürərək dövlətləri demokratik, qeyri-demokratik və demokratiya istiqamətində inkişaf edən olmaqla üç kateqoriyaya ayırır və müvafiq olaraq dünya dövlətlərini bu sxem üzrə qruplaşdırır. Onun bölgüsünə görə, demokratik dövlətlər dünyada mövcud olan bütün

ölkələrin təxminən 1941-ci ildə 25%, 1996-cı ildə 40%, 2000-ci ildə isə 75%-ni təşkil edir. Təxminən oxşar rəqəmləri ABŞ-in “Azad ev” təşkilatı da açıqlayır.

Tədqiqatçılar dünyada dövlətlərin siyasi sisteminin demokratikləşməsi və ümumiyyətlə, “demokratik dövlət” anlayışının meydana çıxmasını 1820-ci ildən – ABŞ Prezidenti V. Vilsonun “dünyanı demokratiya üçün təhlükəsiz etməliyik” çağırışından başlayırlar. Bu çağırışdan sonra və ümumiyyətlə, Birinci dünya müharibəsinin başlanmasına qədər (1914) ABŞ da daxil olmaqla, Avropanın iyirmiyyə yaxın ölkəsi daxili idarəçiliklərini qanunların aliliyinin, seçki institutlarının, parlament və çoxpartiyalı sistemin, azad fikir və düşüncə prinsiplərinin yaradılması və fəaliyyəti üzərində qururlar (təxminən 21 dövlət).

Sonrakı illərdə Almaniyada faşizmin meydana çıxması və bəzi Avropa ölkələrinin bu dövlətin təsiri altına düşərək demokratik idarəçilikdən imtina etməsi prosesi (1920-1940) Avropada demokratik dövlətlərin sayını azaldır.

İkinci dünya müharibəsinin sona çatması ilə dünyada demokratikləşmə dalğası güclənir və ideoloji-sinfi qarşıdurma dövrünün əsas faktorlarından birinə çevrilir. Bu dövrdə həm kapitalist, həm də sosialist dünyası demokratiyanı və insan hüquqlarını öz fəaliyyətlərinin əsas prinsipi kimi elan etsələr də, hər biri bu anlayışa özünəməxsus yanaşma nümayiş etdirməyə başlayır və müstəqillik əldə etmiş digər dövlətləri öz tərəfindən bu prosesə qoşmağa çalışırdı. Müstəmləkə rejimlərindən azad olunmuş dövlətlərin bəziləri ABŞ və SSRİ-nin başçılıq etdiyi blokların təsiri altına düşsə də, bəziləri öz müstəqil siyasətlərini yürüdükdülər. Bu ölkələr “bitərəf ölkələr bloku” adlanan birlik tərkibində öz daxili və xarici fəaliyyətlərini məxsusi prinsiplər üzərində qururdular.

Ümumən, tədqiqatçılar 1945-1960-cı illəri “dövlətlərin demokratiyadan geri çəkilməsi” dövrü kimi xarakterizə edirlər. Bu da onunla bağlı idi ki, Almaniyaya qarşı İkinci dünya mü-

haribəsinin əsas ağırlığını daşımış SSRİ müharibədən sonra Şərqi Avropa və bəzi Asiya ölkələrində kommunist idarəçiliyinin bərqərar olmasına nail olur. Bundan başqa, SSRİ-nin təsirini və müharibədən sonrakı illərdə sosialist inqilabına artan rəğbətini aradan qaldırmaq üçün bəzi Qərbi Avropa ölkələri də daxili idarəçiliyi müəyyən qədər sərtləşdirir, kommunist məyilli qüvvələrin fəaliyyətini məhdudlaşdırırdı. Bu illərdə hətta Yunanıstan, Çili, Portuqaliya, İspaniya və s. kimi ölkələrdə avtoritar yönlü hakimiyyətlər formalaşmışdı.

S.Hantinqtonun və ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatının fikrinə görə, 1970-ci illərdən dünyada demokratiyanın inkişafının üçüncü dalğası başlanır.

Demokratikləşmənin üçüncü dalğası artıq tək-tək dövlətləri deyil, bütün qitələri əhatə edərək Avropada, Asiyada, Afrikada və Latın Amerikasında çoxsaylı dövlətlərin demokratik yönlü inkişafı ilə səciyyələnmişdir. Bu illərdə Yunanıstanda, Arjentinada, Cənubi Koreyada, Portuqaliyada avtoritar rejimlər süquta uğrayırlar. İspaniya, Dominikan Respublikası, Honduras, Braziliya, Peru, Çili, Türkiyə, Filippin, Tayvan, Tailand, Macarıstan, Çexoslovakiya, Polşa, Rumıniya, Bolqarıstan, Cənubi Afrika Respublikası demokratik inkişaf yoluna qədəm qoşurlar.

Sosializmin iflası və SSRİ-nin dağılmasından sonra Kuba istisna olmaqla, keçmişdə bu düşərgəni təşkil edən bütün sosialist ölkələri, SSRİ tərkibinə daxil olan üç Baltikyanı ölkə, Rusiya, Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova, Ermənistan, Belarus demokratik inkişaf istiqaməti götürərək, dünya siyasətinin yeni tendensiyasına qoşulurlar.

ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatının hesablamalarına görə, 1972-ci ildə dünyada 192 dövlət içərisində 42 demokratik və “azad” ölkə var idisə, 2002-ci ildə onların sayı artıq 89-a çatır. Bu siyahıya SSRİ tərkibinə daxil olan respublikalardan yalnız üç Baltikyanı respublika salınıb. Qalan ölkələr – Azərbaycan, Rusiya, Gürcüstan, Moldova, Ukrayna və Ermənistan “Azad ev”

təşkilatının təsnifatında “nisbətən azad”, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan “qeyri-azad” ölkələr sırasına daxil ediləblər.

Demokratik və “azad dövlət” anlayışının beynəlxalq aləmdəki bugünkü standartları bir neçə faktorla: hakimiyyətə gəlmənin və onu idarə etmənin rəqabət prinsiplərinə, açıq və demokratik siyasi mübarizəyə söykənməsi; dövlətin vətəndaşlarının əsas hüquq və azadlıqlarının konstitusiya və qanunlarla təmin edilməsi; hakimiyyət bölgüsü prinsiplərinin bərqərar olması; vətəndaşların dövlət həyatında, onun idarəçiliyində, daxili və xarici siyasətin formalaşması və həyata keçirilməsində iştirakı; hakimiyyətlərin tərkibinin formalaşmasında azad seçkilərin keçirilməsi və s. ilə ölçülür.

Tədqiqatçılar demokratikləşmənin inkişaf trayektoriyasının və dərinliyinin müəyyən edilməsi, ölkələrin siyasi sisteminin qiymətləndirilməsi metodologiyasına görə fərqli mövqe nümayiş etdirirlər. Keçmiş postsovet ölkələrində üçüncü demokratikləşmə dalğasının qiymətləndirilməsində əsas götürülən meyarlara münasibətdə fikir ayrılığı xüsusi nəzərə çarpır.

Rus politoloqu A.Melvilin fikrinə görə, müasir siyasi inkişaf səviyyəsinin və demokratikləşmənin müəyyən edilməsi məqsədlə ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatının tətbiq etdiyi metodika bir çox faktorları nəzərə almadığı üçün konkret məkan və zaman çərçivəsində baş verən proseslərin obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan vermir. Məsələn, postsovet məkanında Baltıqyanı dövlətlərin demokratik inkişafı ilə, Tacikistan və Türkmənistan kimi ölkələri heç cür müqayisə etmək olmaz. Bu ölkələrin hər birinin demokratik inkişafının sürəti və əhatəsi onların siyasi elitasının səviyyəsi, ictimaiyyətinin təhsili, düşüncə tərzini, mədəniyyəti və adət-ənənələrindən bilavasitə asılıdır. Odur ki, Melvilin fikrinə görə, rejimlərin tipologiyası metodikası universal ölçü dəyərləri üzərində qurularaq, vahid bir “demokratikləşmə dalğası” altında aparıla bilməz. Demokratik transformasiyanın müxtəlif modelləri, keçid formaları dü-

şünülməlidir ki, qlobal və transmilli demokratikləşmə yolunda ölkələrin müxtəlifliyini nəzərə ala bilsin.

A. Melvilin fikrinə görə, “Azad ev”in təsnifatında ölkələri demokratik və “azad”, yarım demokratik, “nisbətən azad” və qeyri-demokratik olaraq üç qrupa bölmək və demokratikləşmənin sürətini bilavasitə “rejim başçıları” ilə bağlamaq düzgün metodologiya deyil. Postsovet ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, rejimlərin qiymətləndirilməsi təsnifatının əsasında ölkələrin bütün parametrlərinin kompleks təhlili dayanmalıdır. Bu parametrlər sırasına A. Melvil:

- ölkələrin sovet sisteminə qədərki ənənələrini (sivilizasiya, mədəni, siyasi və s. fərqləri) və demokratik təcrübəsini;
- xarici təsir vasitələrinin onların daxili proseslərinə təsirini;
- başlanğıc sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf imkanlarının müxtəlifliyini və onların daxili transformasiyaya təsirini;
- avtoritar rejimlərin dəyişdirilməsi üçün dövlətlərdə həyata keçirilən hərəkət və ictimai çıxışların xarakterini;
- ölkələrin seçim imkanlarına təsir edən daxili və xarici təsirlərin intensivliyini və sairəni aid edir.

Əlbəttə, A. Melvillə razılaşmamaq mümkün deyil. Çünki demokratiyanın səviyyəsini və əhatə dairəsini belə sadə meyarlarla və üçpilləli təsnifatla müəyyənləşdirmək çox çətindir. Müasir dünyada gedən transformasiyalara və qlobal demokratikləşməyə də tək-cə Qərb ölkələrinin arzusu və təsirinin nəticəsi kimi yanaşmaq düzgün olmazdı. Demokratikləşmənin tam, yaxud məhdud səviyyəli olmasını subyektiv mülahizələr əsasında təsnif edən “Azad ev” təşkilatının “Minilliyin çağırışı” adlı hesabatında Azərbaycan digər postsovet respublikaları – Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Ermənistan, Moldova, Qırğızıstanla bərabər “nisbətən azad” ölkələr sırasına aid edilib. Əsas qiymət meyarı kimi, siyasi və vətəndaş hüquqlarının qismən məhdudlaşdırılması, hüququn aliliyinin zəif təmin edilməsi, korrupsiya hallarının, milli və vətəndaş qarşıdurmasının

mövcud olmasını götürən bu təsnifatda həm subyektivlik halları, həm də prosesə kompleks yanaşmanın olmaması diqqəti cəlb edir. İnkişaf etmiş və demokratik inkişaf sahəsində mühüm bir tarixi yol keçmiş Qərbi ölkələrinin standartları ilə totalitar rejimlərdən yenidən xilas olmuş və keçid mərhələsini yaşayan ölkələrdə gedən proseslərə yanaşmaq düzgün deyil. Demokratik inkişaf tədrici transformasiya və uzunmüddətli ardıcıl fəaliyyətin həyata keçirilməsini tələb edən bir prosesdir. Bu prosesdə dövlətin siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni həyatının modernləşməsi əhalinin maarifləndirilməsi, təfəkkürünün və vərdislərinin tədricən dəyişdirilməsi, ictimai davranış normalarının yenilənməsi ilə birlikdə həyata keçirilməlidir. “Azad ev” təşkilatının “elektoral demokratiyası” (əsasən formal elektoral mərasimlərin və formal demokratiya institutlarının, normalarının mövcudluğu) bu mənada qətiyyətlə post-sovet ölkələrinin həyatında yaşanan prosesləri obyektiv qiymətləndirmək üçün kifayət edə bilməz.

Demokratiya başlanğıcı olan, lakin sonu və son imkanları hələ heç kim tərəfindən dəqiq müəyyən edilməyən uzun bir inkişaf yoludur. Dövlət idarəçiliyinin və cəmiyyət həyatının tamamilə yeni bir keyfiyyət səviyyəsi mahiyyəti daşıyan demokratiya yolunu təkcə demokratik seçki, insan hüquq və azadlıqlarının deklorativ qorunması, qanunların aliliyi ilə bağlamaq düzgün deyil. Bu proses hakimiyyət orbitinə cəlb olunmuş bütün sahələrin şəffaf idarəsindən tutmuş, hər bir vətəndaşın öz hüquq və vəzifələrini, məsuliyyətini və hərəkətlərini dərk edərək, mövcud qanunlara və ictimai davranış qaydalarına uyğunlaşaraq hərəkət etməsidir. Demokratiya cəmiyyəti təşkil edən fiziki və hüquqi subyektlərin hüquq və məsuliyyətinin harmoniyası, qarşılıqlı təminatı və qarşılıqlı gözlənilməsi (əməl edilməsi), siyasi və fikir plüralizmi, insanların qarşılıqlı maraq və mənafeələrinin, cəmiyyətin ayrı-ayrı qrupları arasındakı fərqli dəyərlərin ortaq təminatıdır. Bütün bunlara çatmaq üçün təkcə dövlətin və hakimiyyətin, xarici demokratiya insti-

tutlarının və təşkilatlarının söyi kifayət deyil. Bu prosesə bütün cəmiyyətin şüurlu şəkildə qoşulması tələb olunur ki, buna da zaman lazımdır.

Beləliklə, bütün dünyada siyasi sistemlərin transmilli demokratikləşmə dalğası başlanmışdır. Dünyanın demokratik inkişaf tarixində üçüncü hesab olunan bu mərhələnin (dalğanın) əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun qlobal miqyaslı olmasındadır. Hazırda dünyanın bir neçə ölkəsi istisna olmaqla, əksər dövlətlərdə bu və ya digər formada demokratikləşmə prosesləri gedir. Düzdür, müasir dünyada demokratikləşmənin müəyyən standart tələbləri və ölçüləri mövcud olsa da, hər bir ölkənin özünəməxsus milli mentaliteti, tarixi, sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf xüsusiyyətləri, qeyri-bərabər başlanğıc imkanları və s. özəllikləri nəzərə alınarsa, onların demokratik inkişafını və onun sürətini vahid bir standart üzrə qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Belə ölkələrdə demokratik transformasiyalar məxsusi sxem və daxili qanunauyğunluqlara müvafiq olaraq daha çox qlobal demokratikləşmə kimi deyil, milli çərçivədə həyata keçirilir.

Əslində bu gün dünyada demokratikləşmənin əsas himayədarı hesab olunan ABŞ və Avropa bütün ölkələri eyni vaxtda, eyni şəraitdə və vahid standartlara uyğun olaraq demokratiyaya transformasiya etmək fikrindən uzaqdırlar. Odur ki, onların Şərqi Avropaya, keçmiş SSRİ respublikalarına, Cənub-Şərqi Asiya, Latin Amerikasına və Afrika ölkələrinə, İslam və ərəb dünyasına yönəlmiş demokratik transformasiya proqramları tamamilə bir-birindən fərqlənir. Lakin buna baxmayaraq, bütün bu proqramları vahid bir sistem, prinsip və standart birləşdirir - dövlət idarəçiliyinin demokratikləşməsi, insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsi, vətəndaş cəmiyyəti və siyasi plüralizmin bərqərar olması. Bu prinsiplərin reallaşması, bəzi tədqiqatçıların düşündüyü kimi, "nə vaxtsa dünya dövlətlərinin universal və vahid bir demokratiya modelinə gətirəcəyi fikri" hələlik illüziyadan başqa bir şey deyil.

Məlum olduğu kimi, dünyada mövcud olan idarəçilik sistemlərinin, rejimlərinin yüz illərlə davam edən tarixi, əhali arasında normaya çevrilmiş özünəməxsus dəyərləri, hər bir xalqın adət-ənənəsinə söykənən xüsusiyyətləri mövcuddur. Demokratik inkişaf da həmin ölkələrin hər birində birbaşa “transmilli xüsusiyyət” və standartlarla deyil, özünəməxsus formada həyata keçirilir. Bəzilərinə diktatura rejimlərinin liberallaşması (yuxarının təşəbbüsü ilə mətbuat və informasiya üzərində senzuranın yumşaldılması, qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyəti təşəbbüslərinə meydan verilməsi, siyasi məhbus və siyasi qaçqınların bağışlanması, gəlirlərin bölüşdürülməsi prosesinin şəffaflaşdırılması, siyasi müxalifətin fəaliyyətinə dözümlü nümayiş etdirmək və s.) şəklində həyata keçirilir. Digərlərində isə bu proses demokratik institutlaşmanın yaradılması və onun standartlarına əməl edilməsi şəklində (hakimiyyətə gəlmək istəyən oponentlərə siyasi mübarizə üçün şəraitin yaradılması, hakimiyyət bölgüsünün, qanunların aliliyinin, azad seçkilərin təmin edilməsi və s.) reallaşır.

Transmilli demokratikləşmə dalğası, əsasən, o ölkələri əhatə edir ki, onlarda artıq neçə illərdir liberallaşma prosesi həyata keçirilib və ictimai fikir, ölkə əhalisinin çoxu demokratik institutlaşma işinə hazırdır. Yəni leqal, legitim hakimiyyət və müxalifət münasibətləri, qalibin və məğlub olanın haqlarının qorunması və s. məsələlər ictimaiyyətin əsas tələbi olub.

Dünya politoloqları hazırda yer üzündə gedən demokratikləşmə prosesinin obyektiv qanunauyğun və global xarakter kəsb etməsi, müasir dünya siyasətinin, beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas aparıcı tendensiyasına çevrilməsi fikrində yekdildirlər.

Demokratikləşmə dalğasının müasir dünyada vüsət almasına və ictimai rəğbət qazanmasına təsir edən faktorlar sırasına:

- xarici faktorlar – demokratik quruluşların və demokratik dəyərlərin insanların istək və arzularına cavab verməsi, onların

sivil birgöyüşayışını təmin etməsi, vətəndaş-dövlət münasibətlərini tənzimləyən ən optimal normaya çevrilməsi haqqında bütün dünyada geniş şəkildə həyata keçirilən təbliğat;

- son illər demokratik dəyər daşıyıcısı olan dövlətlərin digər quruluşlu və rejimli dövlətlərə nisbətən iqtisadi, siyasi, humanitar, sosial və mədəni inkişaf sahəsində daha çox müvəffəqiyyət qazanması və bu faktın dünya ictimaiyyəti arasında geniş təbliğ olunması;

- demokratiya daşıyıcısı olan institutların, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələrinin demokratik inkişafı stimullaşdırılması sahəsində geniş fəaliyyəti və onların vahid mərkəzdən (ABŞ və Avropa ölkələri) idarə olunması;

- avtoritar və qeyri-demokratik rejimlərin özünü doğrultması və onların əleyhinə bütün dünyada aparılan geniş transmilli təbliğatı və s. aid edirlər.

Bundan başqa, dünyanın ən inkişaf etmiş dövlətlərinin siyasi, iqtisadi, sosial və mənəvi inkişaf modellərinin bir çox geridə qalmış ölkələrin daxili inkişaf problemlərinin aradan qaldırılması sahəsində "özünü doğrultmuş model" kimi tətbiq olunması dünyada insanların seçiminə və fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. Bu da müvafiq olaraq daxili problemlərini həll edə bilməyən ölkələrin ictimaiyyətinin və elitasının öz hökumətlərinə demokratik modernləşmə tələbini stimullaşdırmışdır.

Ən əsası isə, müasir beynəlxalq münasibətlərin və ayrı-ayrı ölkələrin bu sistemdəki yerinin müəyyən edilməsi bilavasitə onların daxili idarəçilik prinsipləri, demokratikləşməyə münasibətilə müəyyən olunduğundan, xarici faktorların bu prosesə təsiri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Yeni dünya nizamının formalaşdığı müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən birini məhz bu faktor təşkil edir.

Əlbəttə, dünya politoloqları transmilli demokratikləşməyə təsir baxımından xarici və daxili faktorların rolu məsələsində

vahid bir rəyə gələ bilmirlər. Çünki konkret zaman, məkan və şəraitdən asılı olaraq bu faktorlardan biri aparıcı, digəri köməkçi (və yaxud əksinə) rolunda çıxış edir. Məsələn, 1953, 1956, 1968-ci illərdə Almaniya Demokratik Respublikası, Macarıstan və Çexoslovakiyada rejimlərin transformasiyasının qarşısının alınması daha çox xarici faktor kimi çıxış etmişdirsə, 1987-1991-ci illərdə SSRİ-nin özündə gedən transformasiya daxili faktorların rolunu qabarıq şəkildə nümayiş etdirmişdir. Yaxud İkinci dünya müharibəsindən sonra Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Şərqi Avropa ölkələrində qurulan rejimlər, onların inkişaf yönümləri bilavasitə xarici faktorların təsiri altında baş vermişdir.

Hər bir ölkədə siyasi sistemin demokratikləşməsinə təsir edən amillər müxtəlif formada təzahür edir. Bunların sırasında ən geniş yayılmışları birbaşa məcburetmə (xarici), inandırma (həm xarici təbliğat yolu ilə, həm də daxildə ictimaiyyətlə, ayrı-ayrı insan qrupları ilə iş aparmaqla) və stimullaşdırma (daxili və xarici) formaları hesab olunur.

Demokratikləşmə həm bütün sahələrdə eyni zamanda (dövlətin siyasi, iqtisadi, sosial və s. sahələrində radikal və yaxud tədricən transformasiya ilə), həm də ayrı-ayrı sahələrdə ardıcıl olaraq (əvvəl, məsələn, iqtisadi sahə, sonra digərləri) həyata keçirilə bilər. Əlbəttə, bu proseslərin həyata keçirildiyi ölkənin, regionun xüsusiyyəti, həmin bölgədə reallaşan yerli və transmilli layihələrin səviyyəsi, geostrateji vəziyyət, qlobal iqtisadi proseslər, informasiya texnologiyaları və başqa faktorlardan asılı olaraq demokratikləşmənin həm səviyyəsi (əhatə dairəsi), həm də sürəti müəyyənləşir.

Müasir qloballaşma, dövlətlərarası və dövlətüstü qarşılıqlı asılılığın və əlaqələrin mürəkkəb vəziyyəti dünyada vüsət alan demokratikləşmə prosesinə də ciddi təsir göstərərək, onun transmilli xarakter almasına səbəb olmuşdur. Xarakterinə və əhatə dairəsinə görə, demokratikləşmə hər bir ölkənin daxili işi və seçimi kimi görünərsə də, bütövlükdə bu proses beynəlxalq

xalq və transmilli səviyyədə öz təsdiqini tapmalı, demokratikləşən ölkənin dünyanın demokratik iqtisadi, siyasi, hüquqi və sosial dairəsinə inteqrasiyası üçün beynəlxalq dairələrin qeyri-rəsmi sanksiyası alınmalıdır. Qlobal dünyanın tələblərinə müvafiq olaraq dövlətlərarası əlaqələrin getdikcə genişlənməsi və intensivləşməsi, daxili və xarici siyasət arasında qarşılıqlı asılılığın artması demokratikləşmənin şərtlərinin və kompleks faktorlarının reallaşmasını artıq bir ölkə çərçivəsində qeyri-mümkün edir və onun tənzimlənməsi istər-istəməz transmilli xarakter alır. Demokratik dövlətlər öz dairələrinə, qarşılıqlı əlaqələrinə əsasən o dövlətləri cəlb etmək istəyirlər ki, onların demokratikləşmə prosesləri daha çox ümumi standartlara cavab verir. Beləliklə, demokratikləşmə milli seçim və fəaliyyət çərçivəsini aşaraq, ümumdünya və transmilli tendensiyaya transformasiya edir.

Dünya politoloqları demokratikləşmənin transmilli xarakteri məsələsində yekdil olsalar da, onun gələcək nəticələrinin proqnozlaşdırılması baxımından bir neçə fikir irəli sürürlər. Bir qrup tədqiqatçı hesab edir ki, dünyanın demokratikləşməsi dövlətlərarası münasibətlər sahəsində mövcud olan münaqişələrin aradan qalxmasına, dünyada sülh və ümumi tərəqqinin təmin olunmasına xidmət edəcək. Onların fikrinə görə, hazırkı dünyada insanlar və dövlətlər arasında baş verən bütün münaqişələrin və anlaşılmazlıqların kökündə “qeyri-demokratik” rejimlər dayanır.

Digər qrup tədqiqatçılar hesab edir ki, demokratikləşmə prosesi transmilli xarakter kəsb etsə də, Vestfal sistemindən (1648) başlayaraq dövlətlərarası səhnədə cərəyan edən 350 illik beynəlxalq münasibətlər tarixi sübut edir ki, bu prosesin başında “millət-dövlət” faktoru dayanaraq insanlığı idarə etmişdir. Onların fikrinə görə, “dövlət-millət” faktoru son dövrlərdə qloballaşma nəticəsində müəyyən qədər sıxışdırılır və bu işdə beynəlxalq institutların rolu genişləndirilir.

Beləliklə, fikir ayrılığı yaradan məsələ odur ki, demokratik dövlətlərin sayının artması və fəaliyyət dairələrinin genişlənməsi onların bütün suveren dövlət haqlarının (BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq) qorunması yolu ilə gedəcək, yoxsa beynəlxalq qurumların bu işi tamamilə öz əlinə alması ilə müşahidə olunacaq. Şərti olaraq “kosmopolit demokratiya” adlandırılan belə prosesdə demokratiyanın həm normalarının hazırlanması, həm də bütün dövlətlərin ərazisində bu normaların tətbiqinə nəzarət edilməsi beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarına həvalə edilir ki, bu da ənənəvi “dövlət-millət” hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilir.

Qloballaşma prosesi dövlətlər arasından iqtisadi, siyasi, sosial, maliyyə, informasiya sədlərinin silinməsini, universal qanunvericilik və dövlətlərarası münasibətlər sisteminin yaranmasını stimullaşdırdığı kimi, əlbəttə, demokratiya və demokratikləşmə sahəsində də universal dəyərlərin formalaşması və tətbiqini sürətləndirir. Son on ildə dünyada demokratik dövlətlərin sayının sürətlə artması və beynəlxalq münasibətlər sisteminə onların dairəsinin və nüfuzunun genişlənməsi artıq bir tendensiya kimi müşahidə olunur.

Müstəqilliyini əldə etdikdən sonra (1991) dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi, dövlətin əsaslarının yaradılması – iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni həyatın bütün sahələrinin yenidən qurulması, ölkənin daxili və xarici siyasətinin formalaşdırılması Azərbaycan dövlətinin qarşısında dayanan ən mühüm vəzifələr idi. Bütün bunlar ölkə rəhbərliyindən, siyasi institutlardan və ictimai təşkilatlardan məsuliyyətli yanaşma və ciddi seçim tələb edirdi. Azərbaycanın hansı inkişaf yolunu seçməsi, dövlət-vətəndaş münasibətlərinin və siyasi idarəçiliyin hansı modelinə üstünlük verməsi təkcə onun daxili inkişafını deyil, həm də beynəlxalq aləmlə əlaqələrini, dünya dövlətləri ilə münasibətlərini müəyyən etməli idi.

AZƏRBAYCANIN SİYASİ SİSTEMİ: FORMALAŞMASI VƏ ƏSAS XARAKTERİSTİKASI

Müstəqilliyinin ilk illərində (1991-1993) Azərbaycanın dövlət siyasəti əsasən deklarativ xarakter daşdığından, dünya ölkələrinin onunla əlaqələri də qeyri-müəyyən idi. Müstəqil dövlətin əsas seçiminin göstəricisi olan Ali Qanun – Konstitusiya qəbul edilməmişdi, seçkili orqan – yeni parlament formalaşdırılmamışdı, dövlət idarəçiliyinin, vətəndaş-dövlət münasibətlərinin, siyasi institutların fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar qəbul edilməmişdi. Bütün bu qeyri-müəyyənlik və ölkə daxilində başlanan vətəndaş müharibəsi, milli-vətəndaş qarşıdurması, idarəçilik anarxiyası 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətin ciddi böhranına və tam iflasına gətirib çıxardı.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycan Respublikasında bütün sahələrdə dövlət quruculuğu prosesləri başlandı. Dövlət quruculuğunun mühüm sahələrindən biri olan siyasi sistemin yaradılması, demokratik idarəçilik rejiminin seçilməsi və bütün bunların ölkənin yeni Konstitusiyasına salınması da məhz bu dövrə təsadüf etdi. Keçən dövrdə bu sistem xalqın milli xüsusiyyətlərini və respublikanın tarixi şəraitinin reallıqlarını özündə əks etdirərək tamamlanmış və ciddi inkişaf yolu keçmişdir.

1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ilk çoxpartiyalı sistem əsasında parlamentin yaradılması ilə Azərbaycanın siyasi sisteminin formalaşması hüquqi cəhətdən əsasən başa çatmışdır.

Siyasi sistem bütün ölkələrdə cəmiyyətin siyasi həyatının institusional-hakimiyyət, təşkilatlandırıcı və istiqamətverici əsası kimi çıxış edir. Siyasi sistem özündə siyasi hakimiyyətin təşkilini, bütöv cəmiyyətlə, ayrı-ayrı siyasi və ictimai institutlarla dövlət arasındakı münasibətləri ehtiva edir, cəmiyyətin

vahid orqanizm kimi mövcud olmasına təminat yaradır, proseslərin istiqamətlərini müəyyənləşdirir, subyektlərin vahid və integrasiya olunmuş məcmusunu ifadə edir.

Azərbaycanın siyasi sistemi demokratik idarəçilik rejiminə malik ölkələrdə olduğu kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan daxili struktur elementlərdən, daha doğrusu, alt sistemlərdən (institusional; normativ-tənzimləyici; kommunikativ; siyasi-ideoloji) təşkil olunmuşdur.

Azərbaycanın müasir siyasi sisteminin banisi, ümummilli lider Heydər Əliyev öz çıxışlarında daim vurğulayırdı ki, demokratik xarakter daşıyan siyasi sistemlər o zaman üstün imkanlara və xüsusiyyətlərə malik olur ki, bütün milli və vətəndaş resurslarını ictimai-siyasi proseslərə cəlb edə bilsin. 1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın siyasi sistemində vətəndaşların ictimai-siyasi həyatda rolu artırıldı, insanların bir seçici, siyasi partiya üzvü, siyasi fəal və s. kimi proseslərdə iştirakı təmin olundu.

Lazımi siyasi resursları özünə cəlb etməsi Azərbaycanın demokratik siyasi sisteminin mövcudluğunun və inkişafının əsasında dayanan mühüm faktor oldu. Bu resurslar siyasi hakimiyyətə, bir tərəfdən vətəndaşların, sosial qrupların və siyasi institutların davranışını tənzimləməyə və koordinasiya etməyə, vətəndaş cəmiyyətinə məqsədyönlü şəkildə təsir göstərməyə şərait yaratdı. Digər tərəfdən vətəndaşların və sosial qrupların ictimai fayda götürməsinə gerçəkləşdirdi və cəmiyyətin balanslı inkişafını təmin etdi.

Azərbaycanın siyasi sisteminin digər xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onun ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələrini, vətəndaşların və sosial qrupların fərqli maraqlarını və mənafələrini nəzərə almasında, dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində ümumi maraqlar balansını gözləməsidir.

Bütün bunların təmin edilməsinin əsas şərti isə, ilk növbədə, ölkənin siyasi sisteminin açıq, demokratik və hüquqi xarakter daşması, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasındakı münasibətlərin demokratik normalar çərçivəsində tənzimlənməsidir.

Dövlət quruluşu

Konstitusiyaya görə Azərbaycan dövləti *demokratik, hüquqi, diünyəvi* və *unitar* respublikadır.

Azərbaycan Respublikasının demokratik dövlət olmasını şərtləndirən əsas meyarlardan biri qeyd etdiyimiz kimi xalqın (seçicinin) hakimiyyətin əsas mənbəyini təşkil etməsi və idarəçilik mandatının yalnız xalqa məxsus olmasıdır.

Konstitusiyaya görə Azərbaycan Respublikasında *dövlət hakimiyyətinin əsas mənbəyi xalqdır*. Ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanaraq özünün siyasi sistemini və idarəetmə formasını müəyyənləşdirmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət arasındakı qarşılıqlı münasibətlər tarazlandırılmış şəkildə formalaşır, vətəndaşların hüquq və azadlıqları sosial dəyər kimi qiymətləndirilir və qanunla müdafiə olunur. Bu məqsədlə müxtəlif sosial qrupların, siyasi-ideoloji mövqeyindən asılı olmayaraq bütün siyasi partiyaların və çoxsaylı ictimai təşkilatların sərbəst fəaliyyət göstərmələri üçün qanuni təminat verilir və dövlət tərəfindən lazımi şərait yaradılır.

Dövlətin demokratikliyi həm də onun əhalisinin əsas insan və vətəndaş hüquqlarına hörmətlə yanaşılmasını, hökumətin fəaliyyətinin və dövlətin idarəçilik prinsiplərinin xalqın idarəsinə söykənməsini tələb edir.

Azərbaycanda demokratik dövlət rejimi nümayəndəli demokratiyanın (seçkili orqanların fəaliyyəti) mövcudluğuna və əhalinin həyatı ilə bağlı qanunların, qərarların qəbulunda onların (parlament, bələdiyyə və s. şəkildə) iştirakına əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasının demokratik dövlət olmasının əsas şərti onun *hüquqi* xarakter daşmasıdır. Öz fəaliyyətində hüququ rəhbər tutmayan, əsas insan hüquq və azadlıqlarını təmin etməyən, qanunun aliliyinə söykənməyən, ictimai həyatın bütün sahələrini qanunlar əsasında idarə etməyən sistem hüquqi ola bilməz. Bu mənada Azərbaycanda hakimiyyətin

əsas mənbəyi kimi xalqı (seçicini) və əsas məqsədi kimi onun maraqlarının təmin edilməsini qəbul etməsi, eyni zamanda hüquqi dövlətin mövcudluğunu şərtləndirir. Bu halda vətəndaşlar dövlətin işlərində yaxından iştirak edir, cəmiyyətin demokratik şəraitdən bəhrələnməklə özlərinin hüquq və azadlıqlarını reallaşdırırlar. Dövlət konstitusion normalar vasitəsilə ictimai-siyasi sistemin sabitliyinə, əhalinin təhlükəsizliyi və maraqlarına təhlükə yaradan bütün halların qarşısını alır.

Hüquqi dövlətin təşəkkülü və inkişafı vətəndaşların siyasi və iqtisadi hüquqları ilə sıx şəkildə bağlıdır. Mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları hüquqi dövlətin inkişafını təmin edərkən hər şeydən əvvəl, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından və qanunlarından irəli gələn tələbləri və normaları rəhbər tutur. Bu isə təsadüfi deyil, çünki Konstitusiya və qanunlar hüquqi dövlətin əsas institutlarının özünüinkişafına və özünütəşkilatlandırmasına geniş imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatı yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanı digər postsovet respublikaları – Rusiya, Ukrayna, Moldova, Gürcüstan və s. ilə birlikdə “nisbətən azad” dövlət kimi dəyərləndirərək “demokratiya istiqamətində irəliləyən” ölkələr blokuna daxil edib.

“Azad ev” “nisbətən azad” ölkələrin siyasi sistemlərini bir neçə faktorla xarakterizə edir. Bunlardan: hakimiyyətə gəlmənin və onu idarə etmənin rəqabət prinsiplərinə, açıq və demokratik siyasi mübarizəyə söykənməsi; dövlətin vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarını dönmədən təmin etməsi; hakimiyyət bölgüsü prinsiplərinin bərqərar olması; vətəndaşların dövlət həyatında, daxili idarəçilikdə, dövlət siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində iştirakı; hakimiyyətin formalaşması və azad seçkilərin keçirilməsində vətəndaşların sər-

bəst iştirakı; azad mətbuatın mövcudluğu və s. bu təşkilatın diqqət yönəldiyi əsas meyarlar hesab olunur.¹

Əlbəttə, bütün bu parametrlər üzrə Azərbaycan “Azad ev”in standartlarına cavab verir və demokratik dövlət hesab olunur. Lakin “Azad ev”in təsnifatında “tam azad”, “nisbətən azad” və “qeyri-azad” olmaq üzrə ölkələrin üç qrupa ayrılmasında başqa meyarlar da nəzərə alınır ki, bu da tədqiqatçılar arasında fikir ayrılığına səbəb olur.

Şübhəsiz, postsovet respublikalarında mövcud olan demokratik rejim və vətəndaş cəmiyyəti inkişaf etmiş Qərb dövlətlərindəki kimi (bu qrupu “Azad ev” təşkilatı birinci təsnifata aid edir) inkişaf etmiş və yetkin deyil. Bu özünü, ilk növbədə, onda göstərir ki, postsovet ölkələrinin konstitusiyalarında təsbit olunmuş normalar real fəaliyyət üçün əsas deyil, prinsip xarakteri daşıyır. Konstitusiya normaları və prinsiplərinin reallaşması əlavə qanun yaradıcılığı tələb edir ki, bunu da “Azad ev” təşkilatı öz təsnifatında nəzərə alır.

Bundan başqa “nisbətən azad” ölkələrdəki vətəndaş cəmiyyətinin vəziyyəti də inkişaf etmiş Qərb dövlətlərindən xeyli aşağı səviyyədədir. Tədqiqatçılar bunu, ilk növbədə, əhalinin siyasi mədəniyyətinin, mentalitetinin və psixoloji vəziyyətinin keçmiş sosialist sistemindən miras qalmış ənənələrindən tam azad ola bilməməsi ilə bağlayırlar. Onların fikrinə görə, Qərb standartlarına uyğun vətəndaş cəmiyyətini indiki deyil, növbəti nəsil həll edəcəkdir.

Azərbaycanın siyasi sistemində müxalifət partiyalarının rolu, siyasi və ictimai institutların yeri məsələsi də “Azad ev” təşkilatının təsnifatında nəzərə alınır. Əlbəttə, siyasi partiyaların mövcudluğu, sərbəst fəaliyyət göstərməsi, hakimiyyəti tənqid etməsi – bütün bunlar faktdır və “Azad ev” bunları siyasi rejimin demokratikliyinə əlaməti kimi təqdim edir. Lakin partiyaların təşkilatı, siyasi və maddi cəhətdən zəifliyi, cəmiyyəti

¹ Ə. Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 1995. - s.176.

yət həyatına və hakimiyyət strukturlarına təsir imkanlarının çox cüzi olmasını "Azad ev" Azərbaycanın hələ keçid mərhələsində olması ilə əlaqələndirir.

Dövlətin tipi

Azərbaycan *unitar respublikadır* (maddə 7). Düzdür, Azərbaycan Respublikası tərkibində Naxçıvan Muxtar Respublikasının mövcud olması onu nəzəri cəhətdən ərazi federasiyası kimi səciyyələndirməyə əsas verir. Çünki Naxçıvan Muxtar Respublikası özünün inzibati-ərazi sərhədlərinə, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına, məxsusi Konstitusiyaya, qanunvericilik təşəbbüsü hüququna, müstəqil fərman vermək hüququna malik Ali Məclis sədrinə (ali vəzifəli şəxs) malikdir. Lakin bütün bu orqanlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının müddəalarını rəhbər tutaraq öz səlahiyyətləri çərçivəsində hakimiyyəti həyata keçirir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan dövlətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir və Azərbaycan qanunları onun ərazisində tam gücə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizin ərazi bütövlüyü ilə yanaşı, həm də onun unitar xarakterinin qorunub saxlanılmasına hüquqi təminat verir.

Azərbaycan Respublikasını *dünyəvi dövlət* kimi səciyyələndirən əsas cəhət onun ərazisində dinin dövlətdən ayrı olmasıdır. Ölkədə dinin dövlət idarəçiliyinə qarışmaması, din xadimlərinin siyasi fəaliyyətlə məşğul olmasının qanunla qadağan edilməsi, heç bir dinə üstünlük verilməməsi, dini təşkilat və qurumların qanun qarşısında bərabərliyi də Azərbaycanın dünyəvi xarakterindən xəbər verir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan *respublika tipli* dövlətdir. Lakin Konstitusiyada bu dövlətin idarəetməsinin növü (Respublika idarəetməsinin dünyada parlamentli, Prezidentli və natamam Prezident idarəçiliyi olmaqla üç forması mövcuddur) müəyyən edilməmişdir. Konstitusiyaya görə, ölkəni daxildə və

xarici aləmdə dövlət başçısı – Prezident təmsil etsə də, dövlət hakimiyyətinin təşkili hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında həyata keçirilir. Qanunvericilik hakimiyyətini Milli Məclis, icra hakimiyyətini Prezident, məhkəmə hakimiyyətini isə məhkəmələr həyata keçirirlər.

Dövlət hakimiyyətinin qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinə bölünməsi dünyanın demokratik dövlətlərinin çoxunda mövcuddur. Hakimiyyət funksiyalarının müstəqil, bir-birindən asılı olmayan dövlət qurumları vasitəsilə həyata keçirilməsinin əsas məqsədi demokratik idarəetməyə, qarşılıqlı nəzarətə və əsas insan azadlıqlarına, hüququn dövlət və fəaliyyət üzərində üstünlüyünə təminat verilməsi ilə bağlıdır. Çünki bu halda müvafiq dövlət institutları vasitəsilə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətinin sərhədləri müəyyənləşir. Bundan əlavə, hakimiyyətin bölünməsi qarşılıqlı nəzarəti, hüququn aliliyini və maraq balansını təmin edir. Qanunvericilik hakimiyyəti hüququ normaları yaradır, daha doğrusu, müxtəlif hallara, konkret faktlara və şəraitə tətbiq oluna biləcək ümumi qaydaları formalaşdırır. Həmçinin, hüquqi normalarda ifadə olunan konkret hadisələrə və faktlara münasibətdə müvafiq davranış tərzini müəyyənləşdirir.

İcra hakimiyyəti ictimai münasibətləri hüquqi normalar əsasında qurur, tənzimləyir və sosial həyatda tətbiq edir. Konkret faktla və hərəkətlə hüquqi normalar arasında mübahisə yarandığı halda iş məhkəmə hakimiyyətinə keçir. Yalnız məhkəmə hakimiyyəti hüquqi normaların müəyyən fakta və yaxud hərəkətə uyğun olub-olmamasını araşdırmaq və mühakimə etmək səlahiyyətlərinə malikdir.

Hakimiyyətin bölünməsi prinsipi Milli Məclisin, Prezidentin və məhkəmələrin statusunu və səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən konstitusion normalar çərçivəsində reallaşır və konkret xarakter daşıyır.

Qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı şəkildə bir-birinin fəaliyyətini tənzimləyir. Məsələn, Milli Məc-

lis Prezidentin təqdimatına əsasən Baş nazirin vəzifəyə təyin edilməsinə razılıq verir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 95). Prezident isə Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunları imzalayır və dərc edir (maddə 109). Milli Məclis Prezidentin təqdimatına əsasən Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə və apellyasiya məhkəmələri hakimlərini təyin edir (maddə 95). Konstitusiya Məhkəməsi isə Prezidentin fərmanlarının, Nazirlər Kabinetinin qərarlarının və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğu məsələlərini həll edir (maddə 130). Ən başlıcası, Konstitusiya Məhkəməsi qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələri həll edərək ali konstitution nəzarət funksiyasını həyata keçirir.

Dövlət başçısı

Konstitusiyaya görə Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. O, ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir. Prezidentin Azərbaycan dövlətini ölkənin daxilində təmsil etməsi onun dövlət başçısı kimi hakimiyyət orqanlarının uzlaşdırılmış fəaliyyətinə və qarşılıqlı əlaqələrinə təminat yaratması, eyni zamanda cəmiyyətdə siyasi həmrəyliyə nail olmaq üçün arbitr funksiyasını yerinə yetirməsi ilə bağlıdır. Prezidentin Azərbaycan dövlətini xarici münasibətlərdə təmsil etməsi isə onun xalqın maraqlarına əsaslanaraq beynəlxalq müqavilələr və normalarla bağlı məsələləri həll etməsindən irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan xalqının vahidliyini təcəssüm etdirir və Azərbaycan dövlətçiliyinin varisliyini təmin edir. Bu onu göstərir ki, Prezident öz fəaliyyəti zamanı hansısa sosial, siyasi, milli və s. qrupların mənafeyini deyil, bütün xalqın maraqlarını müdafiə edir və onun əsas məqsədi cəmiyyətin rifahına nail olmaqdır. Bu məsələlər özü-

nün hüquqi ifadəsini Prezidentin andiçmə mərasiminin keçirilməsində və onun andiçməsində tapır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün, təhlükəsizliyinin və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasının təminatçısıdır. Bu öhdəlik Prezidentin həm də Ali Baş Komandan kimi səlahiyyətlərini müəyyənləşdirir və ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun gəlməyən istənilən qanuna “veto” qoymaq, icra hakimiyyəti orqanlarının, siyasi institutların, təşkilatların və s. qurumların xalqın iradəsinin əleyhinə yönəlmiş aktlarını ləğv etmək hüququnu yaradır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısıdır. Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi məhkəmələrin hüquqi statusunu müəyyənləşdirən konstitusion prinsipdir. Məhkəmələrin müstəqilliyinin əsas şərti öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən yalnız qanunları rəhbər tutması və heç kimin onlara qanunazidd göstəriş vermək hüququnun olmamasıdır. Prezident icra hakimiyyəti orqanlarının və vəzifəli şəxslərin məhkəmələrə müdaxilələrinin qarşısını alır, məhkəmələrin müstəqilliyini və maddi təminatı məsələlərini həll edir.

Yaşı otuz beşdən aşağı olmayan, Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ağır cinayətə görə məhkum olunmamış, başqa dövlətlər qarşısında öhdəlik götürməyən, ali təhsilli və ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vətəndaşlar tərəfindən birbaşa səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Seçkilər ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst və gizli səsvermə yolu ilə keçirilir.

Konstitusiyanın 101-ci maddəsinə görə Prezident səsvermədə iştirak edənlərin sadə səs çoxluğu ilə (50%+1) seçilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 106-cı maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti toxunulmazlıq hüququna malikdir, onun şərəf və ləyaqəti qanunla qorunur. Prezidentin toxunulmazlığı onun dövlət başçısı kimi fəaliyyət göstərməsinə hüquqi təminat yaradır. Prezidentin şəxsiyyətinin yüksək səviyyədə mühafizəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Bu maddədən aydın olur ki, Prezidentə qarşı hər şeydən əvvəl cinayət işi qaldırıla bilməz. Prezident yalnız vəzifəsindən getdikdən sonra ona qarşı cinayət işinin qaldırılması mümkündür. Həmçinin, Prezident məcburi şəkildə məhkəməyə (məsələn, şahid qismində) gətirilə bilməz. Prezident həbs oluna və yaxud inzibati qaydada saxlanıla bilməz. Lakin toxunulmazlıq heç də Prezidentin istənilən məsuliyyətdən azad olduğunu ifadə etmir. Çünki Konstitusiyanın 107-ci maddəsində Prezidentin vəzifəsindən kənarlaşdırılmasının hüquqi mexanizmləri təsbit olunmuşdur.

Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılması məsələsi Prezident ağır cinayət törətdikdə Konstitusiya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə Ali Məhkəmənin 30 gün müddətində verilən rəyi əsasında Milli Məclis qarşısında irəli sürülə bilər.

Parlamentin deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş qərarı əsasında Prezident vəzifəsindən kənarlaşdırıla bilər. Bu qərar Konstitusiya Məhkəməsinin sədri tərəfindən imzalanır. Konstitusiya Məhkəməsi həmin qərarın imzalanmasına bir həftə ərzində tərəfdar çıxmazsa, qərar hüquqi baxımdan qüvvəyə minmir. Konstitusiyaya görə Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılması haqqına qərar Konstitusiya Məhkəməsinin Milli Məclisə müraciət etdiyi gündən başlayaraq 2 ay ərzində qəbul olunmalıdır. Bu müddətdə göstərilən qərar qəbul edilməzsə, Prezidentə qarşı irəli sürülmüş ittiham rədd edilmiş sayılır.

İlham Heydər oğlu Əliyev 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilmiş Prezident seçkilərində böyük üstünlüklə (76,84%) qalib gələrək beş il müddətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Qanunvericilik hakimiyyəti

Azərbaycan Respublikasının dövlət quruluşuna uyğun olaraq, bütün nümayəndəli orqanların müstəqilliyinə və hakimiyyətin şaquli bölgüsünə əsaslanaraq yaradılmış parlamentin – Milli Məclisin fəaliyyətinin əsas prinsiplərini də Azərbaycanın 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyası müəyyən edir.

Konstitusiyaya görə Milli Məclis nümayəndəli orqandır və hər şeydən əvvəl ümumi, azad seçkilər yolu ilə formalaşır. Konstitusiyaya görə Milli Məclis tam müstəqil bir qurum olsa da öz səlahiyyətlərini icra hakimiyyəti ilə uzlaşdırılmış şəkildə həyata keçirir. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin parlament qarşısındakı məsuliyyəti, Prezidentə etimad məsələsi, dövlət büdcəsindən istifadəyə nəzarət və bu məqsədlə müvafiq orqanların yaradılması, beynəlxalq müqavilələri ratifikasiya etmək hüququ və s. Milli Məclisin icra hakimiyyəti ilə uzlaşdırılmış səlahiyyətlərinin sırasına daxildir. Həmçinin Milli Məclisin deputatlarının icra hakimiyyəti və məhkəmə orqanlarına sorğu göndərmək səlahiyyətlərinə malik olmaları da bura aiddir.

Milli Məclis inzibati, maliyyə müstəqilliyinə malikdir və fəaliyyətini daxili nizamnamə qaydalarına uyğun olaraq müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 125 deputatdan ibarətdir. Qeyd edək ki, dünya praktikasında parlamentin təşkilinin ən geniş yayılmış üsulu və onun nümayəndəli orqan olmasının əsas əlaməti ümumxalq seçkiləridir. Bu baxımdan, Milli Məclisin deputatları parlamentə majoritar seçki sistemi, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər. Deputatların səlahiyyət müddəti isə Milli Məclisə çağırışın səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

Konstitusiyaya görə Milli Məclisin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Azərbaycan Respublikasının yaşı 25-dən aşağı olmayan hər bir vətəndaşı qanunla müəyyən edilmiş

qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilə bilər. Qanunvericiliyə görə, ikili vətəndaşlığı və başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən şəxslər, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş, məhkəmənin daimi qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən vətəndaşlar Milli Məclisə deputat seçilə bilməzlər.

Milli Məclisə seçkilərin nəticələri qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsində yoxlanılır və təsdiq edilir. Deputatların səlahiyyətləri parlamentin yeni çağırışının ilk iclas günü bitir. Milli Məclis 83 deputatın səlahiyyətləri təsdiq olunduqda səlahiyyətli hesab edilir.

Milli Məclis hər il iki növbəti yaz və payız sessiyalarına yığılır. Milli Məclisin növbədənəkənar sessiyalarını isə parlamentin sədri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və yaxud Milli Məclisin 42 deputatının tələbi əsasında çağırır.

Konstitusiyanın 89-cu maddəsinə görə Milli Məclisin deputatı seçkilər zamanı səsli səsə əsaslanmadığı aşkar olunduqda, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxdıqda və ya başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə, cinayət törətdikdə və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olduqda, dövlət orqanlarında vəzifə tutduqda, din xadimi olduqda, sahibkarlıq, kommersiya və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olduqda (elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla) və özü imtina etdikdə mandatdan məhrum olunur. Milli Məclisin deputatları öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilmədikdə və qanunda nəzərdə tutulmuş digər hallarda onların səlahiyyətləri itirilir.

Səlahiyyət müddəti ərzində Milli Məclisin deputatının şəxsiyyəti toxunulmazdır. Milli Məclisin deputatı səlahiyyət müddəti ərzində cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və tutula bilməz. Onun barə-

sində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirlərinin tətbiq edilməsi, axtarışa məruz qalması və şəxsi müayinə edilməsi yolverilməzdir. Milli Məclisin deputatının toxunulmazlığına yalnız Baş prokurorun təqdimatına əsasən parlamentin qərarı ilə xitam verilə bilər.

Milli Məclisin sədri bülletenlərdən istifadə etməklə gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Sədrin müavinlərinin sayını Milli Məclis özü müəyyənləşdirir. Milli Məclis sədrinin müavinləri açıq səsvermə yolu ilə seçilir.

Milli Məclis, həmçinin Prezidentin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərini təsis edir, inzibati ərazi bölgüsü məsələlərini həll edir və bu istiqamətdə qanunlar qəbul edir, dövlətlərarası müqavilələri təsdiq və yaxud ləğv edir.

Qeyd edək ki, Milli Məclisdə təsdiq olunan müqavilələr və sazişlər təsdiq edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim olunur. Müvafiq qanunun qəbul olunmasından sonra onlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin tərkibinə çevrilir.

Bundan başqa, Milli Məclis:

- Prezidentin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsini təsdiq edir və onun icrasına nəzarəti həyata keçirir;

- Prezidentin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilini seçir;

- Prezidentin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını təsdiq edir;

- Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hallarda Prezidentin fərmanlarını təsdiq edir;

- Prezidentin təqdimatına əsasən Baş nazirin vəzifəyə təyin edilməsinə razılıq verir;

- Prezidentin təqdimatı ilə Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə və apellyasiya məhkəmələri hakimlərini təyin edir və vəzifədən kənarlaşdırır;

- Prezidentin təqdimatına əsasən Baş prokurorun vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsinə razılıq verir;

- Konstitusiyaya Məhkəməsinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentini impiçment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırır;

- Prezidenti vəzifəsindən kənarlaşdırmaqla Milli Məclis dövlət başçısının hüquqi məsuliyyəti haqqında məsələni həll edir;

- Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsini həll edir;

- Prezidentin təqdimatı ilə Milli Bankın İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi məsələlərini həll edir;

- Prezidentin müraciətinə əsasən müharibə elan edilməsinə və sülh bağlanmasına razılıq verir;

- referendum təyin edir;

- amnistiya verir.

Konstitusiyanın 96-cı maddəsinə görə Milli Məclisdə qanunvericilik təşəbbüsü hüququ (qanun layihələrini və başqa məsələləri Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim etmək hüququ) Milli Məclisin deputatlarına, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğuna və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə mənsubdur.

İcra hakimiyyəti

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyətinə Prezident rəhbərlik edir. Qeyd edək ki, dünyanın demokratik siyasi sistemə malik bir çox ölkələrində də Prezident icra hakimiyyətinin başçısı hesab olunur. Məsələn, ABŞ-ın Prezidenti həm icra hakimiyyətini həyata keçirir, həm də dövlət başçısının funksiyalarını yerinə yetirir.

Azərbaycanda siyasi-hüquqi baxımdan Prezidentə həm də dövlət başçısı statusunun verilməsinin müəyyən əsasları vardır. Bu, hər şeydən əvvəl siyasi və hüquqi sistemi kövrək olan

ölkələrdə dövlətin idarəetmə sisteminin davamlılığının və möhkəmliyinin təmin olunması tələbatlarından irəli gəlir. Çünki keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə hakimiyyət institutlarının və hüquqi sistemlərin nüfuzlu arbitrsiz fəaliyyət göstərməsi, bir qayda olaraq, hərc-mərclik yaradır. Prezident ilk növbədə, hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə əməl edərək, dövlət hakimiyyətinin vahidliyini və idarə olunması mexanizminin sabitliyini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentlik modeli bir çox xüsusiyyətlərinə görə Fransanın idarəetmə sistemində uyğun gəlir. Lakin Azərbaycan Respublikasında milli, siyasi və iqtisadi inkişafın xüsusiyyətlərinə görə Prezident idarə üsulu Fransadan fərqli olaraq daha güclü və nüfuzludur. Bu isə Azərbaycanda cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edən radikal islahatların həyata keçirilməsi, keçmiş sinfi və sosialist ictimai-siyasi sisteminin dəyişilməsi və s. zərurətindən irəli gəlir.

Azərbaycanda icra hakimiyyətinin Prezidentə məxsus olmasında və onun dövlət başçısı kimi səlahiyyətlərini həyata keçirməsində xalqın iradəsi əsas imperativ kimi həlledici rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həm dövlət, həm də icra hakimiyyətinin başçısı kimi qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətləri ilə uzlaşdırılmış şəkildə aşağıdakı səlahiyyətlərini həyata keçirir:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkiləri təyin edir;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini Milli Məclisinin təsdiqinə təqdim edir, dövlətin iqtisadi və sosial proqramlarını təsdiq edir;

- Milli Məclisin razılığı ilə Baş naziri vəzifəyə təyin və yaxud vəzifədən azad edir. Qeyd edək ki, bu praktika Prezident idarəçiliyinə əsaslanan əksər respublikalarda özünü göstərir. Baş nazirin parlamentin razılığı ilə vəzifəyə təyin olunması praktikası keçmiş SSRİ-nin ərazisində yaranmış müstəqil dövlətlərin əksəriyyətində mövcuddur;

- Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir, zəruri hallarda isə Nazirlər Kabinetinin iclaslarına sədrliyi həyata keçirir;

- Nazirlər Kabinetinin istefası haqqında qərar qəbul edir;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarını yaradır;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını ləğv edir;

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin vəzifəyə təyin edilməsi haqqında Milli Məclisə təqdimatlar verir və digər məhkəmələrin hakimlərini vəzifəyə təyin edir; Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunu Milli Məclisin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

Hakimliyə namizədlərin seçilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında xüsusi təsisat olan Məhkəmə-Hüquq Şurası fəaliyyət göstərir ki, bu qurum hakimliyə namizədlərlə bağlı Prezidentə müvafiq təkliflər verir. Bu cür təsisatlar bir çox xarici ölkələrdə də fəaliyyət göstərir və onlar kadr məsələlərinin həllində yaxından iştirak edirlər. İtaliyada, Fransada, Rumıniyada bu təsisatlar Ali Magistratura Şurası, İspaniyada Baş Məhkəmə Hakimiyyəti Şurası və s. adlanır.

Bundan başqa, Prezident Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını Milli Məclisin təsdiqinə verir;

- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ali komanda heyətini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir. (Silahlı Qüvvələrin ali komanda heyətinə müdafiə naziri və onun müavinləri, Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargah rəisi və onun müavinləri, rota, diviziya komandirləri, Müdafiə Nazirliyinin idarə rəisləri daxildir);

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin *İcra Aparatını* təşkil edir və onun rəhbərini təyin edir. Prezidentin İcra Aparatının strukturuna dövlət müşavirləri institutu və Prezidentin köməkçiləri, aparatın şöbələri, Prezidentin Katibliyi daxildir. "Dövlət xidməti haqqında" Qanuna görə İcra Aparatında bir sıra vəzifələrə təyinat siyasi xarakter daşıyır və bilavasitə Prezident tərəfindən həyata keçirilir;

- Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi haqqında Milli Məclisə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır;

- xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamə və övdətnamələrini qəbul edir;

- dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır, dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Milli Məclisə təqdim edir və təsdiqnamələri imzalayır;

- referendum təyin edir. Referendum bu və ya digər məsələnin həlli ilə bağlı Prezidentlə parlament arasındakı ziddiyyətlərin yeganə həlli üsuludur. Əgər meydana gələn ziddiyyətlər həlledilməz xarakter daşıyarsa və normal qaydalar çərçivəsində kompromisə nail olmaq mümkün deyilsə, bu halda referendumun keçirilməsi təyin olunur;

- qanunları imzalayır və dərc edir.

Yuxarıda göstərilən səlahiyyətlərlə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vətəndaşlıq və siyasi sığınacaq verilməsi məsələsinin həll edilməsi, əfv etmək, fəvqəladə və hərbi vəziyyət elan etmək, Milli Məclisin razılığı ilə müharibə elan etmək və sülh bağlamaq və digər məsələlərlə bağlı konstitusion səlahiyyətlərini həyata keçirir.

Prezident bütün icra hakimiyyəti sistemini müstəqil şəkildə formalaşdırmaq hüququna malikdir.

Konstitusiyaya görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti hərbi vəziyyət elan etmək və fəvqəladə vəziyyət tətbiq etmək hüququna malikdir.

Prezident icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə *Nazirlər Kabinetini* yaradır.

Nazirlər Kabineti Prezidentə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyənləşdirilir. Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildir.

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti orqanları üç qrupa bölünür: yuxarı, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları.

İcra hakimiyyətinin yuxarı orqanı Nazirlər Kabinetidir. İcra hakimiyyətinin yerli orqanları kateqoriyasına aid olmayan bütün digər orqanlar mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasında mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aşağıdakı növləri vardır: nazirliklər, dövlət komitələri, Nazirlər Kabinetinin yanında komitələr, idarələr, şuralar, agentliklər, xidmətlər və s.

Ölkəmizin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyatındakı dəyişikliklərə uyğun olaraq nazirliklərin və idarələrin strukturu dəyişikliklərə məruz qalır və onlar dövrün tələblərinə müvafiq şəkildə təkmilləşirlər.

Azərbaycan Respublikasının yeni Prezidentinin seçilməsi Nazirlər Kabinetinin istefası üçün əsas yaradır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Prezidentin 5 illik səlahiyyət müddəti ilə faktiki olaraq Nazirlər Kabinetinin səlahiyyət müddətinin məhdudlaşdırıldığı təsbit olunmuşdur.

Nazirlər Kabinetinin iclaslarına, bir qayda olaraq, Baş nazir sədrlik edir. Konstitusiyaya görə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti lazım bildiyi hallarda Nazirlər Kabinetinin istənilən iclasına sədrlik etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri Milli Məclisin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təyin edilir.

Baş nazir vəzifəsinə namizədlik haqqında təklifi Prezident onun öz vəzifələrinin icrasına başladığı gündən bir ay və ya Nazirlər Kabinetinin istefa verdiyi gündən iki həftə müddətindən gec olmayaraq Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim edir.

Konstitusiyanın 118-ci maddəsinə görə Milli Məclis Baş nazir vəzifəsinə namizədlik haqqında qərarı həmin namizədləyin təqdim edildiyi gündən bir həftədən gec olmayaraq qəbul edir. Göstərilən qayda pozularsa və ya Prezidentin təqdim etdiyi namizədlərin Baş nazir vəzifəsinə təyin olunmasına üç dəfə razılıq verilməzsə, Prezident Baş naziri Milli Məclisin razılığı olmadan vəzifəyə təyin etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir:

- Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin icrasını, maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini, dövlət iqtisadi proqramlarının reallaşmasını və dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir. Nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, onların aktlarını ləğv edir və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

Baş nazir vəzifəsinə yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik, ali təhsilli və başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təyin edilir.

Baş nazir yalnız Nazirlər Kabinetinə rəhbərlik etməklə kifayətlənmir, həmçinin onun işini təşkil edir və əsas fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bundan başqa, Konstitusiyanın 105-ci maddəsinə müvafiq olaraq Prezident vaxtından əv-

vəl vəzifədən getdikdə yeni Prezident seçilənədək onun səlahiyyətlərini Baş nazir icra edir.

Baş nazirin müavinləri, nazirlər, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının rəhbəri vəzifəsinə yaşı 25-dən aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik, ali təhsilli və başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları təyin edilir.

Səlahiyyət müddəti ərzində Baş nazirin şəxsiyyəti toxunulmazdır. Baş nazir cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, tutula və yaxud cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Bu müddətdə Baş nazir barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirlərinin tətbiq olunması yolverilməzdir.

Baş nazir yalnız cinayət başında yaxalandığı zaman tutula və yaxud həbs edilə bilər. Baş nazirin toxunulmazlığına yalnız Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Prezident tərəfindən xitam verilə bilər.

Azərbaycan Respublikasında yerlərdə icra hakimiyyəti *yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları* tərəfindən həyata keçirilir. Şəhər və rayonların icra hakimiyyətlərinin başçıları vəzifələrinə Prezident tərəfindən təyin olunur və yaxud azad edirlər. Onlar icra hakimiyyətini yerlərdə şəxsən həyata keçirirlər. Yerli icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

Şəhər və rayonların icra hakimiyyətlərinin başçıları səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini təşkil etmək məqsədilə şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə icra nümayəndələrini vəzifəyə təyin edirlər. Şəhər və rayon icra hakimiyyətlərinin başçıları yanında tərkibində 15 nəfərə qədər şəxsin təmsil oluna biləcəyi Şura yaradılır. Şuranın tərkibinə yerli icra hakimiyyətinin başçısı, onun müavinləri, icra hakimiyyəti aparatının rəhbəri, aparatın struktur şöbələrindən və müvafiq ərazidə yerləşən idarə və müəssisələrin rəhbərləri daxildir. Şuranın iclasları ayda iki dəfədən az olmayaraq keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarə seçkilər əsasında yaradılan *bələdiyyələr* tərəfindən həyata keçirilir. Bələdiyyələrin statusu və səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Bələdiyyələr haqqında” Qanun və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşir. Bələdiyyələr öz fəaliyyətlərini iclaslar, daimi və başqa komissiyalar vasitəsilə həyata keçirirlər. Bələdiyyənin iclasları bələdiyyənin sədri tərəfindən çağırılır.

Məhkəmə hakimiyyəti

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyəti ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Konstitusiyaya görə, əgər qanunvericilik və icra hakimiyyəti iki yuxarı dövlət orqanına (ölkənin başçısına və parlamentə) həvalə olunursa, məhkəmə hakimiyyəti isə bütün məhkəmə orqanlarını əhatə edir. Hər bir məhkəmə orqanı Konstitusiyanı və qanunları rəhbər tutaraq müstəqil fəaliyyət göstərirlər.

Məhkəmə hakimiyyətini Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, apellyasiya məhkəmələri, ümumi və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sisteminə aşağıdakı məhkəmələr daxildir:

rayon (şəhər) məhkəmələri;

Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Məhkəməsi;

Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Məhkəməsi;

Hərbi məhkəmələr;

Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə Azərbaycan Respublikasının Hərbi Məhkəməsi;

Yerli iqtisad məhkəmələri;

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi;

Apellyasiya məhkəmələri;

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi.

Azərbaycan Respublikasının hər bir məhkəməsi müstəqil hüquqi şəxsdir. Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində işlərə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada kollegial və hakim tərəfindən təkbaşına: birinci instansiya məhkəməsində işlərə təkbaşına və ya üç hakimdən ibarət tərkibdə, yaxud andlı iclasçılardan ibarət tərkibdə; apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəməsində üç və ya daha çox hakimdən ibarət tərkibdə baxılır. Məhkəmələr işlərə baxarkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, qanunları və digər qanunvericilik aktlarını, eləcə də ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tuturlar.

Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir. Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin üç forması (konstitusiya, mülki və cinayət) eyni hüquqi statusa malikdir və onların hər biri özünəməxsusluğuna baxmayaraq vahid prinsiplərə əsaslanırlar.

Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin fəaliyyəti ədalət mühakiməsinin və məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Məhkəmələr ədalət mühakiməsinə həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə, idarə və təşkilatların, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin, digər hüquqi şəxslərin hüquqlarını və qanuni mənafələrini hər cür qəsdlərdən və qanun pozuntularından müdafiə edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə uyğun olaraq ölkəmizdə ədalət mühakiməsi irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əm-lak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir şəxsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında keçirilir.

Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən Konstitusiyanın 63-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə riayət olunması təmin edilir.

Konstitusiyaya əsasən işlərə məhkəmənin qapalı iclaslarında baxılması halları istisna olmaqla, bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, cinayət işlərinin qiyabi məhkəmə icraatına yol verilmir. Bütün hallarda məhkəmələrin qərarları açıq elan edilir.

Yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali hüquq təhsilli və hüquqşünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq işləyən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları hakim ola bilərlər.

Konstitusiyaya əsasən ikili vətəndaşlığı, xarici dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olanlar, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmiş, tibbi rəyə əsasən fiziki və əqli qüsurlarına görə hakim səlahiyyətlərini yerinə yetirməyə qadir olmayan, cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş, hakim adı ilə bir araya sığmayan hərəkətlərə yol verdiyinə görə vəzifədən azad edilmiş şəxslər hakim ola bilməzlər.

Hakimlər müstəqildir, yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər və səlahiyyətləri müddətində dəyişilməzdirlər. "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" Qanunun 100-cü maddəsinə görə hakimlərin müstəqilliyi onların səlahiyyəti dövründə siyasətsizləşdirilməsi, dəyişilməzliyi və toxunulmazlığı ilə, vəzifəyə təyin olunmasının, məsuliyyətə cəlb edilməsinin, vəzifədən kənarlaşdırılmasının və səlahiyyətlərinə xitam verilməsinin məhdudlaşdırılması ilə, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil fəaliyyət göstərməsi və ədalət mühakiməsinin qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsi ilə, məhkəmə icraatına hər hansı şəxs tərəfindən məhdudiyət qoyulmasının və müdaxilə edilməzliyini yolverilməzliyi ilə, hakimlərin şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edil-

məsi yolu ilə həyata keçirilir və onlara vəzifələrinə uyğun maddi və sosial təminatlar verilir.

Hakimlər öz razılığı olmadan başqa vəzifəyə dəyişdirilə bilməz.

Hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar.

Cinayət başında yaxalanması halları istisna olmaqla, hakim tutula və ya həbs edilə, şəxsi axtarış və müayinəyə məruz qala, Məhkəmə-Hüquq Şurasının razılığı olmadan barəsində cinayət təqibi həyata keçirilə bilməz.

Hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsünü hakimlər cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali Məhkəmənin rəyi əsasında Milli Məclis qarşısında irəli sürə bilər. Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə və apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar Milli Məclisdə qəbul edilir.

Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq Konstitusiyaya Məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi işlərə palataların və Plenumun iclaslarında baxır.

Yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali hüquq təhsilli və hüquqşünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq işləyən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimi ola bilər.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərini Prezidentin təqdimatı ilə Milli Məclis təyin edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin azı 7 hakimi təyin olunduqda Konstitusiyaya Məhkəməsi öz səlahiyyətlərinin icrasına başlaya bilər.

Azərbaycan Respublikasının *Ali Məhkəməsi* ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cina-

yət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır; o, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir və məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə uyğun olaraq Ali Məhkəmə ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki (o cümlədən iqtisadi mübahisələrə dair), cinayət işləri və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır.

Ali Məhkəmə kassasiya instansiyası məhkəməsi kimi qanunla müəyyən edilmiş prosesual qaydada ədalət mühakiməsini həyata keçirir.

Ali Məhkəmənin yurisdiksiyası Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisinə şamil edilir.

Ali Məhkəmənin tərkibinə Ali Məhkəmənin sədri, onun müavini, kollegiya sədrləri və hakimləri daxildir.

Ali Məhkəmədə mülki işlər üzrə, iqtisadi mübahisələrə dair işlər üzrə, cinayət işləri və hərbi məhkəmələrin işləri üzrə məhkəmə kollegiyaları təşkil edilir.

Qanunların düzgün tətbiq olunması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və elmi təkliflərin hazırlanması məqsədilə Ali Məhkəmənin yanında Elmi-Məsləhət Şurası fəaliyyət göstərir.

Ali Məhkəmənin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Milli Məclis təyin edir.

Azərbaycan Respublikasının *apellyasiya məhkəmələri* qanunla onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə yuxarı instansiya məhkəmələridir.

Apellyasiya məhkəmələri Rəyasət Heyətindən, mülki işlər üzrə kollegiyadan, cinayət və inzibati xətəalara dair işlər üzrə kollegiyadan və hərbi məhkəmələrin işləri üzrə kollegiyadan ibarətdir. Apellyasiya məhkəmələrinin kollegiyalarında işlərə baxmaq üçün məhkəmə tərkibləri yaradılır.

Apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin tərkibinə məhkəmənin sədri, onun müavini, məhkəmə kollegiyasının sədrləri və hakimləri daxildirlər.

Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələrinin hakimlərini Prezidentin təqdimatı ilə Milli Məclis təyin edir.

Azərbaycan Respublikasının **Prokurorluğu** qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir, cinayət işləri başlayır və istintaq aparır, məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir və iddia qaldırır, məhkəmə qərarlarından protest verir.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu prokurorluğun mərkəzi aparatıdır. Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna birinci müavini, müavinləri, böyük köməkçiləri və köməkçiləri olan Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru rəhbərlik edir.

Baş Prokurorluğun strukturuna idarə, şöbə və digər qurumlar daxildir. İdarə və şöbələrin tərkibində Baş prokurorun böyük köməkçiləri hesab edilən idarə rəisləri, köməkçiləri hesab edilən idarə rəislərinin müavinləri və şöbə rəisləri, habelə prokurorlar və müstəntiqlər vardır.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu bütün prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

Baş prokurorun müavinlərini, respublika ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlarına rəhbərlik edən prokurorları, Naxçıvan Muxtar Respublikasının prokurorunu Baş prokurorun təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

Ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin razılığı ilə Baş prokuror vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu sisteminə aşağıdakı prokurorluqlar daxildir:

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu;

Azərbaycan Respublikasının Hərbi Prokurorluğu;

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Prokurorluğu;
Rayon (şəhər) prokurorluqları;
Hərbi ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlar;
Tədris-elm müəssisələri, mətbuat orqanları, mətbəə, sosial-
məişət, təsərrüfat təyinatlı digər qurumlar.

Naxçıvan Muxtar Respublikası

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində demokratik, hüquqi və dünyəvi muxtar respublikadır. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazi muxtariyyətinin yüksək formasına - dövlətə malikdir. Qeyd edək ki, ərazi muxtariyyəti formaları (dövlət və yerli) bir-birindən fərqlənir.

Ərazi muxtariyyətinin dövlət forması dövlətin zahiri əlamətlərinə (parlament, hökumət, konstitusiyaya və s.) malikdir. Muxtariyyətin yerli forması isə bu cür əlamətlərə malik deyil və burada ərazi vahidlərinin inzibati hüquqları, bir qayda olaraq, adi qanunla müəyyənləşir. Unitar quruluşa malik olan xarici dövlətlərin konstitusiyaya və qanunlarında dövlətin tərkibində muxtar ərazi təşkili nəzərdə tutulur, bir çox hallarda isə muxtar vahidlər onların daxili quruluşunu müəyyənləşdirən (konstitusiyaya, nizamnamələr, qaydalar, özünü idarəetmə xartiyaları və s.) normativ hüquqi aktlar işləyib hazırlayır və qəbul edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 16 mart 1921-ci il Moskva və 13 oktyabr 1921-ci il Qars beynəlxalq müqavilələri müəyyən edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində məcburi xarakter daşıyır.

Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezi-

dentinin fərmanlarının və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilməsinə ehtiyac yoxdur və onlar bilavasitə ölkənin bütün ərazisində tətbiq edilir. Bu baxımdan Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi səviyyəsində tənzimlənən məsələlərə dəyişikliklər məqsədilə normativ hüquqi aktlar qəbul edə bilməz.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təqdim edilir və Konstitusiya qanunu ilə təsdiq olunur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericilik hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, icra hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti, məhkəmə hakimiyyətini isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası idarəetmə formasının xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan Respublikasından fərqlənir. Naxçıvan Muxtar Respublikası parlamentli respublikadır və burada icra hakimiyyəti orqanı olan Nazirlər Kabineti Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən formalaşdırılır və ona tabedir. Naxçıvanda hakimiyyətin bölünməsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məhkəməsinin digər səlahiyyətlərlə yanaşı, həmçinin konstitusion nəzarət funksiyasını da yerinə yetirməsidir. Qanunvericiliyə görə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası qanunvericilik aktlarının düzgün tətbiq edilməsi üçün tədbirlər görür, məhkəmə statistikasını təhlil edir, məhkəmə təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirir, muxtar respublikanın Ali Məhkəməsinin ərazi yurisdiksiyasına aid olan birinci instansiya məhkəmələrinə metodik kömək göstərir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə ona aid edilmiş digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən (maddə 135) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunları ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində müstəqildirlər.

Naxçıvan Muxtar Respublikası parlament idarə-üsuluna əsaslanan dövlət olduğundan muxtar respublikanın ali vəzifəli şəxsi parlament tərəfindən seçilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədridir. Ali vəzifəli şəxsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq həm qanunvericilik, həm də icra hakimiyyəti sahələrində öz səlahiyyətlərini həyata keçirir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 45 üzvdən ibarətdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin səlahiyyət müddəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyət müddəti ilə eynidir və 5 ildir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədrini və onun müavinlərini seçir, daimi və digər komissiyalar təşkil edir.

Siyasi partiyalar və ictimai təşkilatlar

Siyasi partiyalar Azərbaycan Respublikasının siyasi sisteminin tərkib hissəsi olaraq müxtəlif ictimai, siyasi və sosial qrupların maraqlarının daşıyıcısı kimi hakimiyyətin formalaşmasında fəal şəkildə iştirak edir və seçkili dövlət orqanlarına

namizədlər irəli sürür. Siyasi partiyaların fəaliyyətinin əsas xüsusiyyəti öz məqsədləri və proqramları ətrafında müxtəlif vətəndaşları və qrupları birləşdirməyə çalışmaq və siyasi şüuru məqsədyönlü şəkildə formalaşdırmaqdan ibarətdir. Onlar mətbuat orqanları ilə birlikdə müəyyən mənada dövlətlə cəmiyyət arasındakı əlaqələri təmin edir və dövlətin siyasətinin formalaşmasına təsir göstərir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əsas siyasi partiyalar sonuncu parlament seçkilərində iştirak edərək 125 deputat mandatını bölüşmüşlər.

2005-ci il noyabrın 6-da Milli Məclisə keçirilən seçkilərin nəticəsində Yeni Azərbaycan Partiyası 61, Müsavat Partiyası 5, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası 3, Ana Vətən Partiyası 2, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası 1, Azərbaycan Liberal Partiyası 1, Azərbaycan Demokratik İslahatlar Partiyası 1, Ümid Partiyası 1, Vətəndaş Birliyi Partiyası 1, Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası 1, Azərbaycan Milli Dövlətçilik Partiyası 1, Böyük Quruluş Partiyası 1, Ədalət Partiyası 1, müstəqil namizədlər isə 44 deputat yerinə sahib olmuşlar.

Azərbaycan Respublikasında 500-ə yaxın qeyri-hökumət təşkilatı fəaliyyət göstərir və onlar vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında aparıcı yer tuturlar. Bu təşkilatlar müxtəlif sahələr üzrə - ictimai, hüquqi, təhsil, mədəniyyət, ətraf mühit və s. üzrə fəaliyyət göstərərək müxtəlif qrup insanları öz tərkibində birləşdirir (gənclər, qadınlar, milli-dini qruplar və s.)

II HİSSƏ

DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN SİYASİ SİSTEMLƏRİ

III FƏSİL

RESPUBLİKA İDARƏÇİLİK SİSTEMİ

Respublika quruluşlu dövlətlərdə hakimiyyətin əsas mənbəyi xalqdır. Bu idarəçilik sistemində dövlətin ali hakimiyyət orqanları və vəzifəli şəxsləri vətəndaşlar tərəfindən seçilir. Müasir dünya dövlətlərinin təxminən 3/4-ü respublika quruluşlu ölkələrdir. Monarxiya tipli dövlətlər kimi respublika quruluşu da qədim idarəetmə forması sayılır. Respublika idarəetmə formasında mürəkkəb struktura malik olan dövlət hakimiyyətinin bütün ali orqanlarına, yalnız onlara məxsus olan müəyyən səlahiyyətlər verilir və bu orqanlar onların yerinə yetirilməməsi və ya lazımı səviyyədə icra edilməməsinə görə qanunla məsuliyyət daşıyırlar. Hakimiyyətin ali orqanlarının qəbul etdiyi qərarlar bir çox hallarda uzun müddət hazırlanır, müvafiq proseduralar üzrə müzakirə edilir, ekspertizadan keçir. Bir qayda olaraq, qərarların qəbulu səsvermə yolu ilə həyata keçirilir. İxtisaslı və ya sadə çoxluğun qərarın "lehinə" səs verdiyi təqdirdə o, qəbul olunmuş sayılır.

Respublikanın idarə edilməsi - vahid dövlət hakimiyyətinin qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinə bölünməsi prinsiplərinə əsaslanır. Müasir dünyada respublikanın üç əsas növü mövcuddur: *parlamentli respublika*, *Prezident üsul-idarəsinə əsaslanan respublika* və *bunların qarışıq forması*.

Prezident respublikasını hüquqi cəhətdən fərqləndirən cəhətlərdən biri də odur ki, ümumxalq seçkilərində seçilən Prezident, eyni zamanda dövlət və hökumət başçısı sayılır. O, Prezident qarşısında məsuliyyət daşıyan icra administrasiyasını və ya hökuməti formalaşdırır. Hökumətdə, bir qayda olaraq, Baş nazir vəzifəsi olmur. Prezident parlamenti buraxa bilməz, parlament isə administrasiyanı (hökumət) istefaya göndərmək hüququna malik deyil.

Parlament respublikasında tam hakimiyyətli orqan sayılan parlament - qarşısında siyasi məsuliyyət daşıyan hökuməti formalaşdırır və dövlət başçısı (hökumət başçısı deyil) sayılan Prezidenti seçir. Prezident öz səlahiyyətlərini, bir qayda olaraq, yalnız Baş nazirin rəhbərlik etdiyi hökumətin təklifi ilə həyata keçirir. Əksər üzvlərinin dəstəyini qazanacağı təqdirdə parlament, etimadsızlıq rəyi bildirməklə hökuməti istefaya göndərə bilər. Bu halda Prezident hökumətin təklifi ilə parlamenti buraxmaq və vaxtından əvvəl seçkiləri elan etmək hüququna malikdir.

Respublika idarəçilik formasının digər bir növü qarışıq (*yarı Prezident respublikası*) *idarəetmə üsul-idarəsinə əsaslanan respublikadır*. Ona Prezident respublikası ilə parlament respublikasının elementlərinin birləşdirilməsi əlamətləri xasdır. Real və hüquqi cəhətdən böyük səlahiyyətlərə malik Prezident dövlət başçısı sayılır və bir qayda olaraq, ümumi seçkilərdə seçilir. Lakin hökumət parlament yolu ilə formalaşır və nəinki Prezident, eləcə də parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır. Prezident Baş nazirin başçılıq etdiyi hökumət üzərində ümumi rəhbərliyi həyata keçirir. Prezident müəyyən səbəblər olduqda parlamenti buraxmaq hüququna malikdir. Qarışıq formalı respublikalar üçün icraedici hakimiyyətin dualizmi səciyyəvidir.

Belə formalı klassik respublikanın bariz nümunəsi Fransa sayılır. Habelə bu növə aid olan Portuqaliya, İrlandiya, Finlandiya ilə yanaşı, Polşa, Rumıniya, Bolqarıstan, Ukrayna, Litva, Moldova kimi postsosialist dövlətlər də dualist idarəetmə formalı respublikalar sayılır.

§1. PREZİDENT RESPUBLİKASI QURULUŞLU ÖLKƏLƏRİN SİYASİ SİSTEMLƏRİ

Prezident respublikası – dövlət orqanları sistemində Prezidentin rolunun əhəmiyyətli dərəcədə genişliyi, habelə dövlət və hökumət başçısı səlahiyyətlərinin onun əlində birləşməsi

ilə səciyyəvidir. Bu idarəetmə formasının digərlərindən fərqli cəhətlərinə diqqət yetirməklə tam təsəvvür formalaşdırmaq mümkündür:

Prezident parlamentdənəknar metodla - Braziliya, Fransa və s. ölkələrdə əhali tərəfindən və yaxud ABŞ-da olduğu kimi həm də Seçicilər kollegiyası tərəfindən seçilir;

Hökumət parlamentdənəknar metodla, yəni Prezident tərəfindən formalaşdırılır. Prezident ya formal və hüquqi baxımdan (ABŞ-da olduğu kimi) hökumət başçısı sayılır, ya da hökumətin başçısını təyin edir. Hökumət parlament qarşısında deyil, onu istefaya göndərmək hüququna malik olan Prezident qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Bütövlükdə idarəetmənin bu formasında Prezident, parlament respublikasında olduğundan daha geniş səlahiyyətlərə malikdir. Lakin Prezident respublikasında dövlət başçısı (Prezident), bir qayda olaraq, parlamenti buraxmaq, parlament işə öz növbəsində hökumətə etimadsızlıq göstərmək hüququndan məhrumdurlar.

Prezident respublikası - hakimiyyətin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən geniş səlahiyyətlərin Prezidentin əlində cəmlənməsi üçün əlverişli zəmin yaradır. Bu da keçid mərhələsində olan (Meksika, Rusiya Federasiyası), monarxiya adət-ənənələrinin güclü olduğu (Rumıniya), islahatların keçirildiyi müddətdə qeyri-sabit situasiyalarla üz-üzə qalan (Peru), geniş əraziyə və çoxmillətli tərkibə malik (ABŞ, Rusiya Federasiyası) və nəhayət, fəvqəladə hadisələrin, müharibələrin baş verdiyi dövlətlər üçün (Azərbaycan, Gürcüstan) olduqca vacibdir.

Xalis şəkildə Prezident idarəçiliyi forması Amerika Birləşmiş Ştatlarında qərarlaşıb. Hakimiyyətin bölgüsü prinsipi ABŞ Konstitusiyasının əsasını təşkil edir. Bu konstitusiyaya görə qanunvericilik hakimiyyəti Konqresə, icraedici hakimiyyət Prezidentə, məhkəmə hakimiyyəti Ali Məhkəməyə məxsusdur. Seçicilər kollegiyası tərəfindən seçilən Prezident hökuməti, ona aid olan partiyanın üzvlərindən formalaşdırır.

Prezident respublikalarının daha geniş yayıldığı Latin Amerikasını ölkələri ilə yanaşı, bir sıra Asiya və Afrika ölkələrində də idarəetmənin bu formasına rast gəlinir. Bununla belə, bəzən bu ölkələrdə, xüsusilə də superprezident respublikaları kimi səciyyələndirilən Latin Amerikasını ölkələrində dövlət başçısının hakimiyyəti konstitusiyaya çərçivələrindən kənara çıxır.

AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

Dövlət quruluşu: 4 iyul 1776-cı ildə müstəqillik əldə edən Amerika Birləşmiş Ştatları – 50 ştatdan və Kolumbiya paytaxt federal dairəsindən ibarət, güclü demokratik ənənəyə malik, məhdud hakimiyyətli, Prezident idarə-üsullu federativ respublikadır. 1789-cu ilin mart ayından qüvvəyə minmiş və o dövrdən bu günə qədər yalnız 27 düzəliş edilmiş 1787-ci il Konstitusiyasına uyğun olaraq idarə olunur. Hakimiyyətin federal orqanları ilk əvvəl yalnız müdafiə, beynəlxalq münasibətlər və ştatlararası məsələlərlə məşğul idilər, digər sahələr üzrə qanunvericilik fəaliyyətini isə müstəqil konstitusiyası, qanunvericilik məclisi, qubernatoru, Ali Məhkəməsi və yerli vergi sistemi olan ştatların hakim dairələri həyata keçirirdilər. Lakin F.Ruzveltin 1930-cu ildə tətbiq etdiyi “yeni kurs”la əlaqədar federal hökumət ştatların işlərinə fəal müdaxilə siyasəti yeritməyə başladı və dövlət gəlirlərinin bölünməsi və vergi yığımları üzrə əsas instituta çevrildi.

ABŞ Federal Hökuməti hakimiyyətin üç qolunun (qanunvericilik, icraedici və məhkəmə) dəqiq bölgüsü ilə səciyyələndirir. İcraedici hakimiyyətin başında yetkinlik yaşına çatmış, vətəndaşlara verilmiş seçki hüququ əsasında, ümumxalq səsverməsi yolu ilə hər dörd ildən bir noyabr ayının müəyyən olunmuş günündə seçilən Prezident durur. Hər ştat milli seçicilər kollegiyasında Konqresdəki nümayəndələrinin sayına bərabər miqdarda yer əldə edir. Milli seçicilər kollegiyası dekabr ayının ortalarında Prezidenti seçir. Ümumi seçkilərdə deyil,

məhz seçki kollegiyasında daha çox səs toplayan namizəd Prezident seçilir.

ABŞ-da doğulmuş və yaşı 35-dən az olmayan ölkə vətəndaşı Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti seçilə bilər. Seçildiyi andan Prezident dövlətin başçısı, silahlı qüvvələrin ali baş komandanı və dövlət xidmətinin başçısı olur.

Prezidentin bu postda qalması 1951-ci ildə qəbul edilmiş 22-ci düzəlişə əsasən 2 müddətlə məhdudlaşır. Seçildikdən sonra Prezident Konqresin təşəbbüsü ilə yalnız impiçment prosedurası qaydasında vəzifəsindən azad edilə bilər. 20-ci düzəlişə görə Prezidentlik müddəti ötən ilin noyabrında keçirilmiş seçkilərdən sonra yanvar ayının 20-də başlanır.

Prezident *Nazirlər Kabinetini* Senatın (Senat üzvlərinin dövlətin qanunvericilik fəaliyyətində iştirakı qadağan olunmuşdur) razılığı ilə özü seçir. Bu səbəbdən də, Nazirlər Kabinetinin tərkibi adətən siyasətə yaxın olan şəxslərdən deyil, iş adamlarından və alimlərdən ibarət olur. ABŞ Prezidenti yanında dövlətin vacib aspektlərinin fəaliyyətini koordinasiya edən, siyasi problemlərin həlli və münaqişələrin nizamlanması üzrə mütəxəssislərdən ibarət Ağ Evin Aparatı mövcuddur. Buraya Milli Təhlükəsizlik Şurası, Daxili İşlər üzrə Şura, İnzibati-Büdcə İdarəsi və iqtisadi müşavirlər qrupu da daxildir.

Qanunvericilik hakimiyyətini təmsil edən *Konqres* iki bərabərhüquqlu palatadan: 100 yerlik Senatdan və 435 deputatdan ibarət Nümayəndələr Palatasından ibarətdir.

Yaşı 30-dan aşağı olmamaq şərtilə 6 illik müddətə seçilən senatorlar ərazisinin miqyasından və əhalisinin sayından asılı olmayaraq hər ştatdan iki üzvlə təmsil olunurlar. Üçüncü namizəd hər iki ildən bir seçilir, bununla belə təkrar seçilməyə heç bir məhdudiyyət qoyulmur.

Yaşı 25-dən yuxarı olan və təkrar seçilmələrinə heç bir məhdudiyyət qoyulmayan nümayəndələr, əhalisinin təxminən eyni sayda olduğu (450 min – 700 min) hər seçki dairəsindən

bir nəfər olmaqla 2 illik müddətə seçilir. Adətən, nümayəndələr seçildikləri dairələrin sakinləri olurlar.

Konqres qanunvericilik hakimiyyətinə malikdir və hər iki palatada tutduqları yerlərin sayına uyğun partiyaların üzvlərindən ibarət xüsusi daimi, seçmə və tədqiqat komitələri əsasında fəaliyyət göstərir. Bu komitələr icra hakimiyyəti orqanları və digər sahələrdən çox sayda nümayəndələri dəvət etmək hüququna malikdirlər. Çox sayda müşavirləri və məsləhətçiləri olan komitələrə hakim partiyanın əsas üzvləri başçılıq edir.

Senat - Konqresdə Nümayəndələr Palatasından daha çox qanunvericilik hakimiyyətinə malikdir. Hökumətdə hakim vəzifələrə təyinatların və beynəlxalq xarakterli sazişlərin imzalanması yalnız Konqresin bu palatasının razılığı ilə həyata keçirilir. Nümayəndələr Palatası təhqiqatın davam etdirilməsi üçün səs verdiyi təqdirdə isə Senatda həmçinin dövlətin vəzifəli şəxslərinin impiçment işinə baxılır. İmpiçment prosedurunun həyata keçirilməsi üçün Senatın 2/3-nin lehinə səsverməsi vacibdir. B.Klinton (1998-ci il) əvvəl yalnız bir Prezident – Endryu Conson (1868-ci il) impiçment prosedurasına məruz qalmış və vəzifəsindən azad edilməsindən onu yalnız bir səs xilas etmişdir.

Hakimiyyətin maliyyə sahəsində prioriteti Nümayəndələr Palatasına məxsusdur. Konstitusiyanın 1-ci maddəsinin 1-ci paraqrafına əsasən dövlət xərcləri ilə bağlı bütün qanun layihələrinə Konqresin bu palatasında baxılmalıdır. Bu səbəbdən də parlamentin büdcə və maliyyə komitələri son dərəcə vacibdir.

Siyasi proqramının Konqres tərəfindən qəbul edilməsi üçün Prezidentin bu orqanla birgə işləməsi vacibdir. Dövlət başçısı yanvar ayında Konqresdə illik müraciətlə çıxış edir, habelə adıçəkilən orqana müntəzəm olaraq müraciətlər və tövsiyələr göndərir. Prezidentin müvəffəqiyyəti mənsub olduğu partiyanın Konqresdəki yerlərinin sayından, habelə onun komanda-

sının üzvlərinin siyasi bacarığından, nüfuz və etibarından asılıdır. Ayrı-ayrı senatorların və Nümayəndələr Palatasının deputatlarının təklif etdiyi qanunvericilik layihələri xüsusi komissiyada işlənib hazırlanır. Lakin onun qəbul edilməsi üçün hər iki palatanın razılığı olmalıdır. Fikir ayrılığı yarandıqda Konqresin hər iki palatasının yüksəkvəzifəli nümayəndələrindən ibarət Birgə xüsusi məclis qarşılıqlı güzəşt əsasında razılıq əldə edir. Lakin Prezident veto hüququna malikdir və bu hüquq hər iki palatanın üzvlərinin 2/3 səs çoxluğu ilə ləğv oluna bilər. Konstitusiyaya düzəlişlərin qəbul edilməsi üçün eyni sayda deputatların razılığı olmalıdır və daha sonra qanunverici orqanlar və ya heç olmazsa 38 ştat bu düzəlişləri təsdiq etməlidir.

Məhkəmə hakimiyyətinin başında ABŞ Konstitusiyasının praktiki tətbiqi ilə məşğul olan Ali Məhkəmə durur və bu da federal və yerli idarəetmə orqanları, həmçinin icraedici və qanunvericilik hakimiyyətləri arasında balansın saxlanmasında özünü büruzə verir. Məhkəmə hakimiyyəti 1-10 düzəlişlərində və 1791-ci ildə qəbul olunmuş Bildə göstərilmiş insan hüquqlarına əməl olunmasına nəzarət edir.

Ali Məhkəmənin tərkibinə Senatın məsləhəti və razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin edilən və ömürlük bu vəzifədə qalan 9 hakim daxildir. Federal hakimin vəzifəsindən kənar edilməsi yalnız impiçment qaydasında mümkündür. Ali Məhkəmə son dərəcə nüfuzlu təsisat olaraq hakimiyyətin qanunverici və icraedici orqanları tərəfindən konstitusiya pozmalarının fəal şəkildə qarşısını alır.

Şərqi Samoa və Virqin adaları da daxil olmaqla, Sakit okeanın bir sıra adaları ABŞ-ın idarəçiliyi altındadır. Xüsusi qanunverici orqanlara malik olan bu əraziləri qubernator idarə edir. Puerto-Riko və Quam başda olmaqla, yerli özünüidarə hüququna malik olan bu adaların hər biri seçkilərdə iştirak etməyən nümayəndələrini Nümayəndələr Palatasına göndərirər.

Amerika siyasətində ərazi yayımına və ideoloji baxışlarına görə müxtəlif iki böyük siyasi koalisiya - demokratlar və respublikaçılar hakim mövqə tuturlar. Seçki sistemi, Prezident idarəetmə üsulu və hakim partiyaların geniş seçici dairəsinin baxışlarına cavab verməsi partiyaların qütbləşməsinə səbəb olur və yenilərinin yaranmasına maneə yaradır.

Demokratik Partiya federalistlərin yürütdüyü mərkəzləşdirmə siyasətinə qarşı ayrı-ayrı ştatların hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə Tomas Cefferson tərəfindən 1792-ci ildə yaradılmışdır. Demokratik Partiya ən azı beş mühüm fraksiyadan ibarətdir. Birinci – “Konqresin qanadı” sayılan və kiçilməsinə baxmayaraq hələ də kifayət qədər çoxsaylı olan cənubi mühafizəkar və ya neoliberal fraksiyasıdır. “Yeni kursun” şimali liberallar qrupu daha çoxsaylıdır və ənənəvi olaraq liderdir. Üçüncü fraksiya Orta Qərb bölgəsinin kənd təsərrüfatı və sənaye ştatlarının, xüsusən də Minnesotanın radikal liberal-populistlərindən ibarətdir. Dördüncü (kiçik) fraksiya Trumenin tərəfdarları olan demokratlardan ibarətdir. Ultraliberal “Əlvan koalisiya” Konqresdən kənar şəhər idarəetmə orqanları səviyyəsində geniş hakimiyyətə malikdir və Demokratik Partiyanın beşinci fraksiyası sayılır.

“Böyük qədim partiya” adı ilə də tanınan Respublikaçılar Partiyası 1854-cü ildə Miçiqanda köləliyə qarşı çıxışlarla müşayiət olunan hərəkət nəticəsində təsis edilmişdir. Avraam Linkoln 1860-cı ildə bu partiyadan namizəd olaraq Prezident seçilmişdir.

Respublikaçılar partiyasından olan namizədlər ölkənin mərkəzi və qərb rayonlarının əhalisinin, habelə ağdərili protestantların və kifayət qədər yüksək gəlirli ailələrin sabit dəstəyinə malikdirlər. Bu partiya demokratların təsiri altında olmuş cənub ştatlarının ərazilərinə son dərəcə fəal şəkildə nüfuz etmişdir.

Hər iki iri partiya rəsmən üzvlüyü olmayan zəif milli təşkilata malikdir. Belə ki, bir partiyaya mənsub olan Konqres üzvləri müxtəlif problemlərin həlli üçün bir araya gəlsələr də,

nadir hallarda əlbir olaraq səs verirlər. Hər dörd ildən bir yayda, Prezident seçkiləri ərəfəsində, hakim partiyalar seçkiqabağı siyasi platformalarının təsdiq edilməsi üçün milli partiya qurultaylarını keçirirlər. Bu yığıncağa, hər bir ştatda ilkin seçkilərin nəticələrinə görə və ya partiya yığıncaqlarında təyin edilmiş 2200-4200 nəfərdən ibarət nümayəndələr toplaşır. Nümayəndələr məcburi qaydada müəyyən namizədlərə səs verməlidirlər.

Qurultaylararası müddətdə partiyaların hər bir ştatdan seçdiyi milli komitə bu orqanların cari işləri ilə məşğul olurlar. Komitənin əsas vəzifəsi ilkin Prezident seçkilərinin keçirilməsi qaydalarının və milli partiya qurultaylarının müəyyən edilməsi, həmçinin partiyanın pul kapitalının artırılması üzrə fəaliyyətinə nəzarətdən ibarətdir. Ümumiyyətlə, partiyanın əsas özəyi yerli səviyyədə təmərküzləşir. Məhz burada Amerika siyasətinin həqiqi siyasi sistemini tapmaq mümkündür. Namizədin seçilməsi isə ilkin seçki sisteminin köməkliyi ilə açıq şəkildə keçirilir və buna Prezident seçkilərində iştirakda namizədlərin maliyyə dəstəyi mənbələrinə güvənmələri imkan verir.

BRAZİLİYA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1822) 7 sentyabr tarixində qeyd olunur. Ölkədə 5 oktyabr 1988-ci il Konstitusiyası qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 23 ştat, 3 ərazi və 1 federal dairəyə (Braziliya) bölünür.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidenti dövlətə və özünün formalaşdırdığı hökumətə başçılıq edir. Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə, iki dəfədən çox olmamaqla 4 il müddətinə seçilir. 27 oktyabr 2002-ci ildən ölkə Prezidenti *Luis İnasiu Lula da Silva*dir.

Qanunverici hakimiyyət: 1988-ci il Konstitusiyasına əsasən ABŞ federal sistemi modelinə uyğun ikipalatalı orqan olan *Milli Kongresdir*. Konqres 2 palatadan - *Senat* (81 yer) və bir-başa ümumxalq səsverməsi yolu ilə 4 il müddətinə seçilən *Deputatlar Palatasından* (513 yer) ibarətdir. Deputatlar Palatasının üzvlərinin sayı hər bir ştatın əhalisinin sayından asılı olaraq dəyişir. Hər bir ərazi vahidi deputatla təmsil olunur. Aşağı palataya deputatlar ümumxalq səsverməsi yolu ilə, partiya siyahısı üzrə 4 il müddətinə seçilir. Senata seçkilər isə sadə səs çoxluğu sistemi üzrə keçirilir.

Hal-hazırda qüvvədə olan 1988-ci il (1994 və 1997-ci illərdə edilmiş düzəlişlərlə) Konstitusiyasına görə əsasını müstəqillik, vətəndaşlıq, insani ləyaqət, sosial dəyərlər, azad sahibkarlıq və siyasi plüralizm prinsipləri təşkil edən Braziliya demokratik hüquqi dövlətdir. Ölkə - 26 ştatdan və Braziliya paytaxt federal dairəsindən ibarət federativ Prezident respublikasıdır. Mərkəzin federasiya subyektlərinin işlərinə müdaxiləsi ciddi nizamlanır və yalnız ştatlararası münaqişə, ictimai asayişin qorunması zərurəti və maliyyə intizamına riayət edilməməsi hallarında (ərazi bütövlüyünün qorunması, xarici təcavüzdən müdafiə məqsədilə) bu müdaxiləyə yol verilir.

Federasiya səviyyəsində **qanunvericilik hakimiyyəti** Deputatlar Palatasından və Federal Senatdan ibarət ikipalatalı Milli Konqresə mənsubdur. Hər iki palata bərabər səlahiyyətlərə malikdir. Parlament tərəfindən bəyənilmiş qanun layihəsi respublika Prezidentinin təsdiqinə göndərilir; dövlət başçısı qanunun təsdiqindən imtina etdikdə Konqres - hər iki palatanın birgə iclasında deputat və senatorların sadə səs çoxluğu ilə veto maneəsini aradan qaldırır.

Senatorların yaş həddi 35-dən, deputatların isə 21-dən aşağı olmamalıdır. Deputatlar Palatası 4 illik müddətə ümumi proporsional səsvermə əsasında seçilir. Lakin seçicilər səslərini bu və ya digər partiyaya deyil, bu partiyaların təklif etdiyi namizədlərə verirlər. Federal Senat - ştatların və federal dairənin

əhali tərəfindən majoritar sistem üzrə seçilmiş nümayəndələ-
rindən ibarətdir. Federasiyanın hər bir subyekti – nümayəndə-
liyinin 1/3 və 2/3 hissəsinin hər dörd ildən bir yeniləşməsi
şərt ilə 8 il müddətinə seçilən 3 senatorla təmsil olunur.

İcraedici hakimiyyəti Prezident və onun başçılıq etdiyi hö-
kumət – Nazirlər Kabineti həyata keçirir. Prezident və vitse-
Prezident rəsmən qeyd olunmuş siyasi partiya və koalisiyaların
irəli sürdüyü namizədlərin arasından 4 illik müddətə seçirlər.
Bu posta seçilmək üçün səslərin mütləq əksəriyyətini toplamaq
lazımdır və zərurət yarandıqda daha çox səs toplamış iki
namizədin iştirakı ilə ikinci tur keçirilir. 1997-ci ildən başla-
yaraq təkrar müddətə seçilməyə icazə verilir.

Dövlət başçısının səlahiyyətlərinə: nazirlərin təyinatı və
vəzifələrindən kənar edilməsi, qanunların imzalanması və dərc
edilməsi, müvəqqəti aktların dərc olunması, diplomatik mü-
nasibətlərin qurulması və beynəlxalq müqavilələrin imzalan-
ması, mühasirə vəziyyətində milli müdafiənin durumu haqqın-
da dekretlərin dərc edilməsi (bu tədbirlər Konqresdə təsdiqini
təpmalıdır) daxildir.

Prezident ali baş komandan sayılır və zəruri hallarda fəvqə-
ladə və müharibə vəziyyəti tətbiq etmək, müharibə elan et-
mək, amnistiya vermək və məhkəmə hökmünü yüngülləşdir-
mək hüququna malikdir. O, inkişaf planı və büdcə layihəsini
baxılması üçün Konqresə göndərir.

Prezident yanında məşvərətçi orqanlar – tərkibinə vitse-Pre-
zidentin, Konqresin hər iki palatasının sədrlərinin, parlament
çoxluğunun və müxalifətin liderlərinin, ədliyyə nazirinin və 6
görməli vətəndaşın daxil olduğu ***Respublika Şurası*** və tərkibi-
binə vitse-Prezidentin, palataların sədrlərinin, ədliyyə, xarici
işlər, planlaşdırma və müdafiə nazirlərinin daxil olduğu ***Milli
Müdafiə Şurası*** fəaliyyət göstərirlər.

○ Konqres Prezidenti tutduğu vəzifədən kənarlaşdırmaq hüqu-
quna malikdir. Bunun üçün Deputatlar Palatasının üzvlərinin
(Ali Federal Məhkəməsi Prezident tərəfindən cinayət törədil-

məsi ittihamı ilə çıxış etdikdə) və ya senatorların (Prezident öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədikdə) səslərinin 2/3 hissəsi vacibdir.

Konqresin qərarı və ya vətəndaşların təşəbbüsü ilə ümum-xalq referendumu təşkil edilə bilər. Onun reallaşması üçün - hər birində 0,3%-dən az olmamaqla minimum 5 ştatı təmsil edən seçicilərin səslərinin 1%-ni toplamaq kifayətdir. Xalq qanunvericilik təşəbbüsü əsasında qanunların parlamentə təqdim edilməsi üçün eyni sayda səslərin toplanması vacibdir.

Braziliyanın *məhkəmə sistemi* yuxarıdan aşağıya ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrdən ibarətdir. Məhkəmə hakimiyyətinin ali orqanları Ali Federal və Ali Ədalət Məhkəmələridir.

Prezidentə, vitse-Prezidentə, Konqresin üzvlərinə, yüksək vəzifəli şəxslərə qarşı ittiham irəli sürüldükdə son qərar çıxaran, beynəlxalq və ştatlararası münaqişələri həll edən, Konstitusiyaya nəzarəti həyata keçirən orqan Ali Federal Məhkəmədir. Ali Federal Məhkəmənin tərkibi Senatın razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin edilən 11 nəfərdən ibarətdir. Ali Ədalət Məhkəməsi qubernatorlara və ştatların digər vəzifəli şəxslərinə qarşı ittiham üzrə qərar çıxarır, aşağı məhkəmə orqanlarının qərarlarına zəruri hallarda yenidən baxır və qanunvericiliyin şərhini ilə məşğul olur. Ali Ədalət Məhkəməsi Senatın razılığı ilə Prezident tərəfindən təcrübəli hüquqşünaslardan təyin olunur.

Braziliyada, eyni zamanda əmək məsələləri üzrə Ali Məhkəmə, Ali Seçki Məhkəməsi, Ali hərbi tribunal, ştatlar səviyyəsində ümumi və xüsusi məhkəmələr, yerli məhkəmələr və cinayət işlərinə baxmaq üçün andlılar məhkəmələri də fəaliyyət göstərir. Məhkəmə hakimiyyəti inzibati və iqtisadi muxtariyyətə malikdir.

İdarəetmədə mərkəzi orqanların bəzi vəzifələrinin yerli orqanlara verilməsi çərçivəsində ştatların və yerli özünüidarələrin səlahiyyətləri genişləndirilmişdir. Ştatda icraedici hakimiyyət

yət qubernatora məxsusdur. Qubernatorlar və vitse-qubernatorlar eyniliklə Prezident seçkisi prinsipi üzrə seçilirlər. Hər bir federasiya subyektinin seçkili qanunvericilik assambleyası vardır. Yerlərdə seçkili merlər və nümayəndəli bələdiyyə orqanları mövcuddur.

Hazırda Braziliyada fəaliyyət göstərən və ölkə parlamentində təmsil olunan əsas partiyalar aşağıdakılardır: *Braziliya Demokratik Hərəkət Partiyası, Əmək Partiyası, Liberal Cəbhə Partiyası, Sosial-Demokrat Partiyası və Tərəqqi Partiyası.*

Əmək Partiyası - 1970-ci illərin fəhlə və digər sosial hərəkatları dalğasında, daha dəqiq – 1979-cu ildə San-Paulu şəhərində metallurqların həmkarlar ittifaqları qurultayının təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Əmək Partiyası gələcəkdə istismarçılığın və istismar edilənlərin olmadığı bərabərhüquqlu cəmiyyət uğrunda, SSRİ-də mövcud olmuş “real sosializm”dən və ənənəvi sosial-demokratiyadan fərqlənən demokratik sosializm uğrunda çıxış edir. Hazırda üzvlərinin sayı 500 mindən artıq olan Əmək Partiyası - zəhmətkeşlərin Vahid həmkarlar ittifaqı mərkəzində və Torpaqsız Əməkçilər Hərəkatında üstün təsirə malikdir.

Liberal Cəbhə Partiyası – Sosial-Demokratik Partiyadan (hərbi rejim tərəfdarları təşkilatı) çıxmış siyasətçilər tərəfindən 1984-cü ildə təsis edilmişdir. İdeya cəhətdən LCP - özəl sahibkarlığı və güclü Prezident hakimiyyətini müdafiə edən, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin məhdudiyətinə səy göstərən neoliberal mövqeli sağçı partiyadır.

Braziliya Demokratik Hərəkət Partiyası – hərbi rejim dövründə fəaliyyət göstərən müxalifətçi Braziliya demokratik hərəkatının əsasında, 1981-ci ildə qeydə alınmışdır. Partiyada - mühafizəkarlar, sosial-demokratlar, kommunistlər və sair müxtəlif daxili cərəyanlar mövcud olmuş və onların bəziləri bu gün də fəaliyyət göstərir.

1980-ci illərdən etibarən BDHP – mərkəzçi və sağ mərkəzçi partiyadır. Belə ki, o dövrdə partiya öz proqramında ölkənin

demokratikləşməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Hazırda BDHP iqtisadi sahədə yoxsulluğun aradan qaldırılması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin qorunması, gəlirlərin daha ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi, aqrar islahatlar və pulsuz orta təhsil uğrunda çıxış edir.

1988-ci ildə BDHP-dən ayrılmış sol mərkəzçi Braziliya Sosial-Demokrat Partiyasının ilk proqramı bazar prinsipləri ilə dövlət tənzimlənməsinin uyğunluğuna əsaslanırdı. Braziliya sosial-demokratları xüsusi mülkiyyəti iqtisadi sistemin əsası hesab edirdilər, ancaq eyni zamanda onlar mülkiyyətin kooperativ formada inkişafını və dövlət sektorunun effektiv fəaliyyətinin təminatını vəd edirdilər.

BSDP aqrar islahat, sosial ədalət, desentralizasiya, “demokratiyanın iştirakı” və pulsuz təhsil ideyalarını dəstəkləyir, yeni iş yerlərinin yaradılması, əməkhaqlarının artırılması, işsizlərə müavinətlərin ödənilməsi, sahibkarlarla maddəli işçilər arasında qarşılıqlı güzəştlərin olması tələbi ilə çıxış edir.

Ölkənin ən aparıcı və nüfuzlu sağçı partiyalarından biri olan Braziliya Tərəqqi Partiyası 1993-1995-ci illərdə, Sosial-Demokratik Partiyanın, Xristian-Demokratik, Tərəqqi və Respublika-Tərəqqi Partiyalarının birləşməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. İqtisadi sahədə BTP bazar münasibətlərinin fəal inkişafı, xarici və transmilli kapitalın geniş surətdə cəlb edilməsi uğrunda, habelə dövlət tərəfindən təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilə əleyhinə mübarizə aparır. Partiya mühafizəkar məfkurə dəyərlərinə etiqad edir və silahlı qüvvələrə istinad edən güclü Prezident hakimiyyəti uğrunda çıxış edir.

Bütövlükdə, qeyd olunan partiyalarla yanaşı Braziliyada bir çox digər siyasi partiyalar (Liberal Partiya, Braziliya Kommunist Partiyası, Demokratik Trabalist Partiya, Braziliya Trabalist Partiyası, Braziliya Sosialist Partiyası, Xalq Sosialist Partiyası, Yaşillər Partiyası və s.) və ideyalı təşkilatlar (Anarxistlər federasiyaları, Fəhlə sosialist cərəyanı və s.) fəaliyyət göstərir.

1 oktyabr 2006-cı il tarixində keçirilmiş son seçkilər nəticəsində Braziliya Parlamentində təmsil olunan partiyalar:

Braziliya Demokratik Hərəkət Partiyası – 89 yer;

Əmək Partiyası – 81 yer;

Liberal Cəbhə Partiyası – 64 yer;

Braziliya Sosial-Demokrat Partiyası – 59 yer;

Tərəqqi Partiyası – 50 yer.

RUSIYA

Bir çox politoloqların fikrincə, hazırda Rusiyada ABŞ-ın və Qərbi Avropa ölkələrinin inkişaf etmiş demokratiyasından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən posttotalitar və ya postkommunist demokratiya rejimi bərqərar edilmişdir.

Müasir dövrün bir çox xüsusiyyətləri Rusiya vətəndaşlarının demokratik cəmiyyətdə yaşadıklarını göstərir. Ölkənin siyasi həyatında sol və sağ təmayüllü müxalifətin oynadığı rol, azad mətbuat və vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu bunu deməyə əsas verir. Lakin, eyni zamanda bir sıra problemlərin mövcud olması Rusiya demokratiyasının hələ tam yetkin və inkişaf etmiş sayılmadığına dəlalət edir.

1993-cü ilin dekabrında qəbul edilmiş RF Konstitusiyası - hal-hazırda real fəaliyyət göstərən qanunvericilik aktı kimi deyil, daha çox siyasi rejimin cizgilərini göstərən proqram xarakteri daşıyır.

Konstitusiyaya əsasən Rusiya Federasiyası məhdud hakimiyyətli Prezident idarə üsuluna malik Federativ Respublikadır. Ölkədə Prezidentin başçılıq etdiyi icraedici hakimiyyət, ikipalatalı qanunverici orqan - Federal Məclis və müstəqil məhkəmə sistemi mövcuddur. Konstitusiya - yaşamaq hüququ, pulsuz tibbi xidmət, təhsil və hüquq müdafiəsi də daxil olmaqla, insanların əsas hüquq və azadlıqlarının təminatçısıdır.

Rusiya Federasiyasının Prezidenti ümumxalq səsverməsi yolu ilə dörd il müddətinə seçilir. Yaşı 35-dən az olmayan və

on ildən artıq ölkədə yaşayan hər bir vətəndaş Rusiya Federasiyasının Prezidenti seçilə bilər. Eyni şəxs ardıcıl olaraq iki dəfədən artıq Prezident seçilə bilməz.

Dövlət başçısı və silahlı qüvvələrin ali baş komandanı sayılan Prezident Baş naziri və 30 üzvü olan nazirlər Şurasını (Kabinet) seçmək və təyin etmək, qərar və sərəncamlar vermək, qanun layihələrinə veto qoymaq hüququna malikdir. Prezident Federal Məclisə illik müraciətində ölkənin siyasi və iqtisadi inkişafı ilə bağlı hökumət proqramını bəyan edir.

Prezident müdafiə məsələləri ilə məşğul olan, habelə Milli Bankın sədri, Baş prokuror və Ali Məhkəmənin üzvləri vəzifəsinə namizədləri təqdim edən Təhlükəsizlik Şurasını təyin edir və onun başında durur.

Hazırda RF-nin Prezidenti 26 mart 2000-ci ildə seçilmiş Vladimir Putindir (14 mart 2004-cü ildə o ikinci müddətə RF-nin Prezidenti seçilmişdir).

Qanunvericilik hakimiyyəti ikipalatalı Federasiya Şurası (178 yer – sədri S.M.Mironov) və üzvlərinin bir hissəsi birmandatlı dairələrdən, digər hissəsi isə partiya siyahılarına əsasən 4 illik müddətə seçilən Dövlət Duması (450 deputat - sədri B.V.Qrızlovdur) tərəfindən həyata keçirilir. Beləliklə, seçicilər seçki dairəsindən keçən namizədlə yanaşı, həm də partiya səs verirlər. Ən aşağı yaş senzi - 21 yaş müəyyən edilən Dumanın deputatları seçildikləri andan hər hansı ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola və ya digər məsul hökumət vəzifələrini tuta bilməzlər.

Federasiya Şurasının tərkibinə hər regiondan və ya respublikadan təyin edilmiş iki nümayəndə daxildir. Federal Məclis və Prezident bir-birinə güclü təsir edə bilmir. Dövlət Duması - lehinə böyük əksəriyyətin səs verdiyi etimadsızlıq rəyi irəli sürməklə hökuməti buraxa bilər. Duma - Prezidentin hər hansı məcburi qərar qəbul etməsinə qədər olan üç ay müddətində iki dəfə etimadsızlıq rəyi irəli sürmək hüququna malikdir. Prezident yeni hökumət yarada və ya Dumanı buraxaraq yeni seçkilər təyin edə bilər.

Yeni Baş nazirin və ya hökumətin təyin edilməsi üçün Dumanın mütləq razılığı olmalıdır. Bununla belə, Prezidentin təklif etdiyi namizədi Duma üç dəfə rədd etdiyi təqdirdə dövlət başçısı Dumanı buraxmaq və yeni seçkilər elan etmək hüququna malikdir. Hazırda RF-nin Baş naziri M.Y. Fradkovdur.

Federal Məclis – hər iki palatanın səs verdiyi, Ali Məhkəmənin və Konstitusiya Məhkəməsinin bu qərarla razılaşacağı təqdirdə Prezidentə impiçment irəli sürə bilər. Federal Məclis, həmçinin Dumanın qəbul etdiyi qanun layihəsinə veto qoya bilər. Prezident Dumanı, formalaşdığı andan etibarən ilk 12 ay ərzində buraxmaq hüququna malik deyil.

1993-cü il Konstitusiyasına görə Rusiya Federasiyasının 21 respublikası və 68 vilayət, məmləkət və mahalı bərabər və geniş muxtariyyətə malikdir. Vergi, müdafiə, xarici işlər, enerji təchizatı və sosial siyasətə aid məsələlər federal hökumətin ixtiyarında olsa da, digər sahələr: təhsil, səhiyyə, ictimai təhlükəsizlik, mədəniyyət və torpaqdan istifadə yerli hakimiyyət orqanlarının nəzarəti altına düşür. Respublikaların hər birinin konstitusiyası, seçkili hökuməti və büdcəsi vardır. Bu respublikalar regionda sosial-iqtisadi siyasətin istiqamətlərini müəyyənləşdirir, torpaqdan istifadə məsələlərinə nəzarət edir və dövlət büdcəsindən istifadə edilməsinə məsuliyyət daşıyırlar.

Məhkəmə hakimiyyəti - Rusiyanın xarici dövlətlərlə bağladığı müqavilələrə və ölkə qanunlarına riayət edilməsinə nəzarət, habelə ərazi mübahisələrinə baxılması 1991-ci ilin oktyabr ayında yaradılmış 19 hakimdən ibarət olan Konstitusiya Məhkəməsi, eləcə də Ali Məhkəmə və Ali Arbitraj Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir. Hakimlər Prezidentin təqdimatı ilə Federasiya Şurası tərəfindən altı il müddətinə təyin olunurlar.

Birpartiyalı kommunist dövlətinin sələfi olan Rusiyada plüralizmin vüsət aldığı XX əsrin sonlarında bir çox partiyalar meydana gəlsə də, onların yalnız bəzilərinin fəaliyyəti əhəmiyyətli və davamlı oldu. Partiyaların tərkibi daim dəyişir, onların strukturları yenidən formalaşır və bir çox siyasətçilər

yerli hakimiyyət orqanlarının dəstəyinə arxalanaraq namizədliklərini müstəqil şəkildə irəli sürməyə üstünlük verir, daha sonra isə parlamentdə digərləri ilə birlikdə ittifaqlar yaradırdılar.

Hazırda Rusiyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar və fraksiyalar aşağıdakılardır: “Uedinaya Rossiya” fraksiyası - sədr B. Qızılov, Kommunist Partiyası - sədr Q. Zyüqanov, Liberal-Demokrat Partiyası - sədr V. Jirinovski, “Rodina” fraksiyası - sədr D. Roqozin, “Yabloko” bloku – sədr Q. Yavlinski.

12 aprel 2001-ci il tarixində “Yedinstvo” (“Birlik”) partiya-sının lideri S.Şoyqunun və “Oteçestvo” (“Vətən”) partiya-sının rəhbəri Y.Lujkovun birgə siyasi bəyanatları ilə “Uedinaya Rossiya” (“Vahid Rusiya”) ümumrusiya siyasi partiya-sının yaranma prosesinin əsası qoyuldu. İnteqrasiya proseslərinin praktikada reallaşması, təminat və təşkilat məsələləri üzrə mövqelərin razılaşdırılması məqsədilə Koordinasiya Şurası yaradıldı. Şuranın və onun komissiyasının fəaliyyətinin əsas nəticəsi “Oteçestvo” və “Yedinstvo” partiyalarının gələcək qarşılıqlı əlaqələrinin modeli üzrə təkliflərin hazırlanması oldu.

Partiyanın əsas məqsədini ədalətli cəmiyyət, müstəqil qüdrətli dövlət, güclü iqtisadiyyat və vətəndaşların rifahının yüksəldilməsi təşkil edir.

“Uedinaya Rossiya” partiyası hazırda ölkə vətəndaşları ilə konstruktiv əməkdaşlığın qaydaya salınması üçün müxtəlif forma və metodlardan istifadə edir. Belə qarşılıqlı fəaliyyət vasitələrindən biri sayılan Partiya tərəfdarları institutunun rəhbərliyi ilə bu gün bütün regionlarda “Uedinaya Rossiya” ümumrusiya siyasi partiya-sının tərəfdarlarının regional və yerli şuraları yaradılmışdır.

İqtisadiyyat üzərində sərtləşdirilmiş dövlət nəzarətinin olmasına tərəfdar çıxan Rusiya Kommunist Partiyası, mahiyyət etibarilə keçmiş Sovet İttifaqının hegemon qüvvəsi olan Kommunist Partiyasının bir qədər islah olunmuş vərəsəsidir.

Marksizm-leninizm ideyalarının yaradıcı surətdə tərəqqisinə əsaslanan bu partiya kollektivism, azadlıq, bərabərlik prinsip-

ləri üzərində sosializmin - sosial ədalət cəmiyyətinin qurulmasını özünün məqsədi hesab edir, Sovetlər formasında əsl xalq hakimiyyəti, çoxmillətli federativ dövlətin möhkəmlənməsi uğrunda çıxış edir.

Ölkənin ifrat sağ millətçi populist partiyasının Rusiya Liberal-Demokrat Partiyası adı altında fəaliyyət göstərməsi yanlışığa səbəb ola biləcək hal sayılmalıdır. 1990-cı ildə əsası qoyulmuş bu partiyanın başçısı ksenofob V. Jirinovskidir. LDP cinayətkarlara münasibətdə ən sərt tədbirlərin tətbiq olunmasını müdafiə edir və keçmiş sovet respublikalarının, habelə Mərkəzi Avropanın, Orta Şərqi və Asiyanın bir sıra ərazilərini birləşdirə biləcək "Böyük Rusiya" yaratmaq məqsədilə ekspansionist xarici siyasəti təbliğ edir. LDP-nin istənilən üzvünün təyin və ya azad edilməsi partiya sədrinin səlahiyyətlərinə daxildir.

Digər nüfuzlu mərkəzi təşkilat - 1993-cü ildə yaradılmış və iqtisadçı-reformator Q.Yavlinskiyin rəhbərlik etdiyi "Yabloko" blokudur. Bu birlik bazar islahatlarının tədricən tətbiq edilməsinə tərəfdar çıxaraq radikal "şok terapiyası" prinsiplərindən imtina edir.

7 dekabr 2003-cü ildə Dövlət Dumasına keçirilən sonuncu seçkilərin nəticələri:

"Uedinaya Rossiya" fraksiyası – 307 yer (68,22%), sədr B. Qrızlov;

*Kommunist Partiyası – 47 yer (10,44%), sədr Q. Zyüqanov;
Liberal-Demokrat Partiyası – 35 yer (7,78%), sədr V. Jirinovski;*

*"Rodina" fraksiyası – 39 yer (8,67%), sədr D. Roqozin;
Müstəqil 20 (4,44%) deputat.*

ANQOLA

Dövlət quruluşu: Anqola məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan

Müstəqillik günü (1975) 11 noyabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1975-ci ildən (1978, 1980, 1991 və 1992-ci illərdə edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: Ölkə 18 əyalətə bölünür.

Dövlət başçısı: Konstitusiyaya görə dövlətin və hökumətin başçısı hesab olunan *Prezident* - majoritar sistem üzrə 2 turda keçirilən seçkilərdə 5 il müddətinə (iki dəfədən çox olmamaqla) seçilir. Hazırkı ölkə Prezidenti *Joze Eduardu Duş Santuşdur*.

Qanunverici hakimiyyəti birpalatalı Milli Məclisdir (220 yer). Milli Məclisin 130 üzvü proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə, digər 90 üzv isə əyalət dairələrindən mojaritar sistem üzrə seçilir. Parlamentin fəaliyyət müddəti 2 ildən 4 ilə qədərdir.

İcraedici hakimiyyət: Prezident Nazirlər Kabinetini və Baş naziri təyin edir və icra hakimiyyətinə başçılıq edir.

Məhkəmə hakimiyyətini Prezident tərəfindən təyin olunan Ali Məhkəmə hakimləri hōyata keçirir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Anqolanın Azadlığı Uğrunda Xalq Hərəkət Partiyası;

Anqolanın Tam Müstəqilliyi Uğrunda Milli İttifaq Partiyası;

Anqola Xalq Azadlıq Cəbhəsi Partiyası.

ARGENTİNA

Dövlət quruluşu: Argentina məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1816) 9 iyul tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1853-cü ildən (1860, 1898, 1957, 1994-cü illərdə edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 23 əyalətə və 1 muxtar paytaxt dairəyə bölünür.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidenti dövlət və hökumət başçısıdır və özü tərəfindən təyin edilən Nazirlər Kabinetinə rəhbərlik edir. Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə, iki dəfədən

çox olmamaqla 4 il müddətinə seçilir. Senatın sədri ölkənin vitse-Prezidenti sayılır. Hazırkı ölkə Prezidenti *Nestor Karlos Kirçendir*.

Ali qanunverici hakimiyyət: İkipalatalı orqan olan *Milli Konqresdir*. Konqres 2 palatadan - *Senat* (72 yer, sədr *Daniel Osvaldo Skiolidir*) və birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə 4 il müddətinə seçilən *Deputatlar Palatasından* (257 yer - 1/2 hissəsi hər iki ildən bir yenilənir, sədr *Alberto Edqardo Balestrinidir*) ibarətdir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Xustisialist Partiyası (sədr Karlos Menem);

Radikal Vətəndaş İttifaqı (sədr Fernando de la Rua);

İnteqrasiya və İnkişaf Hərəkəti (sədr Arturo Frondisi);

Xalq Sosialist Partiyası (sədr Esteves Boero);

Ədalət Partiyası (sədr Oskar Eduarde);

Argentina Kommunist Partiyası (lideri Patrisio Eçeqaray).

BELARUS

Dövlət quruluşu: Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Dövlət suverenliyi haqqında Bəyannamə 27 iyul 1990-cı ildə qəbul olunmuşdur. Milli bayram olan Dövlət Müstəqilliyi günü 3 iyulda - ölkənin alman faşist işğalçılarından azad olunması tarixində qeyd edilir. Dövlətin Konstitusiyası 15 mart 1994-cü ildə qəbul edilmiş və 24 noyabr 1996-cı ildə Konstitusiyaya dəyişikliklər edilərək Prezidentin hüquqları genişləndirilmişdir.

Dövlət başçısı: Belarus Respublikasının Prezidentidir. 17 oktyabr 2004-cü ildə Konstitusiyaya edilmiş son dəyişikliyə görə Prezident seçilmək üçün limit aradan qaldırılmışdır. Prezidentin səlahiyyət müddəti 5 ildir. 19 mart 2006-cı ildə keçirilən növbəti seçkilərdə *A.Lukaşenko* 3-cü müddətə ölkə Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Milli Məclis nümayəndəli qanunverici orqandır. İki palatadan: *Nümayəndələr Palatası* və *Respublika Şurasından* ibarətdir. Səlahiyyət müddəti 4 ildir. Nümayəndələr Palatası (aşağı palata) 110 deputatdan ibarətdir. Respublika Şurası (yuxarı palata) ərazi təmsilçiliyi palatası hesab olunur və tərkibinə 64 deputat daxildir (hər vilayətdən 8 üzv, 8 üzv isə Prezident tərəfindən təyin olunur). Aşağı palatanın indiki tərkibi 2004-cü il oktyabr ayında, yuxarı palata isə 2004-cü ilin noyabrında formalaşmışdır.

İcraedici hakimiyyət: Hökumət - Nazirlər Şurası tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə hakimiyyəti: ərazi və ixtisaslaşma prinsipləri əsasında qurulur. Dövlətdə normativ aktların konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət altı üzvü Prezident tərəfindən təyin edilən və altı üzvü Respublika Şurası tərəfindən seçilən Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir. Onların səlahiyyət müddəti 11 ildir.

Belarusda fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Belarus Kommunist Partiyası;

Belarus Xalq Cəbhəsi;

Aqrar Partiya.

CƏNUBİ AFRİKA RESPUBLİKASI

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1961) 31 may tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1997-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 9 əyalətə (mərkəzə) bölünür.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidenti icraedici hakimiyyətin başçısı və silahlı qüvvələrin Ali Baş Komandanıdır. Hökumətin formalaşdığı Parlamentin Aşağı Palatasında çoxluq təşkil edən partiyanın lideri ölkə Prezidenti elan edilir. Parlamentdə 20%-dən çox səs toplamış istənilən partiya Baş nazir səlahiyyət-

lərinə bərabər olan *Prezident köməkçisi* postuna öz namizədini irəli sürür və daha sonra Prezident tərəfindən təsdiq edilir. Hazırkı ölkə Prezidenti *Tamo Mbekidir*.

Qanunverici hakimiyyət: *Əyalətlərin Milli Şurasından* (yuxarı palata, 90 yer) və *Milli Assambleyadan* (aşağı palata, 400 yer) ibarət ikipalatalı Parlamentdir. Milli Assambleyaya nümayəndələr proporsional sistem üzrə (deputatların yarısı ümummilli siyahılarla, digər 200 üzv isə əyalətlərdən) 5 illik müddətə seçilirlər. Əyalətlərin Milli Şurasında hər əyalət, əhalisinin sayından asılı olmayaraq 10 üzvlə təmsil olunur.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Afrika Milli Konqresi;

Demokratik Alyans Partiyası;

Yeni Milli Partiya;

İnkata – Azadlıq Partiyası.

CƏNUBİ KOREYA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü - Müstəqillik günü (1948, Yaponiyadan müstəqilliyini elan etmişdir) avqust ayının 15-də qeyd olunur. VI Konstitusiya ölkədə 1988-ci ilin fevralından qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Ölkədə siyasi hakimiyyət Prezidentə məxsusdur. Prezident ümumxalq seçkisi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Prezident Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanıdır. Dövlət başçısı hərbi və siyasi sahədə geniş səlahiyyətlərə malik olmaqla yanaşı, müharibə elan etmək hüququnu özündə saxlayır. *Prezident Roh Mu-Hyundur.*

Qanunverici hakimiyyət: Qanunverici orqan - birpalatalı *Milli Assambleyadır*. Milli Məclis 273 üzvdən ibarətdir və onlar 4 illik müddətə seçilirlər. Ümumi seçkilər yolu ilə seçilmiş deputatlar Məclis tərkibinin 5/6 hissəsini təşkil edir, qalan yerlər isə proporsional olaraq ümumi seçkilər nəticəsində 5 və ya

daha artıq yer qazanmış partiyalar arasında bölüşdürülür. Son Parlament seçkiləri 2004-cü il aprel ayının 15-də keçirilmişdir. 2004-cü il seçkilərinin nəticələri belə olmuşdur:

“Ellin Uri” partiyası - 51%;

“Hanarra” - 41%;

“DLP” - 3%, “MDP” - 3%, digər partiyalar isə 2% səs toplamışlar.

Dövlət başçısı Milli Assambleyanı buraxmaq səlahiyyətlərinə malik deyildir, əksinə, qanunverici orqan Prezidentə etimadsızlıq göstərmək hüququnu özündə saxlayır.

2005-ci ilin oktyabr ayında Milli Assambleyaya keçirilmiş əlavə seçkilərdə müxalifətdə olan “Hanarra” partiyası 4 boş qalmış yerlərin hamısını əldə etmişdir. Keçirilmiş seçkilər hakimiyyətdə olan “Ellin Uri” partiyasının ümidlərini doğrultmamış və partiyanın parlamentdə tam çoxluğa nail olmaq niyyəti iflasa uğramışdır. Belə ki, “Uri” partiyası artıq hər hansı bir qərarın müzakirəyə çıxarılması üçün müxalifətin və müstəqil namizədlərin razılığını almaq məcburiyyəti ilə üzləşmişdir. Hazırda “Ellin Uri” partiyası 144, “Hanarra” partiyası isə 127 deputat kürsüsünə malikdir. “Hanarra” partiyasının seçkilərdə qalib gəlməsi xalqın bu siyasi quruma göstərdiyi böyük etimad kimi qiymətləndirilir.

İcraedici hakimiyyət: Prezident Baş naziri Parlamentin razılığı və təsdiqi ilə təyin edir. Nazirlər Kabineti-Dövlət Şurası Prezident tərəfindən Baş nazirin təqdimatı əsasında formalaşdırılır.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmənin hakimləri Milli Məclisin razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin olunur.

DOMİNİKAN RESPUBLİKASI

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqil-

lik günü (1844) fevral ayının 27-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1966-cı il 28 noyabr tarixindən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Dövlətin və Hökumətin başçısı - *Prezident* - bir turdan ibarət ümumi, birbaşa seçkilər əsasında 4 illik müddətə seçilir. Hökumət başçısı funksiyasını da yerinə yetirən Prezident nazirləri və 29 əyalətin qubernatorlarını təyin etmək və vəzifəsindən geri çağırmaq səlahiyyətlərinə malikdir. Zərurət yarandıqda onu vitse-Prezident, o olmadıqda isə Ali Məhkəmənin sədri əvəz edir. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Leonel Fernandesdir*.

Qanunverici hakimiyyət: *Konqres* və ya *Milli Assambleya* - sədrləri hər il dəyişən iki palatadan ibarətdir. *Yuxarı Palatada* (30 yer) 29 əyalətin və milli dairənin hər biri bir senatorla təmsil olunurlar, *Aşağı Palata* isə bir turdan ibarət ümumi və birbaşa səsvermə yolu ilə seçilmiş 120 deputatdan ibarətdir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Hakimləri Senat tərəfindən təyin olunan Ali Məhkəmə, Apellyasiya Məhkəməsi və I İnstansiya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Dominikan İnqilab Partiyası;

Dominikan Azadlıq Partiyası;

Xristian Sosial İslahatlar Partiyası.

ERMƏNİSTAN

Dövlət quruluşu: Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Ölkə Konstitusiyası 5 iyul 1995-ci ildə qəbul edilmişdir.

Dövlət başçısı: Prezidentdir. Ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə (iki dəfədən çox olmamaq şərtilə) seçilir. 2003-cü ilin fevral-mart aylarında keçirilmiş Prezident seçkilərində *R.Koçaryan* ikinci dəfə Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Milli Məclis* – 131 deputatdan (onlardan 56 nəfəri majoritar, 75 nəfəri isə partiya

siyahısı üzrə ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir) ibarətdir. Parlamentə son seçkilər 25 may 2003-cü ildə keçirilmişdir.

Parlamentdə təmsil olunan partiyalar:

Ermənistan Respublikaçılar Partiyası – 23;

Ədalət bloku – 14;

Qanunilik Ölkəsi Partiyası – 12;

EİFD – 11.

İcraedici hakimiyyət: Hökumət Baş nazir və nazirlərdən təşkil edilir. Ölkə Prezidenti Baş naziri vəzifəyə təyin və azad edir. Həmçinin Baş nazirin təqdimatı ilə hökumət strukturunu təsdiq edir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Məhkəmə yerli apellyasiya və kassasiya məhkəmələrindən ibarətdir (həmçinin iqtisadi, hərbi və digər məhkəmələr də vardır).

FİLİPPİN

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram - Müstəqillik günü (1898) - 12 iyunda qeyd olunur. 11 fevral 1987-ci ildən qüvvədə olan ölkə Konstitusiyasına görə Filippinin idarəetmə sistemi Prezident hakimiyyətinin ABŞ modelinə uyğundur.

Dövlət başçısı: Prezident dövlət və hökumət başçısı, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanıdır. Prezident və vitse-Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 6 il müddətinə seçilir. 20 yanvar 2001-ci ildən Prezident *Qloriya Makapaqal Arroyo*dur. Nazirlər Kabinetinin üzvləri Təyinat Komissiyasının razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin edilir.

Qanunverici hakimiyyət: Qanunverici orqan *Konqres*dir. Konqres 2 palatadan - *Senat* (24 yer) və *Nümayəndələr Palatasından* (250 yer) ibarətdir. Senata üzvlər proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə 6 il müddətinə seçilir. Senatın 1/2-i hər 3 ildən bir yenilənir. Nümayəndələr Palatasının üzvləri ümum-

xalq səsverməsi yolu ilə 3 il müddətinə seçilirlər. Palatanın 212 üzvü birmandatlı dairələr üzrə seçilir, digərləri isə (hələzirdə 24 üzv) mürəkkəb partiya siyahıları sistemi üzrə Prezident tərəfindən təyin edilirlər. Ölkə Prezidenti Konqresdə qəbul edilən qanun layihələrinə veto qoymaq hüququna malik olsa da parlamentdə 2/3 səs çoxluğu ilə veto dəf edilə bilər.

Siyasi partiyalar:

Xalqın Gücü – Xristian və Müsəlman Demokratları Partiyası;

Milli Xalq Koalisiyası;

Liberal Partiya;

Millətçilər Partiyası;

Xalq İslahatları Partiyası;

Filippin Demokratik Partiyası;

Demokratik Hərəkət Partiyası.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (15 üzv) tərəfindən həyata keçirilir.

GÜRCÜSTAN

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayramı olan Müstəqillik günü (1991-ci il) 26 may tarixində qeyd edilir. Ölkə Konstitusiyası 17 oktyabr 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur.

İnzibati bölgüsü: 11 vilayət və 66 rayondan ibarətdir. Gürcüstanın tərkibinə 1921-ci ildən Acarıstan Muxtar Respublikası, 1922-ci ildən Cənubi Osetiya Muxtar Vilayəti (1990-cı ildə mərkəzi hakimiyyət tərəfindən ləğv edilmişdir) və 1931-ci ildən Abxaziya Muxtar Respublikası daxildir.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Gürcüstan Konstitusiyasına görə bir namizəd iki müddətdən artıq ölkə Prezidenti vəzifəsinə seçilə bilməz. Son seçkilər 4 yanvar 2004-cü ildə keçirilmişdir. Növbəti seçkilər 2009-cu ildə keçiriləcəkdir. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Mixail Saakaşvilidir.*

Qanunverici hakimiyyət: Bir palatalı Parlamentə deputatlar ümumi seçkilər yolu ilə 4 il müddətinə seçilirlər. Son seçkilər 28 mart 2004-cü ildə keçirilmişdir.

İcraedici hakimiyyət: Prezident tərəfindən təsdiq olunan Baş nazirin rəhbərlik etdiyi Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir.

Gürcüstanda fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Vahid Milli Hərəkət Partiyası;

Sağçı Partiya;

Leyboristlər Partiyası;

Gürcüstan Milli Cəbhəsi Partiyası;

"Gürcüstan Yolu" Partiyası;

Milli İdeologiya Partiyası.

HONDURAS

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram - Müstəqillik günü (1821) sentyabr ayının 15-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 20 yanvar 1982-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 19 departamentə bölünür.

Dövlət başçısı: *Prezident* – icraedici hakimiyyəti dövlətin nazirləri ilə birlikdə həyata keçirir. Dövlət başçısı, silahlı qüvvələrin Ali Baş Komandanı və Konstitusiyanın qaranlı olan Prezident nazirləri və onların müavinlərini, bankların Prezidentlərini və vitse-Prezidentlərini təyin və azad etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Ölkə Prezidenti və vitse-Prezidentlər – 2-ci müddətə seçilməmək şərti ilə, ümumxalq seçkilərində birbaşa, bərabər, gizli və ölkə vətəndaşlarının məcburi səsverməsi yolu ilə 4 illik müddətə seçilirlər. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Manuel Selayadır*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Milli Konqresdir* (128 yer). Milli Konqresin deputatları ümumxalq seçkilərində proporsional sistem üzrə 18 dairədə birbaşa, bərabər, gizli və ölkə

vətəndaşlarının məcburi səsverməsi yolu ilə 4 illik müddətə seçilirlər. Milli Konqres Ali Məhkəmənin sədrini və üzvlərini, ölkə prokurorunu və onun müavinlərini seçir, icraedici hakimiyyətin təqdim etdiyi büdcə layihəsini təsdiq edir, habelə xarici sərmayənin və kreditlərin ölkəyə cəlb edilməsi haqqında qərarlar qəbul edir.

Məhkəmə hakimiyyəti: 9 üzvdən və 7 müavindən ibarət olan Ali Məhkəmə və yerli məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Milli Partiya;

Liberal Partiya;

Yeniləşmə və Birlik Partiyası;

Demokratik Birlik Partiyası;

Honduras Xristian-Demokratik Partiyası.

XORVATIYA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayramı - Müstəqillik günü (1991-ci il) 30 may tarixində qeyd edilir. Ölkə Konstitusiyası 1990-cı ilin dekabr ayından qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Xorvatiyanın dövlət başçısı Prezidentdir. Ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə (iki dəfədən artıq olmamaq şərtlə) seçilir. 16 yanvar 2005-ci ildə keçirilmiş Prezident seçkilərində *Stefan Mesiç* yenidən Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Xorvatiyanın ali qanunverici orqanı bir palatadan - *Assambleyadan* (*Sabordan*, 152 nəfər) ibarətdir. Parlamentin üzvləri ümumi səsvermə yolu ilə dörd il müddətinə seçilirlər. Parlamentdə son seçkilər 23 noyabr 2003-cü ildə keçirilmişdir.

Assambleyada təmsil olunan partiyalar:

Xorvatiya Demokratik Birliyi (HDR) – 66;

Sosial Demokratlar Partiyası (SDP) – 34;

Xorvatiya Kəndlilər Partiyası (HSS) – 10;
Xorvatiya Xalq Partiyası (HNS) – 10;
Xorvatiya Haqlar Partiyası (HSP) – 8;
İstriya Demokratik Assambleyası (İDS) – 4;
Liberal Demokrat Partiyası (Libra) – 3;
Xorvatiya Təqaüdçülər Partiyası (HSU) – 3;
Müstəqil Demokratik Serb Partiyası (SDSS) – 3;
Digərləri – 11.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir tərəfindən təqdim edilmiş hökumət üzvləri ölkə parlamenti tərəfindən təsdiq edilir. 9 dekabr 2003-cü ildə *İvo Sanader* Baş nazir (İcraedici hakimiyyətin başçısı) təyin olunmuşdur.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə, Konstitusiya Məhkəməsi. Hər iki məhkəmənin hakimləri Assambleyanın seçdiyi Respublika Hakimlər Şurası 8 il müddətinə təyin olunur.

İNDONEZİYA

Dövlət quruluşu: İndoneziya məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram - Müstəqillik günü (1945) avqust ayının 17-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1945-ci ilin avqustundan (1950, 1969 və 1998-ci illərdə edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: Ölkə 30 əyalətə, əyalət statusuna malik 2 xüsusi inzibati vahidliyə və 1 paytaxt (Cakarta) dairəsinə bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident dövlətin və hökumətin başçısıdır. 20 sentyabr 2004-cü ildə 122 milyon ölkə vətəndaşının iştirak etdiyi ilk ümumxalq seçkilərində (əvvəlki illərdə Prezident parlament tərəfindən seçilirdi) 60 %-dən çox səs toplamış *Susilo Bambang Yudhoyono* İndoneziyanın Prezidenti seçilmişdir.

Hazırkı İndoneziya Prezidenti Parlamentdə mühüm dəstəyə malik deyil. Belə ki, onun rəhbərlik etdiyi Demokratik Partiya 2004-cü il parlament seçkilərində cəmi 7,5 % səs qazanmışdır

(Prezident seçkilərində məğlub olmuş Meqavati Sukornoputri-nin lideri olduğu İndoneziya Demokratik Partiyası isə 19 % səsə malikdir).

Qanunverici hakimiyyət: 5 ildən bir toplanan *Xalq Məşvərət Konqresidir*. Cari qanunvericilik məsələləri ilə məşğul olan *Xalq Nümayəndələri Şurasının* (550 yer) bütün deputatları və birbaşa olmayan seçkilərdə qalib gəlmiş 195 deputat XMK üzvləri sayılır. XNŞ-nin deputatları proporsional – siyahı sistemi üzrə çoxmandatlı dairələrdən 5 illik müddətə seçilir.

Xalq Məşvərət Konqresinin 2004-cü ildə seçilmiş hazırkı tərkibi (partiyalar):

“Qolkar” Partiyası – 128 yer;

Demokratik Partiya – 109 (mübarizə aparır);

Birlik və İnkişaf Partiyası – 58;

Demokratik Partiya – 57;

Xalq Oyanış Partiyası – 52;

Milli Mandat Partiyası – 52;

Ədalətin Təntənəsi Partiyası – 45.

İRAQ

Dövlət quruluşu: İraqın dövlət quruluşu respublikadır. Milli bayramı olan Müstəqillik günü (1932) 3 oktyabrda qeyd olunur.

İnzibati bölgüsü: 18 bölgədən (mühafəzədən) ibarətdir (Əl-Anbar, Əl-Bəsrə, Əl-Müthənnə, Əl-Qədisiyyə, Ən-Nəcəf, Ərbil, Əs-Süleyməniyyə, Ət-Təmin, Bəbil, Bağdad, Dahuk, Di Qar, Diyala, Kərbəla, Meysən, Ninava, Sələhəddin, Vəsit).

İcraedici hakimiyyət: Səddam Hüseyn rejimi devrildikdən sonra İraqda koalisiya komandanlığı tərəfindən seçilmiş 25 nəfərdən ibarət Hökumət Şurası təşkil edilmişdir. Şura isə öz növbəsində, üzvləri 9 nəfərdən ibarət rəyasət heyəti yaratmışdır. Yaradılmış orqanın hər bir üzvü əlifba sırası ilə bir ay müddətində Hökumət Şurasına başçılıq edir. 2005-ci ildə ölkədə Parlament seçkiləri keçirilmiş və yeni Hökumət təşkil olunmuşdur.

İSVEÇRƏ

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik konfederasiyadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1648) 24 oktyabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1999-cu ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 20 kantona və 6 yarımkantona bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident İttifaq (Federal) Məclisi tərəfindən İttifaq (Federal) Şurasının üzvlərinin tərkibindən 1 il müddətinə seçilir. 2006-cı ilin dekabr ayından İsveçrə Konfederasiyasının Prezidenti *xanım Mişelin Kalmi-Reydir*.

Qanunverici hakimiyyət: İttifaq Məclisi: Milli Şuradan (aşağı palata, 200 yer) və Kantonlar Şurasından (yuxarı palata, 46 yer) ibarət ikipalatalı Parlamentdir. Milli Şuraya deputatlar proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə 4 illik müddətə, Kantonlar Şurasına isə üzvlər 20 ikimandatlı və 6 birmandatlı (hər kantondan iki, yarımkantondan isə 1 nümayəndə) dairədən majoritar seçki sistemi üzrə 4 illik (bəzi kantonlarda 3 illik) müddətə seçilir. Parlamentin qəbul etdiyi bəzi qanunlar ümumxalq referendumunda təsdiq edilməlidir.

2003-cü ildə keçirilmiş son Parlament seçkilərində qalib gəlmiş partiyalar:

İsveçrə Xalq Partiyası (Kantonlar Şurasında 8 yer, Milli Şurada 55 yer);

İsveçrə Sosial-Demokrat Partiyası (9 və 52 yer);

İsveçrə Radikal-Demokrat Partiyası (14 və 36 yer);

Xristian Xalq Demokratik Partiyası (15 və 28 yer).

İcraedici hakimiyyət: Ölkədə ali icraedici hakimiyyət hər biri departamentlərə (nazirliklərə) rəhbərlik edən 7 üzvdən ibarət İttifaq Şurasına (hökumət) məxsusdur. İttifaq Şurasının üzvləri Parlamentin hər iki palatasının birgə iclasında seçilir və növbə ilə Prezident və vitse-Prezident vəzifələrini icra edirlər.

KAMERUN

Dövlət quruluşu: 1960-cı ildən məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1960) 1 yanvar tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1972-ci ildən (1975, 1991 və 1995-ci illərdə edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Konstitusiyaya edilmiş 1995-ci il düzəlişinə əsasən ölkə Prezidenti birbaşa seçkilərdə sadə səs çoxluğu sistemi üzrə 7 il müddətinə (iki dəfədən çox olmamaqla) seçilir. 3 mart 2004-cü ildən ölkə Prezidenti *Pol Biyadır*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Milli Məclisdir* (180 yer). Parlamentə nümayəndələr proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə 5 illik müddətə seçilirlər.

İcraedici hakimiyyət: Baş naziri Prezident təyin edir və Hökumətə Baş nazir rəhbərlik edir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Kamerun Demokratik Hərəkət Partiyası;

Sosial Demokratik Cəbhə;

Milli Demokratiya və İnkişaf Birliyi;

Kamerun Demokratik İttifaqı.

KENİYA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1963) 12 dekabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1963-cü ildən (1964, 1969, 1982, 1988, 1991, 1992 və 1997-ci illərdə edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Dövlət və hökumət başçısı olan *Prezident* ümumxalq səsverməsi yolu ilə keçirilən seçkilərdə 5 il müddətinə seçilir. Vitse-Prezidenti və Nazirlər Kabinetini Prezident təyin edir. Konstitusiyaya edilmiş 1992-ci il düzəlişinə əsasən Prezidentliyə iddialı olan şəxs seçkilər zamanı səslərin

öksəriyyətini əldə etməklə bərabər, 8 əyalətin ən azı 5-də seçicilərin 1/4 hissəsinin dəstəyini qazanmalıdır. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Mvai Kivakidir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Milli Assambleya*dır (224 yer). Parlamentə nümayəndələr (Milli Assambleyanın 210 üzvü ümumxalq səsverməsi yolu və sadə səs çoxluğu sistemi üzrə, digər 12 üzv isə yüksək dövlət səlahiyyətlərinə malik nümayəndələr - Prezident, ədliyyə orqanının rəhbəri və spiker tərəfindən təyin olunur) 5 illik müddətə seçilirlər. Parlamentin hazırkı sədri *Frensis ole Kaparodur*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Keniya Milli Afrika İttifaqı Partiyası;

Asili - Demokratiyanın Bərpası Uğrunda Forum;

Keniya - Demokratiyanın Bərpası Uğrunda Forum;

Demokratik Partiya;

Milli İnkişaf Partiyası;

Sosial-Demokrat Partiyası.

KOLUMBİYA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1810) 20 iyul tarixində qeyd olunur. Ölkədə Konstitusiyası 1991-ci ilin iyul ayından qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidenti dövlətə və özünün formalaşdırdığı hökumətə başçılıq edir. Prezident majoritar sistem əsasında birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə (2 mərhələli), bir dəfədən çox olmamaqla 4 il müddətinə seçilir. 2002-ci ildən ölkə Prezidenti (2006-cı ilin may ayında 2-ci müddətə yenidən seçilmiş) *Alvaro Ulibe Velezdir*.

Qanunverici hakimiyyət: 1991-ci il Konstitusiyasına əsasən ikipalatalı qanunverici orqan *Konqresdir*. Birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə 4 il müddətinə seçilən Konqres 2 palatadan - *Senat* (102 yer) və *Nümayəndələr Palatasından* (163 yer)

ibarətdir. 163 yerlik Nümayəndələr Palatasında 23 dövlət departamentinin hər biri 2 deputatla təmsil olunur. Senatda və Palatada 2 yer etnik qrupların nümayəndələri üçün nəzərdə tutulur.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Milli Oyanış Partiyası;

Sosial-Demokrat Partiyası;

Mühafizəkarlar Partiyası;

Liberal Partiya;

19 Aprel Hərəkəti;

Milli Qurtuluş Hərəkəti.

KOSTA-RİKA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1821) sentyabr ayının 15-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1947-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 7 əyalətdən ibarətdir.

Dövlət başçısı: Ümumxalq səsverməsi yolu ilə, bir dəfədən çox olmamaqla 4 il müddətinə seçilən *Prezident* - dövlət və hökumət başçısıdır. *Nazirlər Kabineti* Prezident tərəfindən formalaşdırılır və təyin edilir. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Oskar Arias Sañçesdir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Assambleyadır. Parlamentin 57 üzvü partiya siyahıları ilə proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə 4 il müddətinə (səsvermə məcburidir) seçilir. Parlament 2/3 səs çoxluğu ilə ölkə Prezidenti tərəfindən qoyulan vetonu ləğv edə bilər. Ölkə parlamentinin hazırkı sədri *Fransisko Antonio Paşeko Fernandesdir*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Milli Azadlıq Partiyası;

Birləşmiş Xristian-Sosialist Partiyası;

QAZAXISTAN

Dövlət quruluşu: Güclü Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram olan Müstəqillik günü (1991) dekabr ayının 16-da qeyd olunur. Müstəqillik əldə edildikdən sonra ilk Konstitusiyaya 28 yanvar 1993-cü ildə, 30 avqust 1995-ci ildə keçirilmiş referendum nəticəsində isə yeni Konstitusiyaya qəbul edilmişdir. Hüquqi sistem mülki hüquq sisteminə əsaslanır.

İnzibati bölgüsü: 14 vilayətə, respublika tabeliyində olan 2 şəhərə və 1 paytaxt şəhərinə bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 7 il müddətinə seçilir; sonuncu seçkilər 4 dekabr 2005-ci il tarixində keçirilmişdir və *Nursultan Nazarbayev* yenidən Prezident seçilmişdir. 27 iyun 2000-ci il tarixində Qazaxıstan Parlamenti ölkənin birinci Prezidenti və onun hüquqları haqqında qanun qəbul etmişdir. Qanuna görə N.Nazarbayev istefaya getdikdən sonra xalqa müraciət etmək, Parlamentdə və Hökumətin iclaslarında çıxış etmək, Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olmaq və Qazaxıstan Xalqları Məclisinə başçılıq etmək hüquqlarına malikdir.

Qanunverici hakimiyyət: *Senat* (yuxarı palata) və *Məclisdən* (aşağı palata) ibarət *ikipalatalı parlamentdir*. *Senata* (39 yer) 7 senator Prezident tərəfindən təyin edilir, digər üzvlər ümumi seçkilər nəticəsində, hər vilayətdən iki nəfər olmaqla 6 il müddətinə seçilir. *Məclisə* (77 yer) 67-si majoritar, 10 üzv isə proporsional sistem ilə ümumi seçkilər yolu ilə 5 il müddətinə seçilirlər. Məclisə sonuncu seçkilər 2004-cü il sentyabrın 19-da keçirilmişdir (növbəti seçkilər 2009-cu ildə keçiriləcək).

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir, Dövlət katibi, Baş nazirin birinci müavini və Nazirlər Kabineti Prezident tərəfindən təyin edilir. 10 yanvar 2007-ci ildən etibarən ölkənin Baş naziri *Kərim Masimovdur*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (44 üzv), Konstitusiyaya Şurası (7 üzv).

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Otan Partiyası;

Ak Yol Partiyası;

Asar Partiyası.

QIRĞIZISTAN

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1991) avqust ayının 31-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 5 may 1993-cü ildə qəbul edilmişdir.

İnzibati bölgüsü: 7 vilayətə və respublika tabeliyində olan 2 şəhərə bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Son seçkilər 10 iyul 2005-ci il tarixində keçirilmişdir və *Kurmanbek Bakiyev* ölkə Prezidenti seçilmişdir (növbəti seçkilər 2010-cu ildə olacaqdır).

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Joqorku Keneşdir* (Parlament). Deputatlar ümumi seçkilər yolu ilə 5 il müddətinə seçilirlər. Son seçkilərin birinci turu 27 fevral, ikinci turu isə 13 mart 2005-ci il tarixlərində keçirilmişdir.

İcraedici hakimiyyət: Baş naziri və Nazirlər Kabinetini (Parlament çoxluğunu təmsil edən nümayəndə) Prezident təyin edir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali məhkəmə, Konstitusiyaya Məhkəməsi, Ali Arbitraj Məhkəməsi.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Xalq Hərəkatı Partiyası (lideri *Kurmanbek Bakiyev*);

Ata Yurt Partiyası (sədri *Roza Otunbayeva*);

Ar-Namus Partiyası (lideri *Feliks Kulov*).

LİVİYA

Dövlət quruluşu: Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik Cəmahirriyədir. Milli bayram olan İncilab günü (1969) 1 sentyabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 11 dekabr 1969-cu ildə qəbul edilmiş, 2 mart 1977-ci il tarixində düzəlişlər edilmişdir. İncilabın lideri *M.Qəddafinin* müəllifi olduğu Yaşıl Kitab (ilk dəfə 1975-ci ildə nəşr edilmişdir) Liviyə Konstitusiyasının əsasını təşkil edir.

Dövlət başçısı: 1 sentyabr 1969-cu ildən etibarən inqilab rəhbəri polkovnik *Müəmmər Əbu Minyər Əl-Qəddafidir* (ümumxalq seçkiləri xalq komitələrinin iyerarxiyası vasitəsilə həyata keçirilir).

Qanunvericilik hakimiyyəti: Ümumxalq seçkiləri xalq komitələrinin iyerarxiyası vasitəsilə həyata keçirilən birpalatalı Ali Xalq Konqresidir.

İcraedici hakimiyyət: Kabinet - Ali Xalq Konqresi tərəfindən yaradılan *Ali Xalq Komitəsidir*. Ali Xalq Komitəsinin kاتبی (Baş nazir) *Şükrü Məhəmməd Qənimdir* (hökumət başçısı Ali Xalq Konqresi tərəfindən seçilir).

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmədir.

Siyasi partiyalar: Ölkədə yeganə partiya, rəsmən mövcud olmayan *Ərəb Sosialist İttifaqıdır*.

MEKSİKA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik Konstitusiya əsasında qurulmuş federal respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1810) sentyabr ayının 16-da qeyd olunur. Konstitusiyası 1917-ci ildən (sonuncu dəfə 1993-cü ildə edilən əlavələrlə) qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 31 ştat və 1 paytaxt federal dairə.

Dövlət başçısı: Birbaşa seçkilərdə 6 il müddətinə seçilən Prezident dövlət və hökumət başçısıdır. Hökumət Prezident

tərəfindən təyin edilir. 2 iyul 2006-cı ildən ölkə Prezidenti *Felipe Kalderondur*.

Qanunverici hakimiyyət: Milli Konqresdir. Konqres 2 palatadan - *Senat* (hər ştatın və federal dairənin 4 senatorla təmsil olduğu - 128 yer) və *Nümayəndələr Palatasından* (300 yer majoritar sistem üzrə seçilməklə - 500 yer) ibarətdir. Senata hər ştatdan 3 nəfər majoritar, 1 nümayəndə isə proporsional sistem üzrə 6 il müddətinə seçilir. Nümayəndələr Palatasının 300 üzvü ümumxalq seçki yolu ilə 3 il müddətinə seçilir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Milli Hərəkət Partiyası;

İnqilabi İstitut Partiyası;

Demokratik İnqilab Partiyası.

MİSİR ƏRƏB RESPUBLİKASI

Dövlət quruluşu: 18 iyun 1953-cü ildən məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayramı olan *Milli gün* (1952, inqilabın ildönümü) 23 iyulda, *Müstəqillik günü* 28 fevralda (1922) qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 11 sentyabr 1971-ci ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidentinin namizədliyi Məclis tərəfindən irəli sürülür və ümumxalq referendumu ilə 6 il müddətinə seçilir. 14 oktyabr 1981-ci ildə 1-ci dəfə və 7 sentyabr 2005-ci ildə 5-ci dəfə Prezident seçilmiş Prezident *Məhəmməd Hüsnü Mübarəkdir*.

Qanunverici hakimiyyət: 1971-ci il Konstitusiyasına görə birpalatalı Xalq Məclisidir (454 yer). Parlamentin 10 üzvü Prezident tərəfindən təyin edilir, 444 üzv isə (400 yer partiya siyahısı üzrə, 44 yer bitərəf namizədlərdən) 222 seçki dairəsindən 5 illik müddətə seçilirlər. Parlamentin hazırkı sədri *Məhəmməd Satvat Əl-Şərifdir*.

İcraedici hakimiyyət: Nazirlər Şurasını Prezident təyin edir və Şuraya Baş nazir rəhbərlik edir. 2004-cü ildən etibarən Baş nazir *Əhməd Əl-Nazifdir*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Xalq Demokratik Partiyası;

Sosialist Zəhmətkeşlər Partiyası;

Liberal Sosialistlər Partiyası;

Vəfd Partiyası.

NİGERİYA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1960) 1 oktyabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1999-cu ilin may ayından qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 36 ştatdan və Abuca paytaxt dairəsindən ibarətdir.

Dövlət başçısı: Dövlət və hökumət başçısı, eyni zamanda silahlı qüvvələrin ali baş komandanı - *Prezident* - birbaşa və gizli səsvermə yolu ilə, iki dəfədən çox olmamaqla, 4 illik müddətə seçilir. Vitse-Prezidenti və hökumət üzvlərini təyin edən ölkə Prezidenti Milli Assambleyada qəbul edilən qanun layihələrinə veto qoymaq hüququna malik olsa da, bu hüquq parlamentdə 2/3 səs çoxluğu ilə dəf edilə bilər.

Nigeriyanın hazırkı Prezidenti *Olusequn Obasancodur*.

Qanunverici hakimiyyət: *Milli Assambleya: Senatdan* (yuxarı palata, 107 yer, sədri *Adolfus Vabaradır*) və *Nümayəndələr Palatasından* (aşağı palata, 360 yer, spikeri *Aminu Bello Masaridir*) ibarət ikipalatalı Parlamentdir. Senatda hər ştat, əhalisinin sayından asılı olmayaraq majoritar sistem üzrə seçilmiş 3 üzvlə, birmandatlı Abuca dairəsi isə eyni qaydada seçilmiş 1 nümayəndə ilə təmsil olunur. Nümayəndələr Palatasına deputatlar majoritar sistem üzrə 4 illik müddətə seçilirlər.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Xalq Demokratik Partiyası;

Ümumxalq Partiyası;

Demokratiya Uğrunda İttifaq.

NİKARAQUA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1821) noyabr ayının 3-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1986-cı ildən (1994-cü ilin noyabrında edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 16 departamentə bölünür.

Dövlət başçısı: Ümumxalq səsverməsi yolu ilə, bir dəfədən çox olmamaqla 5 il müddətinə seçilən *Prezident* - dövlət və hökumət başçısıdır. Prezidentə eyni seçki sistemi əsasında seçilən vitse-Prezident köməklik edir. *Nazirlər Kabineti* Prezident tərəfindən formalaşdırılır və təyin edilir. Ölkə Prezidenti 2006-cı ilin noyabr ayından *Daniel Orteqadır*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Milli Assambleyadır. Parlamentin 93 üzvü birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Ölkə parlamentinin hazırkı sədri *Eduardo Qomeşdir*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Liberal İttifaq Partiyası;

Sandinist Milli-Azadlıq Cəbhəsi Partiyası;

Liberal Konstitusional Partiya.

ÖZBƏKİSTAN

Dövlət quruluşu: Güclü Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1991) sentyabr ayının 1-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 8 dekabr 1992-ci ildə qəbul olunmuşdur.

İnzibati bölgüsü: 12 vilayətə, 1 muxtar respublikaya və 1 paytaxt şəhərə (Daşkənd) bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 7 il müddətinə seçilir. Son seçkilər 9 yanvar 2000-ci il tarixində keçirilmişdir, növbəti seçkilər isə 2007-ci ilin dekabr ayında olacaqdır. 29 dekabr 1991-ci ildən etibarən Özbəkistan Prezidenti *İslam Kərimovdur*.

Qanunverici hakimiyyət: 2002-ci ildə keçirilmiş referendum nəticəsində Özbəkistan Respublikası Ali Məclisinə növbəti seçkilər zamanı ikipalatalı (Senat və Qanunverici Palata) Parlamentin yaradılması haqqında qəbul edilmiş qərara əsasən *Parlament (Ali Məclis)* iki palatadan – *Senat* (100 yer: 84-ü yerli icra şuraları tərəfindən səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir, 16-sı Prezident tərəfindən təyin edilir) və *Qanunverici Palatadan* (120 yer, ümumxalq səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilirlər) ibarətdir.

Keçirilmiş son seçkilər nəticəsində yer almış partiyalar:

Liberal-Demokratik Partiya – 41 yer;

Xalq Demokratik Partiyası – 28 yer;

Milli Demokrat Partiyası – 18 yer;

Milli Tıklanış Partiyası – 11 yer;

Sosial-Demokratik Partiya – 10 yer;

Seçicilərin Təşəbbüs Qrupu Blokunun deputatları - 14.

İcraedici hakimiyyət: Nazirlər Kabineti Prezident tərəfindən təyin edilir və Ali Məclis tərəfindən təsdiq edilir. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Şafkat Mirziyevdir*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (Hakimlər Prezident tərəfindən təyin olunur və Ali Məclis tərəfindən təsdiq olunur).

SENEQAL

Dövlət quruluşu: 1960-cı ildən məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram

günü olan Müstəqillik günü (1960) 20 avqust tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1963-cü ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 11 regiona bölünür.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidenti icraedici hakimiyyətin başçısı və silahlı qüvvələrin Ali Baş Komandanıdır. Prezident ümumxalq referendumu ilə 7 il müddətinə (iki dəfədən çox olmamaqla) seçilir. Hazırkı ölkə Prezidenti *Abdulay Vaddir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Assambleya*dır (140 yer). Parlamentə nümayəndələr (Assambleyanın 70 üzvü proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə milli səviyyədə, digər 70 üzv isə birmandatlı dairələrdən) majoritar sistem üzrə 5 illik müddətə seçilirlər.

İcraedici hakimiyyət: Baş naziri Prezident təyin edir və Hökumətə Baş nazir rəhbərlik edir. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Maki Salldır*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Seneqal Sosialist Partiyası;

Seneqal Demokratik Partiyası;

Demokratik Yeniliklər Partiyası.

SERBİYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Serbiya 2006-cı ilin may ayında Çernoqoriyadan ayrılaraq müstəqil dövlət elan edilmişdir.

Dövlət başçısı: Prezident birbaşa seçkilər nəticəsində 5 il müddətinə iki dəfə seçilə bilər. Son Prezident seçkisi 27 iyun 2004-cü il tarixində keçirilmişdir (növbəti seçkilər 2009-cu ildə keçiriləcək). Seçkilər nəticəsində səsvermənin ikinci turunda *Boris Tadic* 53% səs toplayaraq Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Qanunvericilik hakimiyyəti birpalatalı Milli Məclis tərəfindən həyata keçirilir. Milli Məclis birbaşa səsvermə yolu ilə 250 deputat tərkibi ilə 4 il müd-

dətinə seçilir. Son Parlament seçkiləri 28 dekabr 2003-cü ildə keçirilmişdir (növbəti seçkilər 2007-ci ildə keçiriləcək).

Milli Məclisdə partiyaların tutduğu yerlər:

Serbiya Radikal Partiyası – (SRS) – 83;

Serbiyanın Demokratik Müxalifət Partiyası (DSS) – 53;

Demokratik Partiya (DS) – 37;

G17 Əlavə – 34;

Serbiya Yenilik Partiyası (SPO) – Yeni Serbiya (NS) – 22;

Serbiyanın Sosialist Partiyası (SPS) – 22.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirin başçılıq etdiyi Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Kabinet Federal Nazirlərdən ibarətdir. Baş nazir Parlament tərəfindən səsvermə yolu ilə seçilir. 3 mart 2004-cü ildə *Vojislav Kostunica* Baş nazir seçilmişdir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ölkədə ömürlük müddətə təyin olunan 9 hakimdən ibarət Konstitusiyaya Məhkəməsi fəaliyyət göstərir.

SURİYA

Dövlət quruluşu: məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli Bayramı olan Müstəqillik günü (1946) 17 aprelə qeyd olunur. Suriya Ərəb Respublikasının Konstitusiyası 12 mart 1973-cü il tarixindən etibarən fəaliyyət göstərir.

Dövlət başçısı: Prezidentdir. Namizədliyi Ərəb Sosialist İntibah Partiyasının (BƏƏS) zəmanəti ilə Xalq Şurası (Parlament) tərəfindən irəli sürülür və ümumxalq referendumunun təsdiqinə təqdim olunur. Respublika Prezidenti vəzifəsinin boşaldıldığı və vitse-Prezidentin (Konstitusiyaya ilə Prezident bir və ya iki vitse-Prezident təyin edir) olmadığı təqdirdə, Prezidentin səlahiyyətlərini yeni Prezidentin seçilməsi ilə əlaqədar referendumun çağırılmasına qədər Nazirlər Şurasının sədri icra edir. Referendum Konstitusiyaya əsasən 90 gün ərzində çağırılır.

rılmalıdır. Prezident səlahiyyətlərinin müddəti 7 ildir. Suriya Ərəb Respublikasının hazırkı Prezidenti *Bəşşar Əl-Əsəddir*.

Qanunvericilik hakimiyyəti: Ümumi, birbaşa və gizli səs vermə ilə 4 il müddətinə seçilən *Xalq Şurası* (Parlament) tərəfindən icra edilir. Xalq Şurası - birpəlalətli qanunverici orqandır, 250 millət vəkildən ibarətdir. Xalq Şurası 22 may 1990-cı ildə seçilmişdir. Parlament BAAS Partiyası regional rəhbərliyinin təklifi ilə Prezident namizədliyini irəli sürür, qanun qəbul edir, hökumətin siyasətini müzakirə edir, dövlət büdcəsini və inkişaf planlarını təsdiqləyir. Hökumətə və ayrı-ayrı nazirlərə impiçment bildirmək hüququna malikdir. Parlamentin hazırkı sədri *Əbdül Qadir Qadduradır*.

İcraedici hakimiyyət: Prezident və Nazirlər Şurası tərəfindən icra edilir. Nazirlər Şurasının sədri və digər nazirlər Prezident qarşısında məsuliyyət daşıyırlar. Nazirlər Şurası - icraedici hakimiyyətin ali orqanıdır. Hazırda Nazirlər Şurasının sədri *Məhəmməd Mustafa Mirudur*.

Nazirlər Şurası Prezidentlə birlikdə ölkənin xarici siyasətinin planlaşdırmasında iştirak edirlər; istiqamətləndirir, koordinasiya edir, nazirliklərin və digər dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarət edir; dövlət büdcəsinin, inkişaf planlarının və qanunların layihələrini müzakirə edir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Ərəb Sosialist İntibah Partiyası (BƏƏS) - Ərəb İntibah Partiyası kimi 1947-ci ilin aprel ayında təsis edilmişdir. Hazırkı adı ilə 1954-cü ildə Ərəb Sosialist Partiyası ilə birləşdikdən sonra fəaliyyət göstərir. 1963-cü ildən hakim partiyadır.

1966-cı ilin fevral ayının 23-də hakimiyyətə BƏƏS Partiyasının sol cinahı gəldi. Ümumərəb sayılan BƏƏS Partiyasının bir sıra ərəb ölkələrində bölmələri mövcuddur. Rəhbər orqanlar: ümumərəb və regional (milli) qurultaylar, konfranslar, siyasi büro, ümumərəb və regional rəhbərlik.

Baş katib - *Bəşşar Əl-Əsəd*.

Suriya Kommunist Partiyası - Suriyalı və livanlı kommunistlərin vahid təşkilatı kimi 1924-cü ilin oktyabr ayında təsis edilmişdir. 1944-cü ildə SKP-nin iki müstəqil Suriya və Livan partiyalarına bölünməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. 1948-ci ildən 1958-ci ilədək suriyalı və livanlı kommunistlər vahid Suriya və Livan Kommunist Partiyası çərçivəsində yenidən birgə fəaliyyət göstərirdilər. Partiyanın qurultaylararası rəhbər orqanları - Mərkəzi Komitə və Mərkəzi Komitənin Siyasi Bürosu.

SƏR-in Proqressiv Xalq Cəbhəsi - Ərəb Sosialist İntibah Partiyasını, Ərəb Sosialist Birliyini, Suriya Kommunist Partiyasını, Ərəb Sosialist Partiyasını və Sosialist-Müttəfiqlər Partiyasını birləşdirir. Rəhbər orqanlar - cəbhənin mərkəzi rəhbərliyi 17 üzvdən ibarətdir (9 BƏƏS-dən, 8 digər partiyalardan). Sədr - *Bəşşar Əl-Əsəddir*.

TACİKİSTAN

Dövlət quruluşu: Məhdudiyyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1991) sentyabr ayının 9-da qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1992-ci ilin noyabr ayında qəbul olunmuşdur.

İnzibati bölgüsü: 3 vilayətə bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. O, həmçinin Silahlı Qüvvələrin Baş Komandanıdır. 1992-ci ildən etibarən Tacikistan Prezidenti *İmomalı Rahmonovdur*.

Qanunverici hakimiyyət: İkipalatalı parlamentdir. Parlamentin 63 yerlik (41 yer - birmandatlı dairə üzrə, 22 yer - partiya siyahısı üzrə) *aşağı palatasına* (Məclisi Hamoyandaqan) son seçkilərin birinci turu 27 fevral 2005-ci ildə, ikinci turu isə 2005-ci ilin mart ayında keçirilmişdir:

Tacikistan Xalq Demokratik Partiyası - 54;

Tacikistan Kommunist Partiyası - 4;

İslam Dirçəliş Partiyası - 2.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirdir. Nazirlər Kabineti Prezident tərəfindən təyin edilir və Parlament (Ali Şura) tərəfindən təsdiq edilir. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Akil Akilovdur*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (Hakimlər Prezident tərəfindən təyin olunur və Ali Şura tərəfindən təsdiq olunur).

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Tacikistan Kommunist Partiyası;

Tacikistan Xalq Demokratik Partiyası;

Tacikistan Demokratik Partiyası;

İslam Dirçəliş Partiyası;

Rastoxez Partiyası.

TUNİS

Dövlət quruluşu: Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan *Müstəqillik günü* (1956) 20 mart tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1953-cü ildən (2002-ci ildə edilmiş düzəlişlərlə) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: 2002-ci ildə ölkə Konstitusiyasına edilmiş düzəlişə əsasən ölkə Prezidenti məhdudiyətsiz sayda seçilməklə və yaş senzi ləğv edilməklə, 5 il müddətinə seçilir. 1987-ci ildən etibarən Prezident *Zin əl-Abidin Bin Əlidir* (24 oktyabr 2004-cü ildə keçirilmiş son seçkilərdə 4-cü müddətə Prezident seçilmişdir).

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Parlamentdir* (Nümayəndələr Palatası, 182 yer). Deputatlar birmandatlı dairələrdən proporsional-siyahı sistemi üzrə 5 il müddətinə seçilirlər. Müxalifət partiyaları üçün nəzərdə tutulmuş 42 yer də onların arasında proporsional sistem üzrə bölünür. Müxalifətin iştirak etdiyi ilk parlament seçkiləri 1989-cu ildə keçirilmişdir. Nümayəndələr Palatasının hazırkı sədri *Fuad Mebazzadır*.

İcraedici hakimiyyət: Baş naziri və Nazirlər Kabinetini Prezident təyin edir. Regionların və yerli özünüidarə orqan-

larının başçıları isə Hökumət tərəfindən təyin olunur. 1995-ci ildən etibarən Baş nazir *Məhəmməd Qannuçidir*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmədir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Konstitusional Demokratik Birlik Partiyası;

Demokratik Tərəqqi Partiyası;

Əmək və Azadlıq Uğrunda Demokratik Forum;

Tunis Kommunist Partiyası.

TÜRKMƏNİSTAN

Dövlət quruluşu: Məhdudiyəti olmayan Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. 1991-ci ilin oktyabrında (Milli bayram günü olan Müstəqillik günü oktyabr ayının 27-də qeyd olunur) ölkədə müstəqillik elan edildikdən sonra 18 may 1992-ci ildə ilk Konstitusiya qəbul edilmişdir. Hüquqi sistem mülki hüquq sisteminə əsaslanır.

Dövlət başçısı: Ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilən Prezidentdir. 11 fevral 2007-ci ildən ölkə Prezidenti *Qurbanqulu Berdimuxamedovdur*.

Qanunverici hakimiyyət: Məclis və Xalq Məsləhətidir.

Məclis: 50 nəfər üzvü var, ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir (Məclisə son seçkilər 19 dekabr 2004-cü ildə keçirilmiş, növbəti seçkilər isə 2009-cu ildə olacaqdır).

Xalq Məsləhəti: 2500 nəfər nümayəndəsi var, bəziləri seçilir, bəziləri Prezident tərəfindən təyin edilir. İldə ən azı bir dəfə toplanır.

İcraedici hakimiyyət: Nazirlər Kabinetinin sədri vəzifəsini Prezident icra edir, Hökumətin üzvləri Prezident tərəfindən təyin edilir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmədir (Hakimlər Prezident tərəfindən təyin edilir).

Ölkənin siyasi partiyası:

Türkmenistan Demokrat Partiyası.

(Türkmənistanda müxalifət partiyaları rəsmi olaraq qeydə alınmamışdır. Qeyri-rəsmi olaraq, kiçik müxalifət hərəkatları vardır ki, bunlar da ya gizli, ya da xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərirlər).

URUQVAY

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1825) 28 avqust tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1966-cı ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 19 departamentə bölünür.

Dövlət başçısı: Ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilən ölkə Prezidenti dövlət və hökumət başçısıdır və təyin edilən Nazirlər Kabinetinə rəhbərlik edir (Prezidentə vitse-Prezident köməklik edir). Ölkənin hazırkı Prezidenti *Tabare Vaskesdir*.

Ali qanunverici hakimiyyət: İki palatadan - *Senatdan* (yuxarı palata) və *Nümayəndələr Palatasından* (aşağı palata) ibarət *Baş Assambleyadır*. *Senata* (30 yer) və *Nümayəndələr Palatasına* (99 yer) deputatlar proporsional sistem üzrə seçilir. Hər bir departament Palatada 2 üzvdən az olmamaqla təmsil olunur. *Baş Assambleyanın* deputatlarının səlahiyyət müddəti 5 ildir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Milli Partiya (Blanke);

Kolorado Partiyası;

Xristian-Demokratik Partiyası;

Uruqvay Sosialist Partiyası;

Uruqvay Kommunist Partiyası.

VENESUELA

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1811) 5 iyul tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1961-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 23 ştatdan, 1 federal dairədən və 1 federal ərazidən ibarətdir.

Dövlət başçısı: Birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə və sadə səs çoxluğu sistemi üzrə 6 il müddətinə (iki dəfə ardıcıl seçilmək hüququ ilə) seçilən ölkə Prezidenti dövlət və hökumət başçısıdır. Prezident vitse-Prezidenti təyin edir, hökumətin strukturu və tərkibi haqqında qərar qəbul edir və Parlamentin razılığı ilə hökumət üzvlərini təyin edir. Qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olan Prezident mövcud qanunvericiliyə dəyişikliklər təklif edə bilər, lakin bu təkliflər Parlament çoxluğu ilə qəbul edilməyə bilər. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Uqo Çaves Frias*dır.

Ali qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Milli Assambleya*dır (165 yer). Parlamentin 162 üzvü proporsional-siyahı sistemi üzrə çoxmandatlı dairələrdən (97-si fərdi, 65-i isə partiya siyahıları ilə) seçilir. Digər 3 yer Venesuelanın yerli xalqlarının nümayəndələri üçün nəzərdə tutulur. Maksimum 3 müddətə seçilmək hüququna malik olan *Milli Assambleya* deputatlarının səlahiyyət müddəti 5 ildir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Magistratları Parlament tərəfindən 12 illik müddətə seçilən *Ali Ədliyyə Tribunalı*dır.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Demokratik Hərəkət Partiyası;

Sosial-Xristian Partiyası;

Milli Yaxınlıq Partiyası;

Sosializmə Doğru Hərəkət Partiyası.

YƏMƏN

Dövlət quruluşu: Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayramı olan Birlik günü (1990) 22 mayda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 16 may 1991-ci ildən (1994 və 2001-ci illərdə əlavələr edilməklə) qüvvədədir.

İnzibati ərazi bölgüsü: 17 vilayətdən (mühafizə) ibarətdir.

Dövlət başçısı: Prezidentdir. Yeni Konstitusiyaya əsasən, Prezident ümumi səsvermə yolu ilə iki dəfədən çox olmamaq şərtilə 7 il müddətinə seçilir. *Əli Abdullah Saleh* 1978-ci ildən Yəmən Ərəb Respublikasının, 21 may 1990-cı ildən isə birləşmiş Yəmən Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Qanunvericilik hakimiyyəti: Yeni Konstitusiyaya müvafiq olaraq ölkədə ikipalatalı Parlament yaradılmışdır. Yuxarı palata - *Məşvərət Şurası* (111 yer, Prezident tərəfindən təyin edilir) və *Nümayəndələr Palatası* (301 yer, ümumi birbaşa seçkilər yolu ilə 6 il müddətinə seçilirlər).

Qanunvericilik sistemi islam, türk, ingilis hüquqlarına və qəbilə münasibətlərinə əsaslanır. Haaqadakı Beynəlxalq Ali Məhkəmənin aliliyini qəbul etmir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmədir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Ümumxalq Kongresi;

Yəmən Sosialist Partiyası;

İslam İslahat Qrupu (İslah);

Ərəb Milli Sosialist BƏƏS Partiyası;

Nasir Birlik Partiyası.

YUNANISTAN

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü

(1821) 25 mart tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1975-ci ildən (1986-cı ildə düzəlişlər edilməklə) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident Parlament tərəfindən iki dəfədən çox olmamaqla 5 il müddətinə seçilir. 12 mart 2005-ci il tarixində *K.Papoulias* Prezident seçilmişdir. Növbəti Prezident seçkiləri 2010-cu ildə keçiriləcəkdir. .

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Parlament sistemidir. Parlament 4 il müddətinə seçilən 300 deputatdan ibarətdir. Sonuncu seçkilər 7 mart 2004-cü ildə keçirilmişdir. Parlamentin sədri xanım *A.P.Benakidir*.

Yunanıstan Parlamentində təmsil olunan partiyalar:

Yeni Demokratiya Partiyası (ND) - 165;

PASOK - 117;

KKE - 12;

Synaspismos - 6 yer.

İcraedici hakimiyyət: Hökumət tərəfindən həyata keçirilir. İcraedici hakimiyyətin başçısı Baş nazirdir. Prezident ölkənin Baş nazirini təyin etmək hüququna malikdir. 7 mart 2004-cü ildən Baş nazir “Yeni Demokratiya Partiya”sının sədri *Kostas Karamanlisdir*.

Məhkəmə orqanı: Ali Məhkəmə, Xüsusi Ali Tribunalıdır; (Bütün hakimlər Ədliyyə Şurası ilə məsləhətləşmədən sonra Prezident tərəfindən ömürlük təyin edilir).

§ 2. PARLAMENT RESPUBLİKASI QURULUŞLU ÖLKƏLƏRİN SİYASİ SİSTEMLƏRİ

Parlament respublikası – hökumətin öz fəaliyyətinə görə qarşısında tam məsuliyyət daşdığı ali qanunvericilik orqanının (parlamentin) aliliyi prinsipinin elan edilməsi ilə səciyyəvidir. Bu tip respublikada hökumət parlamentdə səs çoxluğuna sahib olan partiyaların deputatlarının sıralarından parlament yolu ilə formalaşır. Parlament çoxluğunun dəstəyinə sahib olduğu müddət ərzində hökumət hakimiyyətdə qalır. Bu dəstəyi

itirdiyi təqdirdə hökumət ya istefaya çıxır, ya da dövlət başçısı vasitəsilə parlamentin buraxılmasına və yeni seçkilərin təyin edilməsinə nail olunur. Belə idarəetmə forması inkişaf etmiş, əhəmiyyətli dərəcədə özünü nizamlayan iqtisadiyyata malik ölkələrdə (İtaliya, Finlandiya, Türkiyə, Almaniya, Yunanıstan, İsrail) mövcuddur. Bu cür demokratiya sistemində seçkilər, adətən, partiya siyahıları üzrə keçirilir, yəni seçicilər namizədə deyil, partiya səs verirlər.

Parlamentin qanunvericilikdən əlavə əsas funksiyası hökumətə nəzarətdir. Bundan başqa, parlament mühüm maliyyə səlahiyyətlərinə malikdir, belə ki, o dövlət büdcəsini işləyib hazırlayır və qəbul edir; ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf yollarını müəyyənləşdirir; dövlətin daxili, xarici və müdafiə siyasəti ilə bağlı əsas məsələləri həll edir.

Parlament respublikalarında **dövlət başçısı**, bir qayda olaraq, parlament və ya parlament üzvləri ilə yanaşı federasiya subyektlərinin və ya regional özünüidarə orqanlarının nümayəndəliklərinin daxil olduğu xüsusi təşkil olunmuş daha geniş kollegiya tərəfindən seçilir. Məsələn, İtaliyada Prezident hər iki palatanın üzvlərinin birgə iclasında seçilir, buna baxmayaraq, hər bir vilayətin şuraları tərəfindən seçilmiş üç nümayəndə bu seçkilərdə iştirak edir. Almaniya Federativ Respublikasında Prezident – Bundestaqın üzvlərindən və eyni sayda landtaqların (əyalətlərin parlamenti) seçdiyi nümayəndələrdən ibarət olan Federal Məclis tərəfindən seçilir.

Parlament respublikalarında ölkə başçısı təkcə parlamentdə deyil, həm də ümumi seçkidə seçilə bilər. Məsələn, Avstriyada Prezident əhali tərəfindən 6 illik müddətə seçilir. Dövlət idarəçiliyinin bu formada mövcudluğu şəraitində Prezident əsasən yalnız ona ayrılmış konkret vəzifələrin icrası ilə məşğul olur. Buna baxmayaraq, bu cür idarəetmə formasında dövlət başçısı kifayət qədər geniş səlahiyyətlərə malikdir. O, qanunları və dekretləri dərc edir, parlamenti buraxmaq hüququna malikdir, formal olaraq hökumətin başçısını (seçkilərdə qalib

gələn partiyanın başçısı) təyin edir, silahlı qüvvələrin ali baş komandanı sayılır, məhkumları əfv etmək hüququna sahibdir.

Parlament respublikalarında formal olaraq, Prezident dövlət başçısı olsa da, icraedici hakimiyyətin, daha doğrusu, hökumətin başçısı sayılmır. Baş nazir formal olaraq, Prezident tərəfindən təyin edilir, lakin bu şəxs yalnız parlament çoxluğuna sahib olan fraksiyanın rəhbəri ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, hökumət yalnız parlamentin etimadına malik olduqda dövlətin idarə edilməsinə səlahiyyətlidir.

ALMANİYA

Almaniya parlament formasında idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. 1949-cu ildə müttəfiq qüvvələrin hərbi və Almaniyanın regional rəhbərləri hakimiyyətin bölünməsi və azadlığın müdafiəsi sayəsində sabit parlament formasında idarəetmə üsulu qurmaq məqsədini özündə ehtiva edən AFR Konstitusiyasının layihəsini hazırladılar. Əsas Qanun adlandırılan bu sənəd Böyük Britaniyanın, Amerikanın və digər qonşu Avropa ölkələrinin konstitusiya modellərinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirirdi.

Hakimiyyətin hədsiz dərəcədə mərkəzləşməsinin qarşısını almaq üçün əvvəlcə 10 ölkənin birləşməsindən (1990-cı il), sonra isə 16 əyalət bölgüsünə əsaslanan federal idarəetmə sistemi təsis edildi. Hər bir əyalət özünün konstitusiyasına, nazir-qubernatorun rəhbərlik etdiyi hökumətin seçildiyi bir-palatalı qanunverici orqanına (seçkili) malikdir. İstisna olaraq, Bavariyada qanunverici hakimiyyət iki palata ilə təmsil olunur. Əyalətlər təhsilə, hüquq qaydalarının mühafizəsinə, yerli özü-nüidarəyə, mədəniyyətə, ətraf mühitin mühafizəsinə dair məsələlərin həll edilməsində səlahiyyətlidirlər və özlərinin dövlət xidmətləri vasitəsilə həyata keçirilən federal qanunların icrasına məsuliyyət daşıyırlar.

1990-cı ilin oktyabr ayında düzəlişlər edilmiş 1949-cu il Konstitusiyasında - hakimiyyətin üç qolunun qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı məhdudiyət prinsipinə əsaslanan möhkəm parlament demokratiyasının yaradılması əsas məqam sayılır.

Qanunverici hakimiyyət: *Bundestaq* və *Bundesrat*dan ibarət ikipalatalı Parlament tərəfindən həyata keçirilir. **Bundestaq** xalq tərəfindən 4 il müddətinə seçilir. Deputatların yarısı bir-başa səsvermə ilə seçki dairələrində majoritar sistem (birinci səs), digər hissəsi isə ayrı-ayrı əyalətlərdə irəli sürülən partiya siyahıları əsasında proporsional sistem (ikinci səs) üzrə seçilir. Seçici səslərinin ən azı 5%-ni və ya heç olmazsa "birinci səs" in verilməsi ilə üç yer qazanmış siyasi partiyalar siyahılar üzrə yer əldə etmək hüququna malik olur. Bundestaqın istisna hallarda buraxılması Federal Prezidentin səlahiyyətinə aiddir. Bundestaqın əsas vəzifələri qanunvericilik, Federal kanslerin seçilməsi və Federal Hökumətin işinə nəzarətdir.

Bundesrat - əyalət hökumətlərinin 4 il müddətinə təyin etdiyi deputatlardan (əhalinin sayından asılı olaraq 3-6 üzv) ibarətdir. Bu səbəbdən də Bundesrat heç vaxt buraxılmır, yalnız əyalət hökumətləri formalaşdıqda və ya buraxıldıqda onun tərkibi dəyişir.

Federal Məclisin iki palatası arasında Bundestaq daha üstün mövqə tutur. Məhz Bundestaqın tərkibindəki hakim koalisiyanın sıralarından Prezidentin təklifi ilə *Federal kansler* (Baş nazir) səs çoxluğu ilə seçilir.

İcraedici hakimiyyət: Federal kanslerin başçılıq etdiyi Federal Hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Nazirlər Federal kanslerin təklifi ilə Prezident tərəfindən təyin edilirlər. Almaniyanın hazırkı Federal kansleri 2005-ci ildə seçilmiş *Angela Merkeldir* (XDI və XSP).

Bir çox səlahiyyətlərə malik olan Kanslerin fəaliyyətinə tərkibində 400 nəfərin olduğu şəxsi dəftərxanası köməklik göstərir. Ümumilikdə, Bundestaqın deputatlarının çoxluq təşkil etdikləri Almaniya Nazirlər Kabinetinə Qərbi Avropanın bir

çox digər ölkələrinin hakimiyyətində olan universal nazirlərdən fərqli olaraq, hakimiyyətdə uzun müddət qərarlaşan və departamentlərinin məsələləri üzrə ixtisaslaşan texnokratlar daxildir.

Bundestaqın və Bundesratın fəaliyyəti tərkibinə bütün partiyaların nümayəndələrinin daxil olduğu *funksional komitələrin* geniş sistemi hesabına həyata keçirilir. Bundestaq qanun yaradıcılığı prosesində üstün mövqe tutur. Lakin qanun layihələrinin yaradılmasında hüququnun daha az olmasına baxmayaraq, Bundesrat veto qoymaq hüququnu saxlayır. Bundestaqda qəbul edilmiş qanunların 60%-nin aid olduğu yəni əyalətlərin vəzifələrinə dair məsələlərlə bağlı bütün qanunvericilik Bundesratda təsdiq edilməlidir. Üstəlik, Konstitusiyaya edilən düzəlişlər (1949-cu ildən bu günə qədər 30-dan artıq) Bundesratda deputatların üçdə ikisi və Bundestaqda üzvlərin əksəriyyəti tərəfindən təqdir edilməlidir. Digər hallarda Bundesrata - Bundestaqın dərc etdiyi qanunlara düzəlişlər təklif etməyə, habelə mübahisəli məsələləri baxılması üçün hər iki palatanın üzvlərindən ibarət sazış komitəsinə göndərməyə icazə verilir.

Almaniya Federativ Respublikasının başçısı Federal Prezidentdir. O, xüsusi çağırılmış Federal Məclis tərəfindən sadə səs çoxluğu ilə 5 il müddətinə seçilir və yalnız bir dəfə yenidən seçilə bilər. Federal Məclis Bundestaqın sədri tərəfindən çağırılır. Məclis Bundestaqın deputatlarından və eyni sayda landtaqların (əyalətlərin parlamentləri) seçdiyi nümayəndələrdən ibarətdir. Federal Prezident ölkəni beynəlxalq hüquqi münasibətlərdə təmsil edir. O, Federasiyanın adından xarici dövlətlərlə müqavilələr imzalayır, səfirləri qəbul və akkreditə edir. Federal Prezident Federal hakimləri və zabidləri təyin etmək və istefaya göndərmək hüququna malikdir. Prezidentin fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda və ya vəfat etdikdə onun səlahiyyətlərini Bundesratın sədri icra edir.

Almaniya Federativ Respublikasının ali məhkəmə orqanı Federal Konstitusiya Məhkəməsidir. Məhkəmənin hakimlərinin

yarısı Bundestaq, digər yarısı Bundesrat tərəfindən seçilir. Hakimlər 12 il müddətinə qədər vəzifələrini icra edirlər. Məhkəmə vətəndaş azadlıqlarının qaranı kimi çıxış edir və federal və əyalət hökumətləri arasında müxtəlif məsələlərlə bağlı mübahisələrin həllinə xidmət edir. Oxşar konstitusiyaya məhkəmələri regional səviyyədə də fəaliyyət göstərir.

Almaniyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar aşağıdakılardır:

Xristian-Demokratik İttifaqı - XDI. 1945-ci ildən fəaliyyət göstərir. Vahid partiya 1950-ci ildə çevrilib. XDI-nin birinci ümumalman qurultayı 1-2 oktyabr 1990-cı ildə Hamburq şəhərində keçirilib. Sədri *A.Merkel*, mətbu orqanı "Zonde" jurnalıdır.

Xristian-Sosialist İttifaqı - XSI. 1945-ci ildə yaranıb. Bavariyada fəaliyyət göstərir. Bundestaqda XDI ilə vahid fraksiya təşkil edir. Lakin təşkilati məsələlərdə müstəqildir. 1983-cü ilin noyabrında XSI-dən bir sıra üzvlər çıxdılar və müstəqil partiya yaratdılar (Respublika Partiyası). Sədri *E.Ştrojber*, mətbu orqanı "Bayernkurir" qəzetidir.

Sosial Demokratlar Partiyası - ASDP. 1946-cı ildə AFR-də siyasi partiya kimi yaranmışdır. 26-28 sentyabr 1990-cı ildə ADR-in ərazisində fəaliyyət göstərən Almaniyanın Sosial-Demokrat Partiyası ilə birləşdirici qurultay keçirilmiş və ASDP birliyinin bərpası haqqında manifest qəbul olunmuşdur. Sosialist Beynəlmiləlinə daxildir. Sədri - *Frans Müntefering*, mətbu orqanı "Noye qezelşaft" jurnalıdır.

Azad Demokratlar Partiyası - ADP. 1990-cı ilin 11-12 avqustunda Hannover şəhərində AFR və ADR liberallarının birləşdirici qurultayında yaranmışdır. Almaniya Azad Demokrat Partiyası (1948-ci ilin dekabrında yaranıb), Almaniya Milli Demokratik Partiyası (1948-ci ildə keçmiş ADR ərazisində yaranmışdır), Almaniya Liberal Demokratik Partiyası (5 iyul 1945-ci ildə keçmiş ADR ərazisində yaranmışdır), "Azad Demokratlar Birliyi və "Forum" alman partiyası ADP-yə daxildirlər. Sədri *G.Vestervelledir.*

"İttifaq 90/Yaşılılar" Partiyası - 14-16 may 1993-cü ildə Leypsiq şəhərində keçirilən iki siyasi təşkilatın - "Şərqi Alman İttifaqı - 90" təşkilatının və 1979-cu ildə yaradılmış "Yaşılılar" federal partiyasının birləşdirici qurultayında təsis edilmişdir. Həmsədrləri *A.Beer* və *R.Bütikoffferdir*.

İSRAİL

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayramı olan Müstəqillik günü (1948) 14 mayda qeyd olunur. Ölkədə rəsmi Konstitusiyaya mövcud deyil.

İnzibati bölgü: 6 rayon: Mərkəz, Xayfa, Qüds, Şimal, Cənub, Tel-Əviv.

Qeyd: İsrail 1950-ci ildə Qüdsü özünün paytaxtı elan etmişdir, lakin ABŞ və başqa ölkələrin səfirlikləri Tel-Əvividə yerləşir.

Dövlət başçısı: Knesset tərəfindən 7 illik müddətə seçilən Prezidentdir. 31 iyul 2000-ci ildən ölkənin Prezidenti *Moşe Kasavdir*.

Qanunverici hakimiyyət: Ölkədə ali hakimiyyət ümumxalq səsverməsi yolu ilə proporsional sistem üzrə 4 il müddətinə (bu müddət ərzində parlament buraxıla bilər) seçilən bir-palatalı Parlamentə - *Knessetə* (120 yer, son seçkilər 28 mart 2006-cı ildə keçirilmişdir) məxsusdur. 17 aprel 2006-cı ildən Parlamentin sədri *Dalya İtsikdir*.

İcraedici hakimiyyət: Nazirlər Kabineti ümumi seçkilərdə 4 illik müddətə seçilən Baş nazir tərəfindən formalaşır və Knesset tərəfindən təsdiq olunur. Hökumət başçısı 14 aprel 2006-cı ildən etibarən *Ehud Olmertdir*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

İsrail Fəhlə Partiyası (Vahid İsrail);

Likud Partiyası.

İsrail qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinə söykənən parlament formalı demokratik ölkədir. Onun institutları

Knesset (parlament), hökumət (Nazirlər Kabineti) və ədliyyə sistemindən ibarətdir. Dövlətə Prezident başçılıq edir. İsrailin siyasi quruluşu hakimiyyətin qollarının bölünməsi, qarşılıqlı nəzarəti və tarazlığı prinsipinə əsaslanır. Hökumət Knessetə tabedir, məhkəmənin müstəqilliyi qanunla təmin edilir.

Ölkədə rəsmi Konstitusiya mövcud deyil, "Dövlətin Yaranması haqqında Deklarasiya" (1948-ci il), "Parlamentin əsas qanunları" və "İsrail vətəndaş hüququ" adlı sənədlərlə idarəçilik funksiyaları müəyyən edilir. Qanun sisteminə gəldikdə, ölkədə ümumi Britaniya qanunları və Britaniya mandatının qarışığından; xüsusi işlərdə yəhudi, xristian və müsəlman qanunlarından istifadə olunur.

Prezident dövlət başçısı olaraq millətin birliyini təmsil edir və dövlət maraqlarını partiya maraqlarından uca tutur. Prezident, irəli sürülən namizədlər sırasından, onların şəxsi keyfiyyətləri və dövlət qarşısında xidmətləri əsasında, Knessetin sadə səs çoxluğu ilə beş illiyə seçilir; o, öz vəzifəsini iki müddətdən çox tuta bilməz. Prezidentin vəzifələri əsasən formal və rəsmi qanunla müəyyən edilib. Onların sırasına yeni tərkibli Knessetin birinci sessiyasının açılışı; xarici səfirlərin etimadnamələrinin qəbul edilməsi; Knessetin qəbul etdiyi müqavilə və qanunların imzalanması; münasib təşkilatların tövsiyəsi ilə hakimlərin, Dövlət Bankının direktorunun və xaricdə İsrail diplomatik missiyaları başçılarının təyin edilməsi; ədliyyə nazirinin zəmanəti ilə məhkum olunmuş şəxslərin əfv edilməsi və habelə saxlanma müddətinin qısaldılması daxildir.

Bundan başqa, Prezident ictimai funksiyaları və qeyri-formal vəzifələri də icra edir: vətəndaşların müraciətnamələrini qəbul edir; bir sıra ictimai təşkilatların fəxri üzvü olur və cəmiyyətin güzəranını yaxşılaşdırmağa yönəldilən tədbirləri dəstəkləyir.

Knesset (birpalatalı İsrail parlamenti, 120 yer) dövlətin qanunvericilik orqanıdır. Onun adı Böyük Məclis – "Knesset xa – Qdola"dan iqtibas edilmişdir.

Yeni tərkibli Knesset onun tərkibini müəyyənləşdirən ümumi seçkilərdən sonra işə başlayır. İlk iclasda deputatlar Knesset sədrini və onun müavinlərini seçirlər.

Ölkədə ali qanunverici hakimiyyət orqanı ümumxalq səsverməsi yolu ilə proporsional sistem üzrə 4 il müddətinə seçilir, lakin bu müddət tamam olmadan da özü-özünün buraxılmasını elan edə və Baş nazir tərəfindən buraxıla bilər. Seçkilərin keçirilməsinə və yeni Knessetin təşkil edilməsinə qədər bütün səlahiyyətlər əvvəlki Knesset tərkibinin əlində qalır.

Parlament öz funksiyalarını ümumi iclaslarda və 14 daimi fəaliyyət göstərən komissiyalarda icra edir. Qanun layihələrinin qanuna çevrilməsi üçün o, Knesset tərəfindən üç oxunuşda qəbul edilməlidir. Üçüncü oxunuşda əksəriyyət "səs" verdikdən və sədrlik edən onu imzaladıqdan sonra qanun layihəsi rəsmi olaraq dövlət mətbuat orqanında dövlət Prezidenti, Baş nazir, Knesset sədri və həmin qanunun icrasına cavabdeh olan nazirin imzası ilə dərc edilir. Son nəticədə ədliyyə naziri sənədi dövlət möhürü ilə nişanlayır və qanun layihəsi qanuni qüvvəyə minir.

İcra hakimiyyəti daxili və xarici işlərin, o cümlədən müdafiə məsələlərinin həlli üçün səlahiyyətlər həvalə edilmiş hökumətə mənsubdur. Hökumətin funksiyaları olduqca genişdir: o, başqa bir inzibati quruma qanunla həvalə edilməmiş hər bir məsələyə müdaxilə etmək hüququna malikdir. Hökumət öz işini və qərar qəbuletmə qaydasını özü müəyyənləşdirir. Adətən, iclaslar həftədə bir dəfə keçirilsə də, zəruri hallarda əlavə iclaslar da keçirilir. İndiyədək bütün hökumətlər bir neçə partiyayı təmsil edən nümayəndələrdən ibarət olurdu, çünki heç bir partiya hökuməti təkbəşinə formalaşdırmaq üçün Knessetdə kifayət qədər mandat ala bilmirdi. Hökuməti formalaşdırmaq üçün yeni seçilən Baş nazir seçkilərin nəticələri dərc olundandan sonra 45 gün müddətində nazirlərin siyahısını və əsas

məsələlər üzrə hökumət fəaliyyətinin proqramını Knessetin təsdiqinə təqdim etməlidir.

Baş nazir vəzifəsinə namizədlər cari çağırışlı Knessetdə ən azı on yer tutan partiyalar və ya 50 min seçici tərəfindən irəli sürülə bilərlər. Seçici səslərinin yarısından çoxunu almış namizəd Baş nazir olur. Namizədlərdən heç biri səslərin yarısından artıq ala bilmədikdə iki həftədən sonra seçkilərin ikinci turu keçirilir; bu mərhələdə ən çox səs toplamış iki namizəd iştirak edir. İkinci turda iştirak edən namizədlərdən biri öz namizədliyini geri götürürsə, onun yerini topladığı səslər üzrə ardınca gələn namizəd tutur.

Nazirlər öz vəzifələrinin icrasına görə Baş nazir qarşısında cavabdehdirilər və fəaliyyəti üzrə parlamentə hesabat verməlidirlər. Nazirlərin ən azı yarısı Knessetin üzvü olmalı, eyni zamanda hamısı parlamentə seçilmək hüququna malik olmalıdır. Hökumətin səlahiyyət müddəti dörd ildir; Baş nazirin istefası və ya vəfatı səbəbindən, habelə Knessetin etimadsızlıq qərarı çıxardığı halda bu müddət azaldıla bilər.

Knessetə seçkilər Baş nazirin seçilməsi ilə eyni zamanda keçirilir. Bütün ölkə vahid seçki dairəsi sayılır; səsvermə prosedurası gizli keçir; seçicilər iki bülletəndə Baş nazir vəzifəsinə namizədlərdən birinə və hər hansı siyasi partiya səs verməklə - öz mövqelərini ifadə edirlər.

Parlamentə seçkilər konkret şəxsiyyətə deyil, bu və ya digər siyasi partiya səsvermədir və Knessetdə təmsil olunmaq istəyən partiyaların çoxsaylılığı əqidə və məramların geniş spektrindən xəbər verir.

Seçkilər ərəfəsində hər partiya öz platformasını və Knessetə namizədlərinin siyahısını dərc etdirir; bu siyahı daxili partiya seçkilərində və digər daxili tədbirlərdə müəyyənləşdirilir.

Knessetdə təmsil edilən partiyalar avtomatik şəkildə yəni-dən seçilməyə namizəd olaraq saxlanılırlar, qalan partiyalar, səsvermə hüququ olan vətəndaşlardan ən azı 2500 imza topladıqda və beh verdikdə seçkilərdə səs qoya bilərlər. Partiyalar

minimal səs sayından artıq, lakin əlavə yer almaq üçün yetərli olmayan səs topladıqda, bu səslər qalan partiyalar arasında onların təmsilçiliyinə, yaxud seçkiabağı razılaşmalara mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Ölkədə fəaliyyət göstərən əsas partiyalar aşağıdakılardır:

Avoda Parityası - (sədri Amir Peres);

Likud Parityası- (lideri Benyamin Netanyahu);

Kadima Parityası - (lideri Ehud Olmert, yaradıcısı Şimon Peres);

ŞAS Parityası - (sədri Eliyaqu İşay);

İBE (İsrail bizim evimizdir) Parityası - (lideri Aviqdor Liberman).

İki başlıca partiya – sosial-demokratik Avoda (Əmək partiyası) və milli – Likud Partiyası öz kökləri və ənənələri ilə İsrail dövlətinin yaranmasından əvvəlki dövrə bağlıdır; onlar 1965-ci ildən etibarən indiki şəklə düşməyə başlamışlar. Daha solçu və sağçı partiyalara nisbətən son zamanlar populist və pragmatik mövqedən çıxış edən Avoda və Likud heç bir zaman Knessetdə həlledici üstünlük qazana bilməmişdir. Onilliklər boyu bu iki partiya birlikdə mandatların təxminən 2/3 hissəsini əldə etmiş, qalanları isə daha kiçik, şərti olaraq bir neçə dəstəyə bölünə biləcək (milli-dini, dini ultra mühafizəkar, mərkəzçilər, solçular, millətçilər, repatriantlar partiyası və ərəb partiyaları) partiyalara qismət olmuşdur.

2005-ci ildə Ariel Şaron və onun yaxın tərəfdarları ilə Likud Partiyasının rəhbərliyi arasında fikir ayrılığı yarandı. İxtilafa əsas səbəb – İsrail ordusunun Qəzza bölgəsindən çıxarılması və 1967-ci ildən sonra orada mövcud olan yəhudi yaşayış məntəqələrinin dağıdılması idi. Bu səbəbdən də A.Şaron Likuddan ayrılaraq 24 noyabr 2005-ci il tarixində Kadima (İrəli) Partiyasını təsis etdi. Hazırda hakim partiya qismində fəaliyyət göstərən Kadimanın üzvləri mövcud hökumətin əsasını təşkil edir.

İTALIYA

Dövlət quruluşu: - Prezident idarəetmə üsuluna malik *parlament respublikasıdır*. İtaliyanın dövlət quruluşu 22 dekabr 1947-ci ildə qəbul edilmiş və 1 yanvar 1948-ci ildən qüvvədə olan Konstitusiya ilə müəyyən edilir. Konstitusiya bu günə qədər, demək olar ki, düzəlişlər olmadan qüvvədədir və dünyanın ən demokratik əsas qanunlarından biri sayılır. Əsas demokratik prinsiplərlə yanaşı, müharibə və faşizm əleyhinə o dövrün əhvali-ruhiyyəsi duyulan İtaliya Konstitusiyası geniş sahədə hüquq və azadlıqları təsbit etmiş, xalq hakimiyyətini elan etmiş, antifaşizmi rəsmi dövlət siyasəti kimi bəyan etmişdir.

İtaliyada idarəetmə forması olaraq dövlətin tərkibində geniş əraziyə malik muxtar vilayətlər üçün klassik modelə yaxın unitar formalı dövlət quruluşu seçilmişdir.

İtaliya *dövlət hakimiyyəti* mərkəzi orqanlarının sistemi - hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında qurulur: *qanunvericilik hakimiyyəti* ikipalatalı parlamentə həvalə edilmişdir; *icraedici hakimiyyət* Prezidenti və hökuməti Nazirlər Şurasına daxil edən ikili struktura malikdir. Əsas Qanunun normalarına uyğun olaraq dövlət sisteminin fəaliyyətini təmin edən *Konstitusiya Məhkəməsi* mərkəzi orqanlar sisteminin tərkib hissəsi sayılır.

Qanunverici hakimiyyət: 1948-ci il Konstitusiyasına görə 315 nəfərin daxil olduğu Senatdan və 630 deputatın daxil olduğu deputatlar Palatasından ibarət ikipalatalı parlamentdir. Senata ümumxalq səsverməsi yolu ilə seçilən və regionları təmsil edən 315 üzvdən 232-i birbaşa, 83-ü regional proporsional təmsilçilik əsasında 5 il müddətinə seçilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu palatada respublikanın keçmiş Prezidentləri də daxil olmaqla az sayda ömürlük senatorlar vardır. Deputatlar Palatasının 630 üzvdən 475-i birbaşa, 155 üzvü isə regional proporsional təmsilçilik əsasında 5 il müddətinə seçilir. Senator seçkilərində iştirak etmək üçün yaş senzi 25-dən, deputat

seçkilərində iştirakda isə 18 yaşdan aşağı olmamalıdır. İtaliyada son seçkilər 2006-cı ildə keçirilmişdir.

Böyük səlahiyyətlərə malik palatalar dövlət büdcəsinin və beynəlxalq müqavilələrin təsdiq edilməsi, zəymlər və kreditlərin verilməsi və s. məsələləri həll edirlər.

Konstitusiyaya əsasən, Prezidentin andının qəbul edilməsi, parlament üzvlərindən hər hansı birinin parlament toxunulmazlığından məhrum olunması, müharibə elan edilməsi, Prezidentin, Nazirlər Şurası sədrinin və nazirlərin məhkəməyə verilməsi ilə bağlı hər iki palatanın birgə iclasları keçirilir.

Qanunvericilik təşəbbüsü parlamentarilərə, hökumətə, vilayət şuralarına, Milli İqtisadi və Əmək Şurasına, habelə 50 mindən çox seçiciləri olan xalq təşəbbüsü qruplarına məxsusdur. Eyni zamanda qanun yaradıcılığı subyektinin səlahiyyətlərindən asılı olaraq qanunvericilik təşəbbüsünün sərt iyerarxiyası mövcuddur. Belə ki, vilayətlərin layihələri yalnız onların həyatına aid ola bilər, vilayətlərdə seçicilər hökumətin ehtiyatda saxladığı layihələri irəli sürə bilməzlər və s.

Qeyd olunmalıdır ki, hökumət parlamentin hər bir palatası qarşısında kollektiv məsuliyyət daşıyır və tərkibini müəyyən edərkən hər iki palatanın etimadını qazanmalıdır.

İtaliyanın milli birliyini ifadə edən *konstitusiyalı dövlət başçısı - Prezident* hesab olunur. Prezident və onun 58 əyalət nümayəndəsi parlamentin hər iki palatasından ibarət seçki kollegiyası tərəfindən 7 il müddətinə seçilir. Prezident kollektiv surətdə parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan Baş naziri və Nazirlər Şurası adlandırılan Kabineti təyin edir, qanunları təsdiq edir, parlamenti buraxmaq və yeni seçkilər təyin etmək hüququna malikdir. Lakin Prezident seçkilərinə 6 ay qaldıqda parlament buraxıla bilməz.

Dövlət başçısı Konstitusiya ilə nəzərdə tutulan hallarda xalq referendumunu, qanunla nəzərdə tutulan hallarda isə dövlətin vəzifəli şəxslərini təyin edir. Silahlı qüvvələrin ali baş komandanı olan Prezident qanuna əsasən yaradılan Ali

Müdafiə Şurasına sədrlik edir və palataların qərarı ilə müharibə elan edir.

Məhkəmə hakimiyyətinə münasibətdə onun səlahiyyətləri Ali Magistratura Şurasında sədrlikdən, habelə əfv və cəzaların yüngülləşdirilməsindən ibarətdir. İtaliyanın hazırkı Prezidenti 2006-cı ildə seçilmiş *Ciorqio Napolitano*dur.

İcra hakimiyyəti: Nazirlər Soveti sədrinin və nazirlərin daxil olduğu İtaliya hökuməti icraedici hakimiyyətin daha aktiv orqanıdır. Hökumətin təyinatı ümumilikdə parlament palatalarından, onların siyasi qüvvələrlə qarşılıqlı münasibətlərindən asılıdır.

Hökumət hər iki palata qarşısında həmrəy olaraq məsuliyyətliyədir. Sədr ümumi siyasətə, nazirlər isə kollektiv surətdə Nazirlər Şurasının və fərdi olaraq öz müəssisələrinin fəaliyyətinə məsuliyyət daşıyırlar.

Hökumət ölkəni mahiyyət etibarilə parlament çoxluğunun iradəsinə uyğun idarə edir: qanunları icra edir, idarəetmə üzrə rəqlamentlər, dekretlər və müxtəlif növ qərarlar qəbul edir. Konstitusiyaya ilə Prezidentə verilmiş səlahiyyətlər faktiki olaraq hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Praktikada isə İtaliya hökuməti digər ölkələrlə müqayisədə parlament palatalarının iradəsindən daha çox asılıdır. 2006-cı ildə keçirilmiş parlament seçkilərində "Unione" koalisiyasının (sol mərkəzçi) qələbəsi nəticəsində Romano Prodi İtaliyanın Baş naziri seçilmişdir.

1947-ci ildə İtaliya Konstitusiyası ilə təsis edilmiş və 1956-cı ildən fəaliyyətdə olan *Konstitusiyaya Məhkəməsi* 9 il müddətinə seçilən 15 hakimi özündə birləşdirir.

Parlamentin palatalarının birgə iclaslarında, həmçinin Prezident və ali magistratura tərəfindən təyin edilən hakimlər palatalara bölünmədən vahid kollegiya şəklində fəaliyyət göstərilir. Məhkəmənin ən yüksək səlahiyyəti Konstitusiyaya qanunlarına və aktlarına, qüvvədə olan qanunlara nəzarətdir.

İtaliyanın *partiya sisteminin* ən mühüm əlamətlərindən biri çoxpartiyalılıqdır. Partiya arenasında həqiqi partiyalardan

başqa siyasi proseslərdə digər iştirakçılar: fəhlə həmkarlar ittifaqları, sahibkar təşkilatları, kənd təsərrüfatı və digər ittifaqlar çıxış edirlər. Ölkənin mərkəzində yerləşən Vatikanda mənzil qərargaha malik katolik kilsəsi də ənənəvi olaraq güclü mövqeyə malikdir.

İtaliyanın siyasi partiyaları iki əsas koalisiyada: Romano Prodinin rəhbəri olduğu sol-mərkəzçi "Birlik" və Silvio Berlusconi liderlik etdiyi sağ-mərkəzçi "Azadlıq Evi" koalisiyalarında birləşərək fəaliyyət göstərirlər.

İtaliyanın əsas siyasi partiyaları aşağıdakılardır:

1. *Xristian Demokrat Partiyası*, 1943-cü ildə yaradılmışdır – əsas etibarilə burjuaziyanın müxtəlif təbəqələrinin maraqlarını ifadə edən, kilsənin dəstəyindən faydalanan, sağ və mərkəzçi qruplaşmaları özündə birləşdirən klerikal tipli partiya;

2. *Forsa İtaliya (İrəli İtaliya)*, 1993-cü ildə təsis edilmişdir - bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini müdafiə edən və sağ mərkəzçi siyasi qüvvələrin birliyinə çalışan burjua partiyasıdır;

3. *İtaliya Sosialist Partiyası*, 1892-ci ildə əsas qoyulmuşdur – Sosialist internasionalının üzvü olan sol mərkəzçi partiya;

4. *Milli Alyans*, 1946-cı ildə yaradılmışdır - əvvəllər İtaliya sosialist hərəkatının bir hissəsi olan neofaşist partiya;

5. *Sol Qüvvələrin Demokratik Partiyası*, 1991-ci ildə İtalyan Kommunist Partiyasında baş vermiş islahatlar nəticəsində təsis edilmişdir – sosial demokratların ənənəvi ideallarına tərəfdar çıxan və köməklik edən mötədil sol təmayüllü partiya.

İtaliya həmkarlar ittifaqları hərəkatlarının fərqli xüsusiyyəti ondadır ki, daha nüfuzlu və iri milli həmkarlar ittifaqı birlikləri aparıcı siyasi partiyalarla əlaqədirlər:

- *Ümumitalyan Əmək Konfederasiyası - İtaliya kommunistləri (SQDP)* – 4.5 milyon üzv;

- *İtaliya Fəhlə Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası – XDP* - 3.5 milyon üzv;

- *İtaliya Əmək İttifaqı – İSDP* – 1,5 milyon üzv.

HİNDİSTAN

1950-ci ilin yanvar ayında tərtib edilmiş, 397 maddədən və 9 kitabçadan ibarət olan, Amerika və Britaniya idarəetmə sistemlərinin elementlərini özündə ehtiva edərək dünyanın ən uzun Konstitusiyasına malik Hindistan - parlament üsul-idarəsinə malik *federativ respublikadır*. Onun tərkibinə - Baş nazirin məsləhəti ilə federal Prezidentin 5 illik müddətə təyin etdiyi qubernatorların idarə etdiyi 25 muxtar ştat daxildir.

Hər bir ştat 5 illik müddətə seçilən və üzvlərinin sayı 32 - 425 arasında dəyişən qanunvericilik orqanına və ya Vidxan Sabxaya malikdir. Beş daha böyük: Bixar, Cammu və Kəşmir, Karnataka, Maxaraştra və Uttar-Pradeş ştatları Qanunvericilik Şurası və ya Vidxan Parişad adlandırılan Qanunvericilik palatası tərəfindən həyata keçirilir. Nazirlərin İcraedici Şurasına - qarşısında məsuliyyət daşdığı Qanunvericilik orqanından olan hökumət başçısı rəhbərlik edir, belə ki, bu orqanın dəstəyi olmadan Baş nazir vəzifəsinə seçilmək mümkün deyil. Ştatlar təhsil, səhiyyə, polis və yerli hakimiyyət orqanları üzərində ilkin nəzarəti həyata keçirir, iqtisadi sahədə isə mərkəzin göstərişlərinə uyğun fəaliyyət göstərirlər. Böhran zamanı mərkəzi hökumət və ya Prezident hökuməti idarəetməni müvəqqəti olaraq öz əlinə götürə bilər.

Hindistanda həmçinin Andaman və Nikobar adaları, Çandi-qarx, Dadra və Naqarxaveli, Daman və Diu, Lakşadvip və Puttuççeri (Pondişeri) adlanan ittifaq əraziləri və Dehli paytaxt ərazisi mövcuddur. Onların hər biri federal Prezidentin təyin etdiyi qubernator və ya administrator tərəfindən idarə edilir. Dehli və Pondişeri də seçkili qanunverici orqanlara və ya şuralara malikdir. Federal hökumət Konstitusiyanın 97 maddəsinin tərkibinə aid olan vətəndaşlıq, müdafiə, xarici ticarət və xarici işlər sahələrində təkbaşına məsuliyyət daşıyır və iqtisadi məsələlərdə həlledici rol oynayır. Bütün bunlar – federal hökumətin inhisarına daxil olan gəlir, korporativ, gömrük və aksiz

vergiləri, ştatların bel bağladıqları torpaq və satış vergiləri, habelə federal qrantlar Hindistana hind federal sistemini ABŞ federal modelinə yaxınlaşdırmasına kömək etdi.

Dövlət başçısı olan Prezident - ştatların qanunverici məclislərinin üzvləri ilə Parlamentin hər iki palatasının seçici üzvlərindən ibarət seçki kollegiyası tərəfindən 5 illik müddətə seçilir. Prezident ştatların qanunverici məclislərini buraxmaq, ştatların hökumətlərini ləğv etmək və onların yerinə Prezident üsul-idarəsi tətbiq etmək (ştatların idarəsi qubernatorların ixtiyarına keçir) səlahiyyətlərinə malikdir. Prezident ölkədə olmadığı və ya vəfat etdiyi halda, Parlamentin hər iki palatasının üzvləri tərəfindən 5 il müddətinə seçilən vitse-Prezident onun səlahiyyətlərini icra edir. Vitse-Prezident, eyni zamanda Ştatlar Şurasının sədridir. Ölkədə icraedici hakimiyyət Prezident və vitse-Prezident tərəfindən həyata keçirilir. Ölkə Prezidenti 2002-ci ildən *Avul Pakir Ceynulabdin Abdul Kalamdır*.

Qanunverici hakimiyyət: Ştatlar Şurası "Raja Sabxa"dan və Xalq Palatası "Lok Sabxa"dan ibarət olan ikipalatalı Parlament tərəfindən həyata keçirilir. Ştatlar Şurası ən çoxu 250 nəfərdən ibarətdir və bunlardan 12-si Prezident tərəfindən təyin olunur. Qalan üzvlər isə ştatların qanunverici orqanlarının seçici üzvləri tərəfindən 6 illiyə proporsional sistem üzrə seçilir. Üzvlərin 1/3 hissəsi 2 ildən bir yenidən seçilir.

Xalq palatası ən çoxu 545 üzvdən ibarətdir. Deputatlar xalq tərəfindən ümumi və gizli səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Hər ştatın öz qanunverici məclisi və hökuməti vardır. İttifaq bölgələri mərkəzi hökumət tərəfindən idarə olunur.

Qanun layihələri hər iki palatada təqdir edildikdən və Prezidentin formal razılığı alındıqdan sonra qüvvəyə minir. Konstitusiyaya təklif edilən düzəlişlər - hər bir palatanın üzvlərinin 2/3 hissəsinin və bütün üzvlərin sadə səs çoxluğunun razılığı ilə həyata keçirilir və Prezidentin icazəsi ilə müşayiət olunur.

Lakin mərkəzlə ştatlar arasında səlahiyyətlərin bölgüsünə, ştatların parlamentdəki nümayəndəliklərinə, Ali Məhkəmənin

və yüksək məhkəmələrin fəaliyyətinə dair düzəlişlərin qanuni qüvvəyə minməsi üçün ştatların qanunverici orqanlarının, heç olmazsa yarısının ratifikasiyası tələb olunur. 1950-ci ildən bu günə qədər 80-dən çox düzəlişlər qəbul edilmişdir.

İcraedici hakimiyyət: Hindistanda icra hakimiyyəti həm Prezident, həm də Parlament çoxluğunu qazanmış hökumət tərəfindən həyata keçirilir. 2002-ci ildən ölkənin Baş naziri Manmohan Sinqhdir.

Hazırda Hindistanda iki əsas və bir sıra nüfuzlu *partiyalar* mövcuddur. Yüz ildən artıq tarixi ərzində dəfələrlə parçalanmalara məruz qalmış Hindistan Milli Konqresi Partiyasını dəqiqlik üçün bəzən HMK(İ) - Hindistan Milli Konqresi (İndira Qandi) adlandırırlar. Bu sol-mərkəzçi hakim partiya ölkəni qısa fasilələrlə uzun müddətdir ki (1947-1977, 1980-1990, 1991-1996 və 2004-cü ildən) idarə edir.

Müasir Konqres – siyasətdə mötədil sol-mərkəzçi yanaşmaya və xarici işlərə qarışmamaq siyasətinə riayət edən bütün kasta və dinlərin azad koalisiyasıdır. Bu koalisiya aparıcı hind sənaye konqlomeratları tərəfindən maliyyələşdirilir. Konqresi ənənəvi olaraq onun aparıcı liderlərinin çoxluğunun mənsub olduğu Hindistanın şimali və mərkəzi vilayətlərinin və ona qonşu olan Qərbi Hindistanın daxil olduğu “hind qurşağı” dəstəkləyir. Milyonlarla insanların daxil olduğu bu iri partiya 20 üzvdən ibarət Konqresin işi üzrə Komitə tərəfindən idarə edilir.

Sağ milliyətçi partiya sayılan və ideologiyasında hind dəyərlərinə xüsusi önəm verilən Hindistan Xalq Partiyası (Bxaratiya Canata Parti) Atal Bixarı Vicapi və Lal Krişna Advani tərəfindən 1980-ci ildə yaradılmışdır. 1996 və 1998-2004-cü illər ərzində hakim partiya olmuş HXP bu müddətdə ölkəni idarə etmişdir.

Milli səviyyədə mühüm rol oynayan digər partiyalar da mövcuddur ki, onlar, bir qayda olaraq, yalnız 2-3 ştatda güclü mövqelərə malikdirlər: 1964-cü ildə yaradılmış və 100 min-

lərlə ölkə əhalisinin üzvü olduğu Hindistan Kommunist Partiyası (Marksist) öz siyasi orientasiyasını torpağı olmayan adi kənd fəhlələrinə istiqamətləndirir.

Dörd əhəmiyyətli mərkəzçi və sol-mərkəzçi: Canata (1977), Lok Dal-B (1984), Sosialist Konqresi (1984) və Can Morça (Xalq Cəbhəsi, 1987) partiyalarının birləşməsi nəticəsində 1988-ci ilin oktyabr ayında formalaşmış Canata Dal (Xalq Partiyası İndira Qandi Konqresinə müxalifət olaraq yaradılmışdır. Lakin yaradıcısı və lideri Can Morçi Sinqx olan bu partiya 1990-cı ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra parçalandı. Bunun ardınca bir sıra ayrılımlar baş verdi ki, onlar da ilk əvvəl Çandra Şekxaranın başçılığı altında 1991-ci ildə yaradılmış, daha sonra isə Malayama Sinqx Yadavın rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərmiş Canata Samacvati Partiyasına (SP; Sosialist Partiyası) və Lalu Prasada Yadavın başçılığı ilə 1997-ci ildə təsis edilmiş Raştriya Canata Dal (RCD) Partiyasına aid idi. Milli təşkilatlarla yanaşı, ölkədə bir çox federal yönlü partiyalar da mövcuddur.

TÜRKİYƏ

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Cümhuriyyət günü (1923) 29 oktyabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1982-ci ildən (1987-ci ildə düzəlişlər edilməklə) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident Parlament tərəfindən 7 il müddətinə bir dəfə seçilir. Prezidentin fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda və ya vəfat etdikdə onun səlahiyyətlərini TBMM-nin sədri icra edir. 5 may 2000-ci ildə *Əhməd Necdət Sezər* Türkiyə Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Qanunvericilik hakimiyyəti birpalatalı Parlament tərəfindən həyata keçirilir. *Türkiyə Böyük Millət Məclisi* gizli səsvermə yolu ilə 550 deputat tərkibi ilə 5 il müddətinə seçilir. Deputatlar partiya siyahıları üzrə proporsional sistem ilə seçilir. Parlamentin sədri *Bülent Arınçdır*.

İcraedici hakimiyyət: İcraedici hakimiyyət Baş nazirin başçılıq etdiyi Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazir Prezidentin təklifi ilə Parlament tərəfindən 4 turdan ibarət səsvermə yolu ilə seçilir. Nazirlərin siyahısı Baş nazirin təklifi ilə Parlamentdə müzakirə edilir və təsdiq üçün Prezidentə təqdim olunur. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Rəcəb Tayyib Ərdoğan*dır.

Məhkəmə hakimiyyəti: Konstitusiyaya Məhkəməsi (hakimlər Prezident tərəfindən təyin olunur), Apellyasiya Məhkəməsi və Dövlət Hüquq Şurası (Hakimlər və Prokurorlar Ali Şurası tərəfindən 4 il müddətinə seçilir).

Məşvərət orqanı: Milli Təhlükəsizlik Şurası. Tərkibi, bir qayda olaraq, ümumi seçkilərdən sonra müəyyən edilir. Son tərkibi 3 noyabr 2002-ci ildə, ümumi seçkilərdən sonra təşkil olunmuşdur. Tərkibinə Prezident, Baş nazir, hökumətdə təmsil olunan siyasi partiyaların sədrələri, daxili və xarici işlər nazirləri, təhlükəsizlik təşkilatı və ordu rəhbərliyi daxildir. Şura ölkənin daxili və xarici siyasətinə dair hökumətə tövsiyələr verir.

Demokratik respublika olan Türkiyə Cümhuriyyəti 624 illik Osmanlı dövlətinin tarixi mirası üzərində qurulmuşdur. Türkiyə Cümhuriyyəti Osmanlı dövlətinin I Dünya müharibəsi və digər səbəblərlə süqutundan sonra, 1923-cü ildə Türk Qurtuluş Savaşı ilə Mustafa Kamal Atatürk liderliyində qurulmuşdur. Yeni dövrün tələblərinə və türk millətinin xarakterinə uyğun həyata keçirilən islahatlar Atatürk İnkılabları olaraq Türkiyə Respublikasının əsas prinsipləri kimi qəbul edilir və yaşadılır. Türkiyə Respublikasının paytaxtı Ankara, ən böyük şəhəri İstanbuldur. Türkiyə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, NATO, Avropa Şurası və İslam Konfransı Təşkilatı kimi bir neçə beynəlxalq təşkilatların üzvüdür və 3 oktyabr 2005-ci ildən etibarən Avropa Birliyinə tam üzvlük üçün müzakirələri başlamışdır.

Türkiyədə konstitusional hərəkətlər XIX əsrin ikinci yarısında başlamış və Osmanlı imperatorluğunun son zamanlarında, 1876-cı ildə Qanuni-Əsasi adlı ilk Konstitusiyası "Kanuni

Esası" qəbul edilmişdir. Qurtuluş savaşı illərində müharibə şəraitinin məcbur etdiyi qaydalar əsasında yazılmış ikinci Konstitusiyaya 1921-ci ildə qəbul edilmişdir. Türkiyə respublika üsulidarəsinə keçdikdən sonra 3 konstitusiyaya, 1924-cü, 1961-ci və hal-hazırda qüvvədə olan, sonuncu konstitusiyaya 1982-ci ildə qəbul edilmişdir.

Türkiyə Konstitusiyasına əsasən hakimiyyət qeyd-şərtsiz millətə məxsusdur. Xalq hakimiyyətini vasitəli (səlahiyyətli orqanların vasitəsilə) və birbaşa (Konstitusiyanın təyin etdiyi prinsiplər əsasında həyata keçirilən seçkilər vasitəsilə) həyata keçirir. Xalq hakimiyyətini vasitəli şəkildə həyata keçirən orqanlar qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanlarıdır. Türkiyə Respublikasının siyasi rejimi müasir demokratik quruluşun tələblərindən olan hakimiyyət bölgüsü prinsipinə əsaslanır.

Konstitusiyaya əsasən Türkiyə dövləti insan hüquqlarını qoruyan, Atatürk milliyətçiliyinə sadıq, demokratik, dünyəvi, hüquqi və sosial respublika kimi müəyyənləşdirilmişdir. Hüquqi dövlət prinsipi dövlət və ictimai həyat üçün qanunun aliliyi və hüququn üstünlüyünü təmin edir. Hüquqi dövlətin əsas prinsiplərindən biri hakimiyyət bölgüsüdür, yəni qanunverici və icraedici hakimiyyətin səlahiyyətlərinin məhkəmə hakimiyyəti ilə məhdudlaşdırılması və tarazlaşdırılmasıdır. Bu yolla dövlət idarəçiliyində demokratiya təmin edilir.

Dünyəvilik prinsipinə əsasən heç kim dövlətin sosial, iqtisadi və hüquqi əsaslarını qismən belə dini qaydalara əsaslandırma bilməz, siyasi, şəxsi mənfəət və ya nüfuz sahibi olmaq məqsədilə hər hansı bir şəkildə dini, dini hiss və düşüncələri və ya dinə əsasən müqəddəs əşyaları sui-istifadə edə bilməz.

Sosial dövlət prinsipi ənənəvi hüquq dövləti prinsipini tamamlayıcı müasir ünsürdür. Bu ünsür cəmiyyət üzvlərinin zəruri maddi ehtiyaclarının ödənilməsi, sosial ədalətin və sosial təminatın həyata keçirilməsi, sosial nizamın təmin edilməsi kimi vəzifələrə sahibdir.

Konstitusiyaya əsasən, Türkiyə “unitar dövlət” sistemi içində müxtəlif mədəniyyətlərin birləşməsindən yaranan “tək xalq” prinsipinə əsaslanmışdır, yəni tək millət, tam ərazi və bir dövlətdir.

Türkiyə Respublikası Konstitusiyasında bəzi maddələrin dəyişdirilməsinin təklif edilməsi qadağan olunmuşdur. Bunlar Türkiyə dövlətinin respublika üsul-idarəsi olduğuna, dövlətin unitar strukturuna, dövlətin əsaslarına, bayrağın formasına, İstiqlal marşının dövlət himni, dilinin türk dili, və paytaxtı Ankara olduğuna aid hökmlərdir. Bu maddələrin xaricində qalan konstitusiya maddələrin dəyişdirilməsi üçün Türkiyə Böyük Millət Məclisi üzvlərinin ən az üçdə birinin yazılı təklifi parlamentdə 2 dəfə müzakirə edilməli və beşdə üç çoxluğun gizli səsverməsi ilə qəbul edilməlidir. Prezidentin Konstitusiya dəyişikliyi ilə əlaqəli maddələri bir daha müzakirə edilmək üçün Milli Məclisə geri göndərmə və referendumla göndərmə səlahiyyəti vardır.

Hakimiyyət bölgüsü prinsipinə əsaslanan Konstitusiyada qanunverici, icraedici və məhkəmə fəaliyyətləri müvafiq dövlət qurumları vasitəsilə həyata keçirilir.

Qanunverici fəaliyyət 1923-cü il 23 aprel tarixində yaradılmış Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) tərəfindən icra edilir. TBMM-in qanunvericilik vəzifəsindən başqa icra orqanlarına nəzarət, başqa ölkələrə qarşı müharibə elan etmə və s. kimi funksiyaları da var. TBMM 550 millət vəkildən ibarətdir və seçkilər beş ildə bir dəfə keçirilir. Ara seçimlərin keçirilməsi iki şəkildə nəzərdə tutulmuşdur: Məclis zamanı gəlmədən seçkilərin yenilənməsi haqqında qərar verməsi və ya Prezidentin Konstitusiyaya əsaslanan səlahiyyətləri daxilində yenidən seçkilərin keçirilməsinə qərar verməsi halında. Müharibə şəraitində Məclis seçkilərin bir il gecikdirilməsinə qərar verə bilər.

Seçkilər azad, bərabər, birbaşa, gizli, birpilləli, ümumxalq səsverməsi yolu ilə həyata keçirilir və səslərin hesablanması

prosesi məhkəmə orqanlarının ümumi idarəçiliyi və nəzarəti ilə həyata keçirilir. Seçki nəticələri Ali Seçki Komissiyası adlı seçki qurumu tərəfindən elan olunur. On səkkiz yaşı tamam olmuş hər bir türk vətəndaşının seçmə, otuz yaşı tamam olmuş və orta məktəb bitirmiş hər türk vətəndaşının seçilmə hüququ var. Seçkilər Konstitusiyada göstərilmiş "təmsildə ədalət və hakimiyyətdə sabitlik" prinsipinə əsaslanır. Millət vəkillərinin parlamentdəki fəaliyyətləri zamanı səsvermə və bəyan etdikləri ifadə və düşüncələrində sərbəstliklərini təmin etmək üçün toxunulmazlıq hüquqları vardır.

TBMM-in fəaliyyətləri Konstitusiya və daxili nizamnaməyə əsasən həyata keçirilir. Fəaliyyətlər müxtəlif sahələrdə ixtisaslaşmış komissiyalarda hazırlanır və məclisə təqdim edilir.

TBMM-in, Konstitusiyada müəyyənləşdirilmiş xüsusi vəzifə və səlahiyyətləri ilə birlikdə qanun qəbul etmə, dəyişdirmə, ləğv etmə; Nazirlər Kabinetinə və nazirlərə nəzarət, müəyyən mövzularda Nazirlər Kabinetinə qanun hökmündə qərarnamə (qətnamə) qəbul etmə səlahiyyətinin verilməsi, büdcə layihələrini qəbul etmə və s. kimi vəzifə və səlahiyyətləri vardır. Bundan emissiya, müharibə və ya fəvqəladə vəziyyət elan etmə, beynəlxalq müqavilələrin imzalanmasını təsdiq etmə, ümumi və xüsusi əfv qərarının çıxarılması və məhkəmə tərəfindən qəbul edilən ölüm cəzasının icra edilməsi haqqında qərar vermək məclisin səlahiyyətlərinə aiddir.

İcraedici hakimiyyət Cümhurbaşkanı (Prezident) adlanan dövlət başçısı və Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. İdarəetmə qurumları arasında yer tutan və "konstitusional qurumlar" statusu almış ali təhsil müəssisələri, dövlət qurumu olaraq qəbul edilən peşə müəssisələri, Türkiyə Radio Televiziya Qurumu, Atatürk Kültür Dil və Tarix Ali Qurumu və Dəyanət İşləri Başqanlığı adlı dini rəhbərlik kimi qurumlar da mövcuddur.

Prezident Konstitusiyanın tətbiqinə, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin qanuna uyğun olmasına nəzarət edir. Qanunvericilik, icra və məhkəmə fəaliyyətinə aid vəzifə və səlahiyyətlər daşıyır. Qanunvericiliyə aid vəzifələri; TBMM-i iclasa çağırmaq, qanunları dərc etmək və lazım gələrsə qanunları yenidən müzakirə üçün parlamentə geri göndərmək, Konstitusiyada dəyişiklik etmək üçün referendum təşkil etmək, qanunvericilik aktları tərtib etmək, zərurət olarsa Parlament seçkilərinin yenidən keçirilməsinə qərar vermək və s. Məhkəmə hakimiyyətinə aid vəzifələri isə ali məhkəmələrin üzvlərini təyin etməkdən ibarətdir.

Prezident Baş naziri və onun təklifinə əsasən nazirləri vəzifəyə təyin edir. Xarici ölkələrə Türk Dövlətinin nümayəndələrini (səfir və s.) göndərir, Türkiyə Respublikasına göndərilən xarici ölkə səfirlərinin etimadnamələrini qəbul edir.

Konstitusiyanın Prezidentliyə aid bölməsində iki konstitusiya quruma xüsusi yer verilmişdir: Prezidentin aparatının Baş Katibliyi və Dövlət Nəzarət Komitəsi. Dövlət Nəzarət Komitəsinin vəzifəsi icra fəaliyyətinin qanunauyğunluğuna nəzarət etmək, icra hakimiyyətinin fəaliyyətinin sistemli və səmərəli qurulmasını təmin etməkdir. Prezidentin tələbi ilə, bütün dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarının, ictimai birliklərin və Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının işinə nəzarət edir, inzibati binalarında yoxlamalar aparır. Silahlı Qüvvələr və məhkəmə orqanları üzərində nəzarət Dövlət Nəzarət Komitəsinin səlahiyyətinə aid deyil.

Nazirlər Kabineti Baş nazir və digər nazirlərdən ibarət kollektiv orqandır. Baş nazir Prezident tərəfindən və millət vəkillərinin iştirakından təyin olunur. Nazirlər millət vəkili və ya millət vəkili seçilə bilmə səlahiyyətinə sahib olan şəxslər arasından Baş nazirin təqdimatı əsasında Prezident tərəfindən təyin olunur. Nazirlərin səlahiyyətlərinə Baş nazirin təklifi əsasında Prezident tərəfindən xitam verilə bilər.

Nazirlər Kabineti təşkil edildikdən sonra parlamentin etimadnaməsini almaq üçün müraciət olunur. Etimadnaməni alan hökumət vəzifələrinin icrasına başlayır. Nazirlər Kabineti ümumi siyasətin icrasına məsuliyyət daşıyır. Nazirliklərin təşkili, ləğvi, səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi qanunlarla tənzimlənir. Hər bir nazirliyin səlahiyyətlərini və təşkilati quruluşunu müəyyən edən qanunlar vardır.

Ölkə Konstitusiyasının Nazirlər Kabineti ilə əlaqədar bölməsində milli təhlükəsizlik məsələlərinə də toxunulmuşdur. Bu bölmədə Baş Qərargah İdarəsi, Milli Təhlükəsizlik Şurası və Ali Komandanlığın vəzifə və səlahiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Milli Təhlükəsizlik Şurası Prezidentin başçılığında Baş nazir, Baş Qərargah Rəisi, müdafiə, daxili işlər və xarici işlər nazirləri, quru, dəniz və hava qoşunlarının baş komandirləri və Hərbi Polis İdarəsinin Baş Komandirindən ibarətdir. Şura milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və icra olunması ilə əlaqədar qərarlar qəbul edir. Bu qərarlar icra üçün Nazirlər Kabinetinə tövsiyə olunur. Şuranın dövlətin müstəqilliyi, ölkənin bütövlüyü və bölünməzliyi, cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar tədbirləri özündə əks etdirən qərarı Nazirlər Kabineti tərəfindən qərar qəbulu zamanı nəzərə alınır.

Türkiyədə məhkəmə hakimiyyəti müstəqil məhkəmələr və ali məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Konstitusiyada məhkəmələrin və hakimlərin statusu hüquqi dövlət prinsiplərinə uyğun müəyyənləşdirilmişdir. Məhkəmə hakimlərinin toxunulmazlığına təminat verilir.

Məhkəmə iclasları (xüsusi hallar üçün qapalı keçirilməsi nəzərdə tutulmayıbsa) açıq keçirilir. Cəza verilməsi zamanı qanunçuluq prinsipi, təqsirsizlik prezumpsiyasının olması və s. kimi hallar nəzərə alınır. Hər kəs hakim qarşısında öz hüququnu müdafiə edə bilər.

Konstitusiyada funksional olaraq üçpilləli məhkəmə sistemi müəyyən olunmuşdur. Bu bölgüyə əsasən məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələr (adli yargı), inzibati məhkəmələr (idari yargı) və xüsusi məhkəmələrə ayrılır. Xüsusi məhkəmələrə hərbi məhkəmələr və Dövlət Təhlükəsizlik Məhkəmələri (DGM) daxildir.

Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, Ali İnzibati Məhkəmə, Ali Hərbi Məhkəmələr Konstitusiyanın "Məhkəmələr" bölməsində yer verilən ali məhkəmələrə daxildir.

Paytaxt Ankarada yerləşən Konstitusiya Məhkəməsi 1962-ci ildə qurulmuşdur. Bu məhkəmənin əsas vəzifəsi insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və inkişafı, qanun, qətnamə və TBMM daxili nizamnaməsinin forma və mahiyyət baxımından Konstitusiyaya uyğunluğuna nəzarət etməklə yanaşı, konstitusiyada müəyyən edilmiş digər səlahiyyətlərin icrasıdır. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları qətidir, bu qərarlar heç bir vəchlə gecikdirilə və ya ləğv edilə bilməz. Bütün dövlət qurum və quruluşları bu qərarlara tabedir.

Dövlətdə qanunvericilik, icra hakimiyyəti və məhkəmənin vəhdəti, hüquq və qanunun birliyi var. Bu birliyi təmin etmək mərkəzi icra orqanlarının səlahiyyəti daxilindədir. Dövlət orqanları mərkəzi və yerli idarəetmə orqanları şəklində təşkil olunmuşdur. Qanunverici orqan və məhkəmə orqanları xaricindəki mərkəzi orqanlar Nazirlər Kabineti və digər funksional nazirliklərdən ibarətdir. Bunlardan başqa nazirliklərə bağlı bir sıra dövlət qurumları da mövcuddur.

Türkiyə Respublikası, mərkəzləşmiş unitar dövlət modelini deyil, qeyri-mərkəzləşmiş unitar dövlət modelini mənimsəməklə yerli idarəetmə orqanlarına geniş səlahiyyətlər vermişdir. Əksər dövlət xidmətləri mərkəzi dövlət orqanları ilə bərabər, fərqli regionlarda yaşayan yerli əhalinin seçdiyi orqanlar tərəfindən göstərilir. Yerli idarəetmə təşkilatları (yerli icra hakimiyyətləri, bələdiyyələr və kənd məclisləri) hüququ şəxs statusuna, vəzifə və səlahiyyətlərə, ayrıca əmlaka malikdirlər.

Yerli əhəmiyyətli xidmətlərin göstərilməsi haqqında qərar bələdiyyə məclisləri tərəfindən verilir. Yerli özünüidarəetmə orqanları öz işlərini qanun çərçivəsində qurur, fəaliyyətlərində qanundan kənar hərəkətlərə yol vermirlər. Yerli özünüidarəetmə orqanlarında partiya mənfəətlərinin önə çıxması və vətəndaşlar arasında ayrı-seçkiliyin salınıb, bərabərliyin pozulmaması üçün mərkəzi hakimiyyət orqanları yerli orqanlar üzərində “inzi-bati nəzarət” mexanizmləri həyata keçirir. Bu mexanizm vasitəsilə yerli orqanların qərarlarının, fəaliyyətlərinin qanuna uyğun olması təmin edilir. Lakin mərkəzi orqanlar yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin icrasına müdaxilə etmir.

Konstitusiyaya əsasən 18 yaşı tamam olan hər bir Türkiyə vətəndaşının siyasi partiya qurmaq, siyasi partiyalara üzv olmaq və üzvlükdən çıxmaq hüququ var. Dövlət qulluqçuları, hakimlər, hərbi qulluqçular partiyalara üzv qəbul edilə bilməzlər.

Siyasi partiyalar, şəffaf demokratik sistemin əhəmiyyətli elementləridir. Millət vəkili seçilmə hüququna sahib olan ən az 30 nəfər tərəfindən təsis olunan partiyanın hüquqi şəxs statusuna sahib olması üçün Daxili İşlər Nazirliyinə məlumat verilməsi kifayətdir. Siyasi partiyalar fəaliyyətlərini Konstitusiya və qanunlar çərçivəsində davam etdirirlər. Siyasi partiyalar fəaliyyətlərində demokratik prinsiplərə riayət etmək məcburiyyətindədirlər.

Siyasi partiyaların nizamnamələri, proqramları və fəaliyyətləri dövlətin müstəqilliyinə, insan hüquq və azadlıqlarına, hüquqi dövlət prinsiplərinə, demokratik və dünyəvi dövlət prinsiplərinə zidd ola bilməz. Siyasi partiyaların nizamnamələri və proqramları bu müddəalarla ziddiyyət təşkil edərsə, partiyanın fəaliyyəti Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən dayandırıla bilər. Ləğv olunan partiya başqa adla yenidən təsis oluna bilməz.

Türkiyədə seçkilər birpəlləlidir. Seçkilər nisbi çoxluq prinsipinə əsaslanaraq, ümumi, bərabər və gizli səsvermə yolu ilə keçirilir. Nisbi çoxluq prinsipinin əsas fikir, hər partiyanın topladığı səs çoxluğuna görə parlamentdə təmsil olunmasıdır. Səslərin hesablanması və protokollaşdırılması prosesi şəffaf keçirilir.

Türkiyənin seçki qanunvericiliyinə əsasən Milli Məclisə 550 millət vəkili seçilir. Əvvəlcə hər rayona bir millət vəkili yeri ayrılır. Sonra ölkənin nüfuz sayı qalan millət vəkilləri sayına, hər rayonun nüfuz sayı da alınan rəqəmə bölünməklə hər bir rayondan parlamentdə təmsil olunacaq millət vəkillərinin sayı müəyyənləşdirilir. Siyasi partiyalar parlamentdə təmsil olunmaq üçün ümumi səsələrin ən az 10%-ni toplaması zəruridir.

Türkiyənin 23-cü çağırış TBMM-in tərkibi aşağıdakı qaydada formalaşmışdır (seçkilər 3 noyabr 2002-ci ildə keçirilmişdir):

AKP (Ədalət və İnkişaf Partiyası) 357 deputat, sədr – R. T. Ərdoğan;

CHP (Respublika Xalq Partiyası) 154 deputat sədr – D. Baykal;

ANAP (Ana Vətən Partiyası) 22 deputat sədr – Ə. Mumcu;

DYP (Doğru Yol Partiyası) 4 deputat sədr – M. Ağar;

SHRP (Sosial Demokrat Xalq Partiyası) 4 deputat;

HYP (Xalqın Yüksəlişi Partiyası) 1 deputat;

Müstəqil 4 deputat.

Cəmi: 546 deputat

Digər siyasi partiyalar:

Demokratik Sol Partiyası (DSP) – sədri Z. Sezər;

Milliyyətçi Hərəkət Partiyası (MHP) – sədri D. Bahçəli.

AVSTRİYA

Dövlət quruluşu: Avstriya demokratik, parlament formasında idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. Milli bayram olan Respublika günü (1955) 26 oktyabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1920-ci ildən (1929-cu il düzəlişləri olavə olunmaqla) qüvvədədir. Qanunverici orqanlar xalq tərəfindən seçilir.

Dövlət başçısı: Dövlət başçısı Federal Prezidentdir. Federal Prezident bərabər, birbaşa, gizli və ümumi səsvermə yolu ilə xalq tərəfindən 6 il müddətinə seçilir. Əgər Prezident seçkilərinin

də yalnız bir namizəd iştirak edərsə, onda seçki referendum şəklini alır. İkinci müddətə yalnız bir dəfə seçilmək olar. Federal Prezident fəaliyyət qabiliyyətini itirərsə, ilkin olaraq onun vəzifələrini Federal kansler öz üzərinə götürür. Əgər belə hal 20 gündən artıq davam edərsə, onda onun vəzifələrini kollegial əsasda Milli Şuranın sədri və onun birinci və ikinci müavinləri sadə səs çoxluğu ilə qərarları qəbul edərək icra edirlər. Hazırda ölkə Prezidenti 25 aprel 2004-cü ildə seçilmiş *Haynts Fişer*dir.

Qanunverici hakimiyyət: Federal qanunvericilik - aşağı palata olan *Milli Şuradan (Nationalrat)* və yuxarı palata olan *Federal Şuradan (Bundesrat)* ibarət ikipalatalı parlament tərəfindən həyata keçirilir. Sonuncu palata federal əyalətləri təmsil edir. Milli Şuradakı 183 deputat xalq tərəfindən dörd il müddətinə seçilir. Əyalətlərin parlamentləri müvafiq əyalətlərin əhalisi tərəfindən seçilir. Federal Şuranın 64 üzvünün namizədliyi əyalətlərin parlamentləri tərəfindən irəli sürülür.

İcraedici hakimiyyət: Federal Prezident, Federal kanslerin başçılıq etdiyi Federal Hökumət, əyalətlərdə isə əyalət hökumətləri tərəfindən həyata keçirilir. Ölkənin hazırkı Baş naziri (Federal kansler) *Volfqanq Şüsseldir*.

Avstriyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

ÖVP (Avstriya Xalq Partiyası);

BZÖ (Avstriyanın Gələcəyi Naminə Alyans);

FPÖ (Avstriya Azadlıq Partiyası);

SPÖ (Avstriya Sosial Demokrat Partiyası);

Grünen (Yaşillər).

FİCİ

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1970) 10 oktyabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1990-cı ildən (1997-ci il düzəlişləri ilə birlikdə) qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 4 inzibati (Şərqi, Qərbi, Şimali, Mərkəzi) və 1 tabeli dairəyə (Rotum) bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident *Rəhbərlərin Böyük Şurası* tərəfindən 5 illik müddətə seçilir. Fəidə Prezident Britaniya monarxiya modeli nümunəsi əsasında idarəetmə sisteminə uyğun olaraq, yalnız milli krizis dövründə tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan müəyyən hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir. O, həmçinin silahlı qüvvələrin ali baş komandanıdır. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Ratu Yosefa İloylodur*.

Qeyd. Ölkədə ən nüfuzlu icma liderlərindən ibarət *Rəhbərlərin Böyük Şurası* və dövlət əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı Prezidentə məsləhət verən *Prezident Şurası* mövcuddur.

Qanunverici hakimiyyət: *Parlament* 2 palatadan - *Senat* (32 yer) və *Nümayəndələr Palatasından* (71 yer) ibarətdir. *Senata* üzvlər *Rəhbərlərin Böyük Şurasının* (14), *Baş nazirin* (9), *müxalifət liderinin* (8) və *Rotum Adaları Şurasının* (1) təqdimatlarına əsasən formal olaraq Prezident tərəfindən seçilirlər. *Nümayəndələr Palatasının* 25 üzvü ümumi seçkilərdə 5 il müddətinə seçilirlər. *Palatanın* qalan 46 yeri isə etnik icmalar üçün nəzərdə tutulur (fəicili-23, hind-fəicili- 19, rotumlu-1, avropalıları, çinliləri və digər azlıqları təmsil edən - 3 ümumi namizəd). Mövcud Konstitusiyaya əsasən *Senat (yuxarı palata) Nümayəndələr Palatasına (aşağı palata)* nisbətən daha az hakimiyyətə malikdir.

İcraedici hakimiyyət: Prezident formal olaraq *Nümayəndələr Palatası* üzvlərinin əksəriyyətinin dəstəyini qazanmalı olan *Baş naziri* təyin edir. Təcrübə göstərir ki, adətən, iri siyasi partiyanın və ya koalisiyanın lideri *Baş nazir* olur və bu baxımdan *Baş nazirin* Prezident tərəfindən təyinatı formal sayılır. Lakin bəzi hallarda parlamentdə razılıq əldə edilmədikdə Prezident arbitr rolunu üzərinə götürür və bütün siyasi fraksiyalarla müzakirələrdən sonra *Nümayəndələr Palatasının* əksəriyyətinin dəstəklədiyi şəxsi *Baş nazir* təyin edir.

Baş nazir təyinatı ilə yanaşı, icraedici hakimiyyəti təmsil edən 10-25 nazirdən ibarət *Kabineti* də formal olaraq Prezident təyin edir. Konstitusiyaya görə *Kabinet Nümayəndələr Palatasının* siyasi tərkibini əks etdirməlidir (*Palatada* 8-dən

artıq yer əldə etmiş hər bir partiya Kabinetdə proporsional qaydaya uyğun yerlərə sahib olur). Ölkənin hazırkı Baş naziri *Layseniya Nqasaredir*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Üzvləri Prezident tərəfindən təyin olunan Ali Məhkəmədir. Hüquq sistemi Britaniya hüququna əsaslanır.

Ölkədə fəaliyyət göstərən əsas siyasi partiyalar:

Fici Siyasi Partiyası;

Milli Federasiya Partiyası;

Fici Fəhlə Partiyası;

Seçicilərin Ümumi Partiyası.

İRLANDIYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsulu-na malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1922) 6 dekabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 29 dekabr 1937-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 26 dairədən ibarət 4 əyalətə bölünür.

Dövlət başçısı: Əhali tərəfindən 7 illik müddətə seçilən *Prezident* Hökumətin təklifi ilə Parlamentin aşağı palatasını çağırmaq və buraxmaq, qanunları imzalamaq, hakimləri və digər yüksəkvəzifəli şəxsləri təyin etmək, silahlı qüvvələrə rəhbərlik etmək hüququna malikdir. Ölkənin hazırkı Prezidenti *Meri Patrisiya Makelidir*.

Qanunverici hakimiyyət: Prezidentin də daxil olduğu iki-palatalı *Parlament* - ölkə əhalisi tərəfindən ümumi, birbaşa və gizli səsvermə əsasında, proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə seçilən *Nümayəndələr Palatasından* (160-170 yer) və 11 üzvü Baş nazir tərəfindən təyin olunan, 6 üzvü Milli və Dublin Universitetləri tərəfindən seçilən, 43 üzvü isə dolayı yolla keçirilən seçkilərdə xüsusi siyahılar üzrə (bu siyahıya namizədlər müxtəlif təşkilatlar və birliklər tərəfindən irəli sürülür) seçilən *Senatdan* (60 yer) ibarətdir.

Senata seçkilər üzrə *Seçki kollegiyası* Nümayəndələr Palatasının, Bələdiyyə və Qraflıq Şurasının üzvlərindən ibarət olan 900 nəfərdən ibarətdir. Hər iki palatanın səlahiyyət müddəti 7 ildir.

İcraedici hakimiyyət: İcra hakimiyyətinin başçısı Nümayəndələr Palatası tərəfindən irəli sürülən və Prezident tərəfindən təsdiq edilən *Baş nazirdir*. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Berti Axerndir*.

İrlandiyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Fianna Fayl Partiyası;

Fayn Qael Partiyası;

Leyboristlər Partiyası;

Tərəqqipərvər Demokratlar Partiyası;

Sol Demokratik Cəbhə Partiyası.

İSLANDIYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1944) 17 iyunda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1944-cü ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 8 sisləyə bölünür.

Dövlət başçısı: *Prezident* - əhali tərəfindən birbaşa ümumi seçkilərdə 4 illik müddətə seçilir. 29 iyun 1996-cı ildən İslandiya Prezidenti *Olafur Raqnar Qrimsson*dur (29 iyun 2000-ci ildə digər namizədlərin olmaması səbəbindən 2-ci müddətə, 26 iyun 2004-cü ildə isə 3-cü müddətə Prezident seçilmişdir).

Qanunverici hakimiyyət: Üzvləri birbaşa seçkilərdə 4 il müddətinə seçilən 63 yerlik birpalatalı *Parlamentdir* (Altinq). 2005-ci ildən Altinqin sədri xanım *Solveiq Petursdottir*dir.

İcraedici hakimiyyət: İslandiya Hökuməti hal-hazırda iki partiyanın – Müstəqillik və Tərəqqi Partiyalarının nümayəndələrindən ibarətdir. Baş nazir Prezident tərəfindən təyin olunur. 2006-cı ilin iyunundan etibarən ölkənin Baş naziri *Qeyr Xilmar Xordedir* (Müstəqillik Partiyası).

İslandiyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Müstəqillik Partiyası;

Tərəqqi Partiyası;

Xalq Alyansı Partiyası;

Tərəqqipərvər Demokratlar Partiyası;

Sosial Demokratik Partiya;

"Xalqların Oyanışı" Partiyası;

Qadın Alyansı Partiyası.

LATVIYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1918) 18 noyabrda qeyd olunur. 4 may 1990-cı ildə Latviya öz müstəqilliyini bərpa etmişdir. 1922-ci ildə qəbul edilmiş və 1990-1991-ci illərdə bir sıra düzəlişlər edilmiş Konstitusiyaya qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Respublikanın Prezidenti parlament tərəfindən 4 il müddətinə seçilir. Konstitusiyaya əsasən eyni şəxs ardıcıl olaraq yalnız iki dəfə Prezident seçilə bilər. 40 yaşına çatmış və Latviya vətəndaşı olan istənilən şəxs Prezident seçilmək hüququna malikdir. *Vayra Vike-Freyberqa* 20 iyun 2003-cü ildə yenidən Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Latviyanın Seymi birpalatalıdır və 100 deputatdan ibarətdir. Seym 4 il müddətində seçilir. Son parlament seçkiləri 5 oktyabr 2002-ci ildə keçirilmişdir. Latviya parlamentinin sədri xanım *İnqrida Udredir*.

Seymdə təmsil olunan partiyalar:

Yeni Əsr Partiyası – 26 yer;

Xalq Partiyası – 21 yer;

Birinci partiya – 10 yer.

İcraedici hakimiyyət: Latviya Respublikasının Nazirlər Şurasıdır. Nazirlər Şurasına Baş nazir rəhbərlik edir. Baş nazirin namizədliyi Prezident tərəfindən irəli sürülür və parlament tərə-

findən təsdiq edilir. Adətən, Parlament seçkilərində səs çoxluğu qazanmış partiyanın lideri Baş nazir təyin olunur. Nazirlər Şurasının üzvləri Baş nazirin təqdimatı əsasında parlament tərəfindən təsdiq olunur. Hazırda ölkənin Baş naziri *Ayqar Kalvitisdir*.

MACARISTAN

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Macar İnqilabı günü (1848) 15 martda qeyd olunur. "Keçid Dövrünün Konstitusiyası" 1989-cu ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident Parlament tərəfindən 5 il müddətinə iki dəfə seçilə bilər. Seçilmək üçün Prezidentliyə namizəd ilk iki raundda səslərin üçdə ikisini və ya üçüncü raundda adi səs çoxluğu əldə etməlidir. *Laslo Şoyom* 5 avqust 2005-ci ildə Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Qanunvericilik hakimiyyəti birpaltalı Milli Məclis tərəfindən həyata keçirilir. Məclis səsvermə yolu ilə 386 deputat tərkibi ilə 4 il müddətinə seçilir. Deputatlar partiya siyahıları üzrə proporsional və birbaşa sistem ilə seçilir. 2006-cı il 9-23 aprel tarixində Macarıstan Parlamentinə seçkilər keçirilmişdir. **Hazırkı Parlamentin tərkibi aşağıdakı kimidir:**

Macarıstan Sosialist Partiyası - MSP 190 yer;

Gənc Demokratlar İttifaqı - Fides 143 yer;

Xristian Xalq Demokrat Partiyası-XXDP 23 yer;

Azad Demokratlar İttifaqı - ADİ 20 yer;

Macarıstan Demokratik Forumu -MDF 11 yer;

Müstəqil deputat - 1 yer.

Parlamentin hazırkı sədri xanım *Katolin Szilidir*.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirin başçılıq etdiyi Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazir Prezidentin təklifi ilə Parlament tərəfindən səsvermə yolu ilə seçilir. Nazirlərin siyahısı Baş nazirin təklifi ilə Parlamentdə müzakirə edi-

lir və təsdiq üçün Prezidentə təqdim olunur. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Ferents Dyurçanidir*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Konstitusiya Məhkəməsi (hakimlər Parlament tərəfindən 9 il müddətinə təyin olunur).

PAKİSTAN

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. 1947-ci il avqustun 14-də Pakistanın müstəqilliyi elan edilmişdir. 1956-cı il martın 23-də *Pakistan İslam Respublikası* elan edilmişdir. Ölkə Konstitusiyası 1973-cü ildən qüvvədədir.

İnzibati ərazi bölgüsü: Pakistan İslam Respublikası 4 əyalətdən ibarətdir: Pəncab, Sind, Bəlucistan və Şimal-Qərbi Sərhəd əyalətləri; federal paytaxt vilayəti İslamabad və mərkəzi hökumət tərəfindən idarə olunan qəbilə zonaları Pakistan Respublikasının ərazisini təşkil edir.

Dövlət başçısı: Ölkədə siyasi hakimiyyət Prezident və Hökumətin əlindədir. Ölkə Prezidenti Parlamentin hər iki palatası tərəfindən 5 il müddətinə seçilir. O, həmçinin Silahlı Qüvvələrin Baş Komandanıdır. Hazırda Pakistan İslam Respublikasının Prezidenti *Pərviz Müşərrəfdir*.

Qanunverici hakimiyyət: İki palatalı Parlament - *Milli Assambleya* (əhali tərəfindən 4 il müddətinə seçilmiş 342 deputat) və *Senat* (əyalətlərin qanunverici məclisləri tərəfindən ümumi səsvermə yolu ilə 4 il müddətinə seçilmiş 100 deputat)- məhdud qanunverici səlahiyyətə malikdir.

Parlamentdə təmsil olunan partiyalar:

Pakistan Müsəlman Liqası (PML);

PML (Nəvaz Şərif);

Pakistan Xalq Partiyası (PPP);

Müttəhiddə Məclisə Amal (6 dini-siyasi partiyayı özündə birləşdirir).

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir hökumətin başçısıdır və Parlament tərəfindən seçilir. Ölkənin hazırkı Baş naziri Şövkət Əzizdir.

SİNQAPUR

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1965) avqust ayının 9-da qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 3 iyun 1959-cu ildən (1965-ci ildə edilən düzəlişlər əlavə olunmaqla) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Ölkə Prezidenti 1 sentyabr 1999-cu ildən etibarən *Sellapan Rama Natandır*.

Qanunverici hakimiyyət: 84 nəfərdən ibarət birpalatalı Parlamentdir. Parlamentin üzvləri 5 il müddətinə ümumxalq səsvermə yolu ilə seçilir. Sonuncu seçki 6 may 2006-cı ildə keçirilmişdir (növbəti seçki 2011-ci ildə keçiriləcək).

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir və 15 üzvdən (Parlament əksəriyyətinin nümayəndələri) ibarət Kabinetdir. 12 avqust 2004-cü ildən ölkənin Baş naziri *Li Hsyen Lunqdur*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (Məhkəmənin sədri və digər altı hakim Prezident tərəfindən təyin olunurlar), Apellyasiya Məhkəməsi.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Xalq Hərəkət Partiyası;

Fəhlə Partiyası;

Sinqapur Liberal Xalq Partiyası.

SLOVAKİYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1992) 17 iyulda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1 yanvar 1993-cü ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Dövlət başçısı 5 il müddətinə ümumi seçkilərlə seçilən Prezidentdir. Ölkə Prezidenti 14 iyun 2004-cü ildən etibarən *Ivan Gasparoviçdir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Milli Şura 150 yerdən (proporsional təmsilçilik əsasında 4 il müddətinə seçilirlər) ibarətdir. 17 iyun 2006-cı ildə keçirilmiş seçkilər nəticəsində Milli Şurada:

Sosial Demokratlar – 50 yer;

Slovak Demokratik və Xristian Birliyi - 31 yer;

Slovak Milli Partiyası – 20 yer;

Macarıstan Koalisiyası Partiyası - 20;

Xalq Partiyası - 15;

Xristian Demokratik Hərəkəti - 14 yerlə təmsil olunmuşlar. Parlamentin sədri - Slovakiya Milli Şurasının Spikeri *Pavol Paşkadır*.

İcraedici hakimiyyət: Milli Şuraya keçirilən seçkilərdə çoxluq qazanmış partiyanın və ya koalisiya lideri Prezident tərəfindən Baş nazir vəzifəsinə təyin edilir. 4 iyul 2006-cı ildən Slovakiyanın Baş naziri *R.Fikodur*.

§3. DUALİST (QARIŞIQ) FORMADA İDARƏETMƏ ÜSULUNA MALİK RESPUBLİKALAR

Dualist formada idarəetmə üsulu, 4 liberal-demokratik rejimli və bu yaxınlarda yaradılmış 13 yeni demokratik dövlətdə mövcuddur. Bu tipli respublikaların yaradılmasında liberal-demokratik rejimli Fransada mövcud olan sistemdən bir nümunə kimi istifadə edilmişdir. Albaniya, Çad Respublikası, Çexiya, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Haiti, Livan, Litva, Makedoniya, Polşa, Portuqaliya, Rumıniya, Sloveniya və Şri-Lankada icra hakimiyyəti orqanları Prezidentlə Baş nazirin, Kamboca və Mərakeşdə isə monarxla Baş nazirin effektiv partnyorluğu yolu ilə yaradılır.

Çexiya, Estoniya, Litva və Sloveniya kimi dövlətlərdə icraedici hakimiyyətin parlament formasında idarəetmə üsulu üstünlük təşkil edir, lakin bu dövlətlərdə Prezidentlər birbaşa seçilir və hal-hazırda öz əllərində kifayət qədər hakimiyyət saxlayır ki, bu da qeyd olunan dövlətləri “dualist” adlandırmağa əsas verir. Məsələn, Çexiyada Prezident, əsasən mərasim funksiyalarını yerinə yetirir, bununla belə, azadlıq uğrunda mübariz, lider kimi qəbul edilən eks-Prezident Vaslav Qavelin Prezidentlik fəaliyyəti dövründə Prezident əsas icra səlahiyyətlərini qoruyub saxlayırdı.

Son illərdə Albaniya, Çad Respublikası, Makedoniya, Polşa və Rumıniya kimi dövlətlərdə siyasi hakimiyyətin tədricən Prezidentdən Baş nazirə keçməsi halı diqqət çəkir.

FRANSA

Dövlət quruluşu: Fransa dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram olan Bastiliyanın alınması günü (1789) 14 iyul tarixində qeyd olunur. Konstitusiyaya 28 sentyabr 1958-ci ildə qəbul edilmiş, 1962-ci ildə Prezident seçkilərinə dair, 1992, 1996 və 2000-ci illərdə Avropa İttifaqının Maastrix, Amsterdam və Nitsa Sazişlərinin müddəalarına əsasən və 1993-cü il emiqrasiya qanunlarının sərtləşdirilməsi ilə bağlı düzəlişlər edilmişdir.

İnzibati bölgüsü: 26 regiona bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident ümumi birbaşa səsvermə yolu ilə beş il müddətinə seçilir. Hazırkı Prezident *Jak Şirakdır* (17 may 1997-ci ildə seçilmiş, 21 aprel - 5 may 2002-ci ildə keçirilmiş seçkilərdə 81,36% səs toplayaraq yenidən Prezident seçilmişdir). Növbəti seçkilər 2007-ci ildə keçiriləcəkdir.

Qanunverici hakimiyyət: *İki palata - Milli Məclis* (577 deputat) və *Senatdan* (321 senator) ibarət Parlamenti. Milli Məclis ümumi birbaşa səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə, Senat

hər üç ildən bir tərkibinin 1/3-i yenidən seçilməklə 9 il müddətinə seçilir.

İcraedici hakimiyyət: – Baş nazirin namizədliyi Milli Məclis tərəfindən irəli sürülür və Prezident tərəfindən təyin edilir. *Nazirlər Şurası* Baş nazirin təklifi ilə Prezident tərəfindən təyin edilir. Hazırkı Baş nazir *Dominik de Vilpendir* (7 may 2005-ci ildə təyin edilmişdir).

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə və ya Kassasiya Məhkəməsi (hakimlər Baş Ədliyyə müşavirinin tövsiyəsi ilə Prezident tərəfindən təyin edilir), Konstitusiya Şurası (üzlərin 3-ü Prezident, 3-ü Milli Məclisin Prezidenti, 3-ü isə Senatın Prezidenti tərəfindən təyin edilir), Dövlət Şurasıdır.

1958-ci ilin oktyabrında qəbul edilmiş və 1789-cu ildən bəri 17-ci olan Beşinci Respublikanın Konstitusiyasına əsasən *Fransanın qanunvericilik orqanı* ikipalatalı parlamentdir. Parlament Milli Assambleya və Senatdan ibarətdir. Milli Assambleyanın 577 deputatı bir namizədlə təmsil olunan seçki dairələrində ümumi birbaşa səsvermə yolu ilə 5 illik müddətə (bu müddət ərzində assambleya buraxıla bilər) seçilir. Senatın 321 üzvü Milli Məclisin və departament Şuralarının üzvlərinin, həmçinin merlərin və bələdiyyə şuraları nümayəndələrinin daxil olduğu seçki kollegiyası tərəfindən hər üç ildən bir tərkibinin 13-ü yenidən seçilməklə 9 il müddətinə seçilir. Milli Assambleyaya 22 deputat, Senata isə - 13 üzv xarici departament və ərazilərdən, daha 12 namizəd xaricdə olan fransız vətəndaşları tərəfindən seçilir.

Fəaliyyəti altı böyük funksional komitələrin (61 və ya 121 üzvdən ibarət) köməkliyi ilə həyata keçirilən *Milli Assambleya* daha üstün palata sayılır. O, ilk növbədə cari ilin büdcəsinə öyrənir; Baş nazir bu palatanın sıralarından seçilir və nəhayət, ən vacib sayılan odur ki, Assambleyanın üzvləri etimadsızlıq rəyi irəli sürərək hökuməti istefaya göndərə bilərlər.

Senat - kənd yerlərinin və kiçik şəhərlərin mərkəzçi və müstəqil nümayəndələrinin siyasətini ifadə edən yer sayılır;

onun funksiyası - qismən və arabitir olan çox faydalı yoxlamalardır. Senat Milli Məclisdən daxil olmuş qanun layihələrinə müvəqqəti veto qoymaq və xüsusi olaraq çağırılan saziş konfransları zamanı öz düzəlişlərini təklif etmək hüququna malikdir. Lakin Milli Məclisin əksəriyyəti səs verdikdə Senatın vetosu ləğv edilir.

İcraedici hakimiyyətlə müqayisədə qanunverici hakimiyyətin bölgüsü fransız hökumətinin qeyri-adi xüsusiyyəti sayılır. 1958-ci il Konstitusiyasının 34-cü maddəsinə uyğun olaraq parlament yalnız qəti müəyyən olunmuş: vergi qoyma, mülki hüquq, seçkilər, milliləşdirmə və cinayət işləri sahələrində qanunları tətbiq edə bilməklə yanaşı təhsil, əmək, milli müdafiə, yerli özünüidarə və ictimai təhlükəsizlik sferalarında ümumi direktivlər və ya prinsiplər təklif etmək hüququna malikdir.

Hökumət digər sahələrdə icraedici dekretlərə uyğun qanunları dərc etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Hətta özünün şəxsi sahəsində belə parlament bəzən səlahiyyətlərini icra hakimiyyəti qoluna ötürmək və mütləq şəkildə Prezidentin imzaladığı dekretlərdə düzəliş aparmaq məcburiyyətindədir.

Bundan əlavə, 47-ci maddəyə əsasən fransız parlamentinə cari ilin büdcəsinin müzakirəsinə və səsverməsinə 70 gün ayrılır. Bu müddətdən sonra hökumət müvafiq qərar dərc etməklə tədbir görə bilər. Digər qanun layihələrinə gəldikdə, icra hakimiyyəti onların etibarlılığını göstərmək üçün "gilyotinlər" metodunu tətbiq edə bilər. Əgər müxalifət qanun layihəsi ilə bağlı qınaq və ya məzəmmətedici qərar irəli sürmürsə, o avtomatik olaraq 24 saat ərzində qüvvəyə minir. Parlament, hətta tam mətnin hər hansı bir düzəlişsiz qəbuluna təkid edə bilər. Parlamentin iş qrafiki, adətən, məhduddur. Parlament ənənəvi olaraq ildə ən çoxu 170 gün iclas edir (28-ci maddə ilə təsbit edilir). 1995-ci ilin avqust ayında Konstitusiyaya parlamentin sessiyasının oktyabrından iyun ayına qədər fasiləsiz uzadılması, nazirlərin isə həftədə bir dəfə parlament qarşısında

da hesabat vermələrinin vacibliyi haqqında dəyişikliklər edilmişdir.

Fransada bütün icraedici səlahiyyətlər iki fiqur: Prezident və Baş nazir arasında bölünmüşdür. Prezident ümumi birbaşa səsvermə yolu ilə beş il müddətinə seçilir. Seçkilər iki turda keçirilir; istənilən şəxsin iştirak edə biləcəyi birinci turda qələbə qazanmış namizəd səslərin mütləq əksəriyyətini əldə etmədikdə, daha çox səs toplamış iki namizəd arasında iki həftədən sonra keçirilən növbəti turda qalib müəyyən edilir.

Prezident rəsmi dövlət başçısı və silahlı qüvvələrin ali baş komandanı sayılır, habelə 5-ci maddəyə əsasən bütün konstitusiya məsələləri ilə bağlı münisflər hakimi və ya rəhbər rolunu öz üzərinə götürür. Prezidentin rəsmi səlahiyyətləri çox genişdir: o Baş naziri seçir; Nazirlər Şurasının və ya Kabinetin müşavirələrində sədrlik edir; hökumətin qanun layihələrini öz imzası ilə təsdiq edir; xarici dövlətlərlə müqavilələr bağlanması haqqında danışıqlar aparır; referendumlar çağırır; Milli Assambleyanı buraxa bilir, lakin bu cür qərar yalnız ildə bir dəfə qəbul edilə bilər.

1958-ci il Konstitusiyasının 20 və 21-ci maddələrinə görə siyasətdə və ya heç olmazsa daxili siyasətdəki istiqamət haqqında son qərar *Baş nazir və Nazirlər Şurası* tərəfindən qəbul edilir. Prezident və Baş nazirlə birlikdə fəaliyyət göstərən Nazirlər Kabineti həm siyasi, həm də texnokrat dairələrdən seçilir, bununla belə, 23-cü maddəyə əsasən idarəçilik dövrü ərzində onun üzvləri parlamentdə yer tuta bilməzlər.

Fransanın Nazirlər Kabineti bir sıra aspektlərdə Britaniya parlamentinin “kollektiv icraçılıq” modelinə nisbətən Amerika Prezidentlik modelinə daha yaxındır. Bununla belə, Fransa nazirləri, həqiqətən, Milli Assambleyanın debatlarında iştirak və sədrlik edirlər, daimi komitələrin fəaliyyətində iştirak edirlər və Assambleyanın yazılı və şifahi suallarına cavab verməyə borcludurlar. Nazirlər Kabineti, həm də öz növbəsində daha kiçik məsləhətçi kabinetlərə arxalanan çox yaxşı peşəkar ha-

zırlıqlı və nüfuzlu dövlət xidmət orqanları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərir.

Ölkədə, həmçinin 9 üzvdən ibarət *Konstitusiya Şurası* fəaliyyət göstərir. 9 il müddətində bu vəzifəni tutan Şura üzvləri hər üç ildən bir üç nəfər olmaqla respublika Prezidenti tərəfindən, digər üç nəfər isə Senatın Prezidenti və Milli Assambleyanın sədri tərəfindən bir müddətdən çox olmamaq şərtlə təyin edilirlər.

Tərkibinə yüksək vəzifəli dövlət məmurlarının daxil olduğu *Dövlət Şurası* qanunlara dəyişikliklər etmək səlahiyyətlərinə malik və təqdim edilən qanun layihələrinin konstitusiyalıqlığı məsələsinə qərar (məcburi olmayan) verən əlavə və qocaman orqan sayılır. Dövlət Şurası, həmçinin vətəndaşlar və müdiriyyət arasında mübahisələrin son instansiyası sayılır. ABŞ-ın Ali Məhkəməsi və Almaniyanın Federal Konstitusiya Şurası ilə müqayisədə Fransa Dövlət (DŞ) və Konstitusiya (KŞ) Şurasının səlahiyyətləri xeyli məhduddur.

Konstitusiyaya düzəlişlər iki yolla: Senatın və Milli Şura üzvlərinin 60 %-nin onun lehinə səs verməsi və ya bu şərtlər daxilində düzəlişlərin ayrıca Senatda və Milli Assambleyada, daha sonra isə ümumxalq referendumunda təsdiq edilməsi ilə mümkündür.

Fransa Respublikasına həmçinin hər birinin mərkəzi və regional şurası olan Qvadelupa, Martinika, Reyunyon, Fransız Qviyanası kimi xarici departamentlər; xüsusi müvəkkillər tərəfindən idarə olunan Mayotta və Sen-Pyer, Mikelon kimi iki geniş ərazi; seçkili ərazi şuraları ilə işləyən və başında təyinatlı məmurların durduğu dörd xarici ərazi: Fransız Polineziyası, Cənubi Fransız və Antarktik əraziləri, Yeni Kaledoniya və nəhayət Futuna və Uellis adaları daxildir. Bu ərazilər öz nümayəndələrini respublika parlamentinə göndərirlər.

Fransada fəaliyyət göstərən əsas siyasi partiyalar:

Vətəndaş və Respublikaçılar Hərəkatı (VRH), sədri – Jan Pyer Şevenemen;

Demokratik və Avropa Sosial Birliyi (DASB);
Fransa Kommunist Partiyası (FKP), sədri – Mari Jorj Buşe;
Sol Radikal Partiya (SRP), sədri – Jan-Mişel Baylet;
Liberal Demokratiya (LD), sədri – Alan Madlen;
Fransa Naminə Hərəkət (FNH), sədri – Filip de Villers;
Fransa Naminə Birlik (FNB), sədri – Şarl Pasqua;
Respublika Naminə Birlik (RNB), sədri – Serj Lepeltye;
Sosialist Partiyası (SP), sədri – Fransua Holland;
Yaşlılar Partiyası, Həmsədrələr – Martin Bilard, Denis Büpin,
Stefan Pokreyn, Maris Arditi;
Xalq Hərəkəti Naminə İttifaq (XHNI), sədri – Nikolya
Sarkozi.

FİNLANDİYA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayramı olan Müstəqillik günü (1917) 6 dekabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1 mart 2000-ci ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident birbaşa səsvermə nəticəsində iki dəfədən çox olmamaqla altıillik müddətə seçilir. 1 mart 2000-ci ildə ölkə Prezidenti seçilən *Tarya Halonen* 30 yanvar 2006-cı ildə keçirilmiş seçkilərdə yenidən qalib gəlmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Parlament - *Eduskunta*: 200 yerdən ibarətdir. Parlament seçkiləri 4 ildən bir keçirilir. Son seçkilər 16 mart 2003-cü ildə keçirilmişdir. *Kesk partiyası* 55, *SDP Partiyası* 53, *Kok Partiyası* 40, *VAS Partiyası* 19, *VİXR Partiyası* 14, *KD Partiyası* 7, *SFP Partiyası* 8, digər partiyalar 4 yer qazanmışdır. Növbəti seçkilər 2007-ci ilin martında keçiriləcəkdir. Parlamentin sədri - *Paavo Tapio Lipponen*indir.

İcraedici hakimiyyət: *Dövlət Şurasını (Valtioneuvosto)* Prezident təyin edir və Parlament təsdiqləyir. Hökumət başçısı Parlamentdə üstünlük təşkil edən partiyadan seçilir. Hökumət başçısı - Baş nazir *Matti Vanhanen*dir (24 iyun 2003-cü ildən).

1919-cu ildə qəbul edilmiş birinci Konstitusiyayı əhəmiyyətli dərəcədə müasirləşdirən və təkmilləşdirən 2000-ci il Konstitusiyası - Finlandiya Respublikasının dövlət quruluşunu müəyyən edən əsas sənəd sayılır. Ali icraedici hakimiyyət bir-başa ümumxalq səsverməsi yolu ilə 6 illik müddətə seçilən Prezidentə (1988-ci ilə kimi seçicilər kollegiyası tərəfindən seçilirdi) məxsusdur.

Prezident geniş səlahiyyətlərə malikdir: Baş naziri və hökumət üzvlərini təyin və vəzifədən azad edir; bundan əlavə, qanunları təsdiq edir və veto hüququna malikdir. Prezident ölkənin silahlı qüvvələrinin baş komandanıdır və onun xarici siyasətinə rəhbərlik edir, parlamentin razılığı ilə hər b və sülh məsələlərini həll edir. Prezident – qalib gəlmiş partiya və ya koalisiyanı təmsil edən şəxsi hökuməti formalaşdırmaq üçün təyin edir.

Baş nazirin başçılığı ilə 16 üzvdən ibarət Dövlət Şurası (Nazirlər Kabineti) icraedici hakimiyyətin “pay sahibidir”. Hökumət prinsipial məsələlər üzrə qərarlar qəbul edərkən parlament çoxluğunun dəstəyinə malik olmalıdır. Partiyalardan heç biri çoxluğa sahib olmadıqda, hökumət koalision əsaslarla formalaşır.

Parlament birpalatalıdır. Onun tərkibi - proporsional nümayəndəlik əsasında ümumi seçkilər yolu ilə 4 illik müddətə seçilən 200 deputatdan ibarətdir. Bütün qanunvericilik hakimiyyətini təmərküzləşdirən Parlament dövlət vəzifələrinə təyinatları, müqavilələri və digər beynəlxalq sazişləri təsdiq etmək hüququna malikdir.

Finlandiyanın hüquq sistemində ilkin mühakimə üsulu dairə (kənd yerləri üçün) və bələdiyyə (şəhərlər üçün) məhkəmələri şəbəkəsinə əsaslanır. Dairə məhkəmələri 5-7 andlı iclasçılardan, habelə iclası idarə edən və müstəsna hal kimi bəzən andlıların yekdil rəyinə zidd olaraq hökm çıxarmaq hüququna malik – hakimdən ibarətdir. Bələdiyyə məhkəmələrinin iclaslarına – iki və ya daha çox hakim köməkçiləri ilə - burqomistr (mer) başçılıq edir.

İşlərin apellyasiyada baxılması üçün ölkənin müxtəlif rayonlarında bir neçə hakimdən ibarət (üç nəfər kvorum təşkil edir) 6 apellyasiya məhkəməsi fəaliyyət göstərir. Ali Məhkəmə Helsinkidə yerləşir. Bir sıra hallarda ilkin mühakimə üsulunu həyata keçirən Ali Məhkəmə, adətən, əfv məsələləri ilə bağlı xahişləri nəzərdən keçirir, apellyasiyaları dinləyir və bu və ya digər qanunların konstitusiyalılığı məsələlərini həll edir. Məhkəmələr – məhkəmə qərarlarına müdaxilə etməyən Ədliyyə Nazirliyinin tabeliyindədir. Ölkədə həm məhkəmə hakimiyyətinin, həm də Daxili İşlər Nazirliyinin ixtiyarında olan - polis fəaliyyətinə nəzarət parlament tərəfindən həyata keçirilir.

İnzibati - ərazi bölgüsü: 1997-ci ilin sonundan etibarən Prezidentin təyin etdiyi qubernatorlar tərəfindən idarə olunan 6 quberniyaya (lyanlara) bölünür. İsveç əhalisinin çoxluq təşkil etdiyi Axvenenmaa (Aland adaları) quberniyası geniş muxtariyyətə malikdir. Quberniyanın öz parlamenti və bayrağı var, ölkə parlamentində isə bir deputatla təmsil olunur. Ən aşağı inzibati-ərazi vahidi – icma bələdiyyə xidmətlərinə cavabdehdir və öz vergilərini yığır. İcmalar üzvlərinin proporsional nümayəndəlik prinsipi üzrə 4 illik müddətə seçilən şuralar tərəfindən idarə olunur.

Finlandiyanın partiya sistemi üçün: partiyaları əhalinin iqtisadi və sosial strukturları ilə və iri ideoloji cərəyanlarla sıx əlaqədə olan mühafizəkarlardan, liberallardan, sosialistlərdən ibarət üç üzvlü bölgü səciyyəvidir. Bundan əlavə, fin sosial modeli şəhər və kənd mənafeələrinin bölgüsünə əsaslanan daha bir qütbü özündə ehtiva edir.

Çoxpartiyalı ölkə sayılan və hakim mövqeyə malik partiyanın olmadığı Finlandiyada hökumətin formalaşmasında koalisiyalar böyük əhəmiyyət daşıyır. 1987-ci ildən etibarən Finlandiyada koalisiyalar istisna hal kimi mühafizəkarlarla sosialdemokratların ittifaqından qurulur.

Hal-hazırda Finlandiyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar aşağıdakılardır:

Fin Sosial-Demokrat Partiyası;

Milli Koalisiya Partiyası;

Fin Mərkəzçi Partiya;

Fin Solçu İttifaqı;

İsveç Xalq Partiyası;

Fin Kəndli Partiyası;

Fin "Yaşillər" İttifaqı və s.

Fin Sosial-Demokrat Partiyası sənayedə çalışan fəhlələrin və qulluqçuların dəstəyinə arxalanır. Fin sosial-demokratları Avropanın digər sosialist partiyaları kimi, öz ilkin məqsədlərindən – sənayenin dövlətin mülkiyyətinə verilməsindən mahiyyətə imtina etmələrinə baxmayaraq, iqtisadiyyatın planlaşdırılmasını və sosial təminat sisteminin təkmilləşdirilməsini davamlı olaraq müdafiə edirlər.

Keçmişdə sovyetönlü sol partiyaların koalisiyası olan və 1990-cı ilə kimi Fin Kommunist Partiyasının təsiri altında fəaliyyət göstərən Fin Xalq Demokratik İttifaqı həmin ildə digər sol qruplaşmalarla Fin Solçu İttifaqında birləşdilər.

Fin Mərkəz Partiyası (1965-ci ilə kimi – Aqrar İttifaq, 1988-ildə kimi – Mərkəz Partiyası) 1947-ci ildən etibarən, demək olar ki, hər koalisiyaya daxil olurdu. FMP fermerlərin mənafələrini təmsil etsə də, daha çox şəhər əhalisindən dəstək alır.

Mühafizəkar Milli Koalisiya Partiyası (MKP) iqtisadiyyat üzərində dövlət nəzarətinə qarşı çıxır, bununla belə sosial proqramların genişləndirilməsini müdafiə edir.

İsveç Xalq Partiyası (İXP) isveç dilli əhalinin mənafələrini özündə əks etdirir. 1959-cu ildə Fin Kəndli Partiyasından ayrılan Fin Aqrar Partiyası - kiçik fermerlərin müxalifətçi hərəkatını əks etdirməklə 1960-cı illərin sonunda əhəmiyyətli təsirə malik idi.

1970-ci illərin sonunda meydana gələn və ətraf mühitin mühafizəsi uğrunda çıxış edən - Fin "Yaşillər" İttifaqı (FYİ) - 1983-cü ildən başlayaraq parlamentdə daim təmsil olunur. Avropa səviyyəsində ilk dəfə məhz Finlandiyada "Yaşillər" hərəkatı belə bir uğur qazandı.

BOLQARISTAN

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikalardan biri də Bolqarıstandır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1908) sentyabr ayının 22-də qeyd olunur. Respublika Konstitusiyası 1991-ci ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezidentdir. Ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə (iki dəfədən çox olmamaq şərtilə) seçilir. 28 oktyabr 2006-cı ildə keçirilmiş Prezident seçkilərində *Q.Pırvanov* ikinci dəfə qalib gələrək Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Bolqarıstanın ali qanunverici orqanı bir palatadan - *Milli Assambleyadan* (240 nəfər üzvü var) ibarətdir. Parlamentə son seçkilər 25 iyun 2005-ci ildə keçirilmişdir. Narodnoye Sobraniyenin sədri 11 iyul 2005-ci ildən *Georgi Pirinski*dir.

Bolqarıstan Parlamentində – Milli Assambleyada təmsil olunan partiyalar:

Bolqarıstan Naminə Koalisiya (CFB) – 83;

II Simeon Naminə Milli Hərəkət (NMS2) – 53;

Hüquqlar və Azadlıq Naminə Hərəkət (MRF) – 33;

Milli Hücum Birliyi (ATAKA) – 21;

Birləşmiş Demokratik Qüvvələr (UDF) – 20;

Güclü Bolqarıstan Naminə Demokratlar(DSB) – 17;

Bolqarıstanın Xalq Birliyi (BPU) – 13.

İcraedici hakimiyyət: İcra hakimiyyəti Parlament tərəfindən irəli sürülən və Prezident tərəfindən təsdiq olunan hökumət tərəfindən həyata keçirilir. İcraedici hakimiyyətin başçısı Baş nazirdir. 16 avqust 2005-ci il tarixindən etibarən Baş nazir *S.Stanişev*dir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali İnzibati İşlər üzrə Məhkəmə, Ali Kassasiya Məhkəməsi, Konstitusiyaya Məhkəməsi (Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimləri 9 il müddətinə təyin olunur, yaxud seçilir), Ali Məhkəmə Şurası (iki Ali Məhkəmənin sədri, Baş Prokuror və 22 digər hakimlərdən ibarətdir).

ÇAD

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1960) 11 avqust tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 31 mart 1996-cı ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 14 prefekturaya bölünür.

Dövlət başçısı: *Prezident* (eyni zamanda silahlı qüvvələrin ali baş komandanıdır) Konstitusiyaya edilmiş 6 iyun 2005-ci il düzəlişinə əsasən birbaşa seçkilərdə gizli səsvermə sistemi üzrə, məhdudiyətsiz sayda 5 il müddətinə seçilir. Ölkənin hazırkı Prezidenti *İdris Debidir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı *Milli Məclisdir* (155 yer). Parlamentə deputatlar ümumi, birbaşa seçkilərdə gizli səsvermə sistemi üzrə 4 illik müddətə seçilirlər. Milli Məclisə son seçkilər 2002-ci ilin aprelində keçirilmişdir.

İcraedici hakimiyyət: Baş naziri Prezident təyin edir və Hökumətə Baş nazir rəhbərlik edir. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Mussa Fakidir*.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Qurtuluş Vətənpərvərlik Hərəkatı Partiyası;

Demokratik Bərpa İttifaqı Partiyası;

Milli İnkişaf və Bərpa İttifaqı Partiyası.

ÇEXİYA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1918) 28 oktyabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1 yanvar 1993-cü ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: 5 il müddətinə parlament tərəfindən seçilən Prezidentdir. *Vaslav Klaus* 28 fevral 2003-cü ildə Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: İkipalatalı Parlament - *Senatdan* (81 yer, ümumi seçkilərlə 6 il müddətinə, 1/3 hissəsi isə hər iki ildən bir seçilir) və *Deputatlar Palatasından* (200 yer, 4 il müddətinə seçilir, son seçkilər 2-3 iyun 2006-cı ildə baş tutub) ibarətdir.

Senatda seçkilər nəticəsində Vətəndaş Demokratik Partiyası - 41 yer, Çexiya Sosial Demokratik Partiyası - 12 yer, Xristian və Demokrat İttifaqı – Çexoslovakiya Xalq Partiyası – 10 yer, digərləri – 15 yer, müstəqillər – 2 yerlə təmsil olunmuşlar.

Deputatlar Palatasında seçkilər nəticəsində Vətəndaş Demokratik Partiyası – 81 yer, Çexiya Sosial Demokratik Partiyası – 74 yer, Bohemiya Moraviya Kommunist Partiyası – 26 yer, Xristian və Demokrat İttifaqı-Çexoslovakiya Xalq Partiyası – 13 yer və Yaşillər Partiyası 6 yerlə təmsil olunmuşlar.

Çexiya Parlamentinin Senatının Prezidenti *Premisl Sobotka* (Vətəndaş Demokratik Partiyası), Deputatlar Palatasının sədri *Lyubomir Zaoralekindir*. (Çex Sosial Demokratik Partiyası)

İcraedici hakimiyyət: Hökumət başçısı Prezident tərəfindən təyin edilən Baş nazirdir. *M.Topolanek* 4 sentyabr 2006-cı ildə Baş nazir vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Çexiyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Demokrat Vətəndaşlar Partiyası;

Xristian Demokrat Partiyası;

Azadlıq Birliyi;

Kommunist Partiyası.

ESTONIYA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1918) 24 fevralda qeyd olunur. Estoniya Konstitusiyası 28 iyun 1992-ci ildə qəbul olunmuşdur.

Dövlət başçısı: Respublikanın Prezidentidir. Prezident Parlament tərəfindən iki dəfədən çox olmamaqla 5 il müddətinə seçilir. 2006-cı ildən ölkə Prezidenti *Arnold Rüüteldir*.

Qanunverici hakimiyyət: 4 il müddətinə seçilmiş 101 deputatdan ibarət birpalatalı parlament – *Riyqkoqu* – Estoniyanın ali qanunverici orqanıdır və xalq tərəfindən ümumi, birbaşa səsvermə yolu ilə seçilir. Son parlament seçkiləri 2 mart 2003-cü ildə keçirilmişdir. Hal-hazırda Parlamentin sədri cənab *Tomas Varekdir*.

Parlamentdə təmsil olunan partiyalar:

Mərkəzçi Partiya – 28 yer;

Respublika Partiyası – 28 yer;

İslahat Partiyası – 19 yer;

Birləşmiş Xalq Partiyası – 13 yer;

Moodukad – 6 yer.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirin rəhbərlik etdiyi Nazirlər Şurası tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazirin namizədliyi Prezident tərəfindən təsdiq olunur. Adətən Parlament seçkilərində üstünlük qazanmış partiyanın lideri Baş nazir təyin olunur. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Andrus Ansipdir*.

HAİTİ

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1804) yanvar ayının 1-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1987-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 9 departamentə bölünür.

Dövlət başçısı: 1987-ci il Konstitusiyasına uyğun olaraq yaşı 35-dən az olmayan və ölkə ərazisində 5 ildən artıq yaşayan Haiti vətəndaşı ümumi, birbaşa və gizli səsvermə yolu ilə 5 illik müddətə Prezident (2-ci müddətə yalnız 5 illik fasilədən sonra və 3-cü dəfə seçilməmək şərtilə) seçilə bilər. Seçkilərin gedişində namizədlər 50%-lik baryeri aşma bilmədikləri təq-

dirdə, daha çox səs toplamış 2 namizəd arasında keçirilən 2-ci turda Prezident seçilir. Prezident silahlı qüvvələrin ali baş komandanıdır və hökumətlə birgə icra hakimiyyətini həyata keçirir. Dövlət başçısının bütün qərarları Milli Assambleya tərəfindən təsdiq edilir. 16 fevral 2006-cı ildən etibarən Haitinin Prezidenti *Rene Prevaldır*.

Qanunverici hakimiyyət: Senatdan və Deputatlar Palatasından ibarət ikipalatalı *Milli Assambleyadır*. Hər iki palataya üzvlər vətəndaşların ümumi, birbaşa və gizli səsverməsi yolu ilə (hər iki ildən bir 1/3 hissəsi yeniləşən senata senatorlar 6 illik, deputatlar isə 4 illik müddətə) seçilirlər. Deputatlar Palatasının və Senatın daimi olmayan say tərkibi seçki qanunu ilə müəyyənləşdirilir (2006-cı ildə seçilmiş Milli Assambleya 30 senatorndan və 99 deputatdan ibarətdir).

İcraedici hakimiyyət: Hökumət və ona rəhbərlik edən Baş nazirdir. Baş nazirin namizədliyini Prezident təklif edir və Parlament təsdiq edir. Ölkənin hazırkı Hökumət başçısı *Jerar Latortyudur*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Hakimləri Senat tərəfindən təyin edilən Ali Məhkəmə, Apellyasiya və 1-ci İnstansiya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Lavalas Siyasi Platforması Partiyası;

Ümid Partiyası;

Demokratiya və İslahatlar Cəbhəsi Partiyası.

LİTVA

Dövlət quruluşu: Litva dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1918) 16 fevralda qeyd olunur. 11 mart 1990-cı ildə Litva öz müstəqilliyini bərpa etmişdir. 1938-ci ildə qəbul edilmiş və 1992-ci ildə bir sıra düzəlişlər edilmiş Konstitusiya qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 10 uyezdə bölünür.

Dövlət başçısı: Respublikanın Prezidenti ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Konstitusiyaya əsasən eyni şəxs ardıcıl olaraq yalnız iki dəfə Prezident seçilə bilər. 40 yaşına çatmış və Litva vətəndaşı olan istənilən şəxs Prezident seçilmək hüququna malikdir. 27 iyun 2004-cü ildə *Valdas Adamkus* ikinci dəfə ölkə Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Litvanın Seymi birpalatalıdır və 141 deputatdan ibarətdir. Seym birbaşa seçkilər yolu ilə 4 il müddətində seçilir. Ölkədə icraedici hakimiyyətin böyük bir hissəsi Parlamentin əlində cəmlənmişdir. 10 oktyabr 2004-cü ildə keçirilmiş son seçkilər nəticəsində ***Seymdə təmsil olunan partiyalar:***

Litva Əmək Partiyası (39 yer, lideri *V.Uspaskix*);

Litva Sosial-Demokrat Partiyası (20 yer, lideri *A. Brazauskas*);

Litva Sosial-Liberal Partiyası (11 yer, lideri *A. Paulauskas*);

Litva Mühafizəkarlar Partiyası (25 yer, lideri *A.Kubilyus*);

Liberal-Mərkəzçi İttifaq (18 yer, lideri *A.Zuokas*);

Kəndli və Yeni Demokratiya İttifaqı (10 yer, lideri *K.Prunkine*);

Ədalət və İntizam Bloku (11 yer, lideri *R.Paksas*);

Litva Polyaklarının Seçki Aksiyası (39 yer);

Müstəqil deputatlar (5 yer).

13 aprel 2006-cı ildən etibarən Parlamentin sədri *Viktoras Muntianas*dır.

İcraedici hakimiyyət: Litva Nazirlər Şurasına Baş nazir rəhbərlik edir. Baş nazir parlamentin razılığı əsasında Prezident tərəfindən təyin olunur. Hazırda ölkənin Baş naziri *Qediminas Kirkilas*dir.

MOLDOVA

Dövlət quruluşu: Moldova dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1991) 27 avqustda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 28 iyul 1994-cü ildə qəbul olunmuşdur.

Dövlət başçısı: 2000-ci ilin iyun ayında Parlament ümum-xalq Prezident seçkilər sistemini ləğv etmiş, əvəzində parlament vasitəsilə 4 il müddətinə Prezidentin seçilməsi sistemi tətbiq edilmişdir. Prezident həmçinin Silahlı Qüvvələrin Baş Komandanıdır və zəruri hallarda hökumətin iclaslarına sədrlik etmək səlahiyyətlərinə malikdir. 4 aprel 2005-ci ildə *V. Voronin* ikinci müddətə Moldova Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı parlamentdir. Parlamentə (101 yer) ümumi səsvermə yolu ilə 4 il müddətinə seçilir. 6 mart 2005-ci ildə keçirilmiş son seçkilər nəticəsində

Parlamentdə yer almış ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Moldova Kommunist Partiyası - 46,1% (56 yer);

Demokratik Moldova Bloku - 28,4% (34 yer);

Rumuniya yönlü Xristian Demokratik Xalq Partiyası - 9,1% (11 yer).

Parlamentin hazırkı sədri 24 mart 2005-ci ildən *Mariyan Lipudur*.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirdir. Hökumət Parlamentin etimadı ilə Prezident tərəfindən təyin edilir. 15 aprel 2001-ci ildən Moldova Respublikasının Baş naziri *Vasili Tarlevdir*.

POLŞA

Dövlət quruluşu: Polşa dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1918) 11 noyabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1997-ci ilin oktyabr ayından qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident iki turdan ibarət seçkilərdə 5 il müddətinə (iki dəfədən çox olmamaqla) seçilir. Prezidentin Parlament seçkilərini, referendumu, ali vəzifə sahiblərini təyin etmək və ölkədə hərbi vəziyyət rejimi tətbiq etmək səlahiyyətləri vardır. 24 oktyabr 2005-ci ildə *Lex Kaçinski* Polşanın Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: İkipalatalı Parlament (*Xalq Assambleyası*) - *Senatdan* (100 yer) və *Seymdən* (aşağı palata,

460 yer) ibarətdir. *Seymə* (aşağı palata, sədri *Vlodzimej Çimoşeviçdir*) deputatlar proporsional nümayəndəlik sistemi üzrə, azad çoxpartiyalı seçkilərdə 4 il müddətinə, *Senata* isə hər əyalət 2 senatorla təmsil olunmaqla 4 il müddətinə seçilir.

İcraedici hakimiyyət: İcraedici hakimiyyət Baş nazirin başçılıq etdiyi Nazirlər Şurası tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazirin namizədliyi Parlamentdə çoxluq təşkil edən partiya və ya qrup tərəfindən dövlət başçısına təqdim olunur və daha sonra Prezidentin təklifi ilə Parlament tərəfindən səsvermə yolu ilə seçilir. Nazirlərin siyahısı Baş nazirin təklifi ilə Parlamentə təqdim edilir və ali qanunverici orqan tərəfindən müzakirə edilərək təsdiq olunur. Polşa Respublikasının hazırkı Baş naziri *Yaroslav Kaçinski*dir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Hüquq və Ədalət Partiyası;

Vətəndaş Platforması Partiyası;

Sol Demokratik Alyans Partiyası;

Polşa Kəndli Partiyası;

Azadlıq İttifaqı Partiyası;

Əmək İttifaqı Partiyası.

PORTUQALIYA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram olan Müstəqillik günü (1640) 1 dekabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 25 aprel 1976-cı ildə qəbul edilmişdir.

Dövlət başçısı: Prezident 9 mart 2006-cı il tarixdən *Anibal Kavako Silvadır*.

İcraedici hakimiyyət: *Nazirlər Şurası* Baş nazirin tövsiyəsi ilə Prezident tərəfindən təyin edilir. Baş nazir 12 mart 2005-ci il tarixdən *Xose Sokratesdir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birkameralı Respublika Assambleyasıdır (*Assembleia da Republica* (230 yer; üzvlər ümumxalq səsverməsi yolu ilə 4 il müddətinə seçilir). Son seçkilər

20 fevral 2005-ci il tarixdə keçirilmişdir (növbəti seçkilər 2009-cu ilin fevral ayında keçiriləcəkdir).

Parlamentdə təmsil olunma:

PS-121;

PSD-75;

CDU-14;

PP-12;

BE-8 yer.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

Portuqaliyada fəaliyyət göstərən əsas siyasi partiyalar:

Yaşillər Partiyası (Green Ecologist Party və ya PEV) – He-loisa Apalonia;

Xalq Partiyası (PP) – Xose Ribeiro e Kastro;

Portuqaliya Kommunist Partiyası (PCP) - Jeronimo de Sousa;

Portuqaliya Sosialist Partiyası (PS) - Xose Sokrates Kavalko Pinto de Sousa;

Sosial-Demokrat Partiyası (PSD) - Luiz Markez Mendes;

Sol Blok (BE) - Frankiso Anakleto Louka;

Demokratik Koalisiya (CDU) - Jeronimo de Sousa.

RUMİNİYA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram (1918, Rumıniyanın Transilvaniya ilə birləşmə günü) 1 dekabrda, Müstəqillik günü (1877) 9 may tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 8 dekabr 1991-ci ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 4 il müddətinə (2 dəfədən artıq olmamaq şərtilə) seçilir. 12 dekabr 2004-cü ildə keçirilmiş Prezident seçkilərində *Trayan Basesku* qalib gəlmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Rumıniyanın ali qanunverici orqanı iki palatadan – *Deputatlar Palatası* (345 nəfər) və *Senat-*

dan (140 nəfər) ibarətdir. Ölkədə 20-yə yaxın siyasi partiya fəaliyyət göstərir. Parlamentə son seçkilər 28 noyabr 2004-cü ildə keçirilmişdir. Deputatlar Palatasının sədri *Boqdan Oltanu*, Senatın Daimi Bürosunun sədri *Nikolae Vakaroudur*.

Rumıniya Parlamentində təmsil olunan partiyalar:

Senat:

Sosial-Demokratiya Alyansı (Rumıniya Sosial Demokratiya Partiyası (RSDP) + Rumıniya Humanizm Partiyası (RHP) + Rumıniya Demokrat Sosial Partiyası (RDSP)) - 65;

Demokratiya Partiyası (DP) - 13;

Milli Liberal Partiya (MLP) - 13;

Böyük Rumıniya Partiyası (BRP) - 37;

Rumıniya Macarlarının Demokratik İttifaqı (RMDİ)- 12.

Deputatlar Palatası:

Sosial-Demokratiya Alyansı (Rumıniya Sosial Demokratiya Partiyası (RSDP)) + Rumıniya Humanizm Partiyası (RHP) + Rumıniya Demokrat Sosial Partiyası (RDSP)) – 155;

Demokratiya Partiyası (DP) - 31;

Milli Liberal Partiya (MLP) - 30;

Böyük Rumıniya Partiyası (BRP) - 84;

Rumıniya Macarlarının Demokratik İttifaqı (RMDİ) - 27;

Rumıniyada yaşayan azsaylı xalqlar Deputatlar Palatasında 15 yerlə təmsil olunurlar.

İcraedici hakimiyyət: İcra hakimiyyəti hökumət tərəfindən həyata keçirilir. İcraedici hakimiyyətin başçısı Baş nazirdir. 29 dekabr 2004-cü ildə *K.P.Tariçeanu* (Milli Liberal Partiyası) Baş nazir təyin olunmuş, Humanizm Partiyası (PUR) və Rumıniya Macarlarının Demokratik İttifaqı ilə koalisiya hökuməti formalaşdırmışdır.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmədir (Ali Məhkəmənin hakimləri Magistratların Ali Şurasının təqdimatı ilə Prezident tərəfindən təyin olunur).

SLOVENİYA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1990) 26 dekabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1991-ci ilin dekabr ayından qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident ümumxalq səsverməsi yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. 22 dekabr 2002-ci ildə keçirilmiş sonuncu seçkilərdə *Y.Drnovšek* Prezident seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: İkipalatalı parlament sistemi – *Milli Assambleya (Drzavni Zbor)* ümumxalq səsverməsi yolu ilə 90 deputat tərkibi ilə (40 deputat birbaşa səsvermə yolu ilə, 50 –proporsional prinsiplər əsasında seçilir) 4 il müddətinə seçilir (sonuncu seçkilər 3 oktyabr 2004-cü ildə keçirilmişdir). *Milli Şura (Drzavni Svet)* – korporativ prinsiplər əsasında məhdud qanunvericilik təşəbbüsü ilə əsasən məşvərətçi orqandır. Qanunvericilik, Milli Assambleyanın hər hansı qərarının nəzərdən keçirilməsi və milli referendumun keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edə bilər. Nümayəndələr seçici kollegiya tərəfindən 5 il müddətinə seçilir.

Sloveniya Demokratik Partiyası (SDS) – 29,1%;

Liberal Demokratik Partiya (LDS) – 22,8%;

Birləşmiş Sosial Demokratlar Siyahısı (ZLSD) – 10,2%;

Yeni Sloveniya Partiyası (NSi) – 9%;

Sloveniya Xalq Partiyası (SLS) – 6,8%;

Sloveniya Milli Partiyası (SNS) – 6,3%;

Sloveniyanın İstefada olan (şəxslərin) Demokratik Partiyası (DeSUS) – 4,1%, digərləri 11,7%;

SDS – 29, *LDS* – 23, *ZLSD* – 10, *NSi* – 9, *SLS* – 7, *SNS* – 6, *DeSUS* – 4, macar və italyan milli azlıqlarının hər birinə 1 yer.

İcraedici hakimiyyət: Milli Assambleya seçkilərində çoxluq təşkil edən partiyanın liderinin namizədliyi Prezident tərəfindən Baş nazir vəzifəsinə təqdim olunur və Milli Assambleya tərəfindən 4 il müddətinə seçilir. Baş nazir *Y.Yanşa* 9 noyabr 2004-

cü ildə seçilmişdir. Nazirlər Şurasına namizədlər Baş nazir tərəfindən irəli sürülür və Milli Assambleya tərəfindən seçilir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (hakimlər Məhkəmə Şurası tərəfindən təqdim olunub Parlament tərəfindən seçilir), Konstitusiyaya Məhkəməsi (hakimlər Prezident tərəfindən təqdim olunub Parlament tərəfindən 9 il müddətinə seçilir).

ŞRİ-LANKA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1948) fevral ayının 4-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1978-ci ilin sentyabr ayından qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Dövlət və hökumət başçısı, eyni zamanda silahlı qüvvələrin ali baş komandanı – *Prezident* – ümumi və birbaşa seçkilərdə 6 illik müddətə seçilir. Prezident Ali Qanunverici Orqan qarşısında məsuliyyət daşıyır, belə ki, Parlament üzvlərinin 2/3 hissəsinin dəstəyi və Ali Məhkəmənin razılığı ilə ona qarşı impichment elan edilə bilər. 2005-ci ildə keçirilmiş seçkilər nəticəsində *Maxinda Racapakse* ölkə Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: 225 nəfərdən ibarət birpalatalı *Parlamentdir*. Parlamentin üzvləri özünəməxsus proporsional sistem əsasında (hər hansı bir dairədə qalib gəlmiş partiya əlavə yer qazanır) ümumi və birbaşa səsvermədə 6 il müddətinə seçilirlər. Qanunları imzalamaq səlahiyyəti yalnız Parlamente məxsusdur. Prezident Parlamentin sessiyasını təxirə salmaq və ya ləğv etmək, habelə bir ildən çox fəaliyyət göstərən Parlamenti buraxmaq hüququna malikdir. 2004-cü ilin aprelində keçirilmiş sonuncu seçkilərdə *Xalq Alyansı (Şri-Lankanın Azadlığı Partiyası* və "*Canata Vimukti Peramuna*" Partiyası) qalib gəlmişdir.

İcraedici hakimiyyət: Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan hökuməti Prezident formalaşdırır. Prezidentin köməkçisi – *Baş nazir* – hakim partiyanın rəhbəridir. 21 noyabr 2005-ci ildən ölkənin Baş naziri *Ratnasiri Vikremanayakedir*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmədir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Şri-Lankanın Birləşmiş Milli Partiyası;

Şri-Lankanın Azadlığı Partiyası.

UKRAYNA

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1991) 24 avqust tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 28 iyun 1996-cı ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Prezident birbaşa seçkilər yolu ilə, iki dəfədən çox olmamaqla 5 il müddətinə seçilir. 26 dekabr 2004-cü ildə *Viktor Yuşşenko* Ukraynanın Prezidenti seçilmişdir.

Qanunverici hakimiyyət: Qanunvericilik hakimiyyəti birpalatalı Parlament – *Ali Rada* – tərəfindən həyata keçirilir. Ali Rada proporsional seçki sistemi üzrə 450 deputat tərkibi ilə 5 il müddətinə seçilir. Parlamentin hazırkı sədri *A. Morozdur*.

Ukraynanın Ali Radasının tərkibi (seçkilər 26 mart 2006-cı ildə keçirilmişdir):

Regionlar Partiyası 186 deputat, sədr – V. Yənuşenko;

Yuliya Timoşenko Bloku 129 deputat, sədr – Y. Timoşenko;

Bizim Ukrayna 80 deputat, sədr – V. Yuşşenko;

Ukrayna Sosialist Partiyası 33 deputat, sədr – A. Moroz;

Ukrayna Kommunist Partiyası 21 deputat, sədr – P. Simonenko.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirin başçılıq etdiyi Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazirin namizədliyi Parlamentdə çoxluq təşkil edən partiya və ya qrup tərəfindən dövlət başçısına təqdim olunur və daha sonra Prezidentin təklifi ilə Parlament tərəfindən səsvermə yolu ilə seçilir. Nazirlərin siyahısı Baş nazirin təklifi ilə Parlamentdə müzakirə edilir və təsdiq üçün Prezidentə təqdim olunur. 3 avqust 2006-cı ildən *Viktor Yanukoviç* Ukraynanın Baş naziridir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə, Konstitusiya Məhkəməsi.

IV FƏSİL

MONARXIYA, KOMMUNİST, DİNİ VƏ DİGƏR QURULUŞLU İDARƏÇİLİK SİSTEMİNƏ AİD OLAN DÖVLƏTLƏR

§1. MONARXIYA TIPLİ DÖVLƏTLƏR

Müasir dünya dövlətləri üçün əsas idarəçilik formalarından biri də monarxiya sistemidir.

Monarxiya idarəetmə formasında monarx dövlət başçısı sayılır; monarxın hakimiyyəti, bir qayda olaraq, ömürlük olur və vərəsəlik qaydasında ötürülür. Monarxiyada bütün mühüm dövlət aktları ilə bağlı son qərar monarxın ixtiyarına verilir.

Seçkili monarxiya – monarxiya və respublikanın elementlərini özündə birləşdirən xüsusi növdür. Bu cür monarxiya, dövlət başçısı olan monarxın federasiyaya daxil olan monarxiya ştatlarının nümayəndələrinin xüsusi müşavirəsi tərəfindən 5 illik müddətə seçilən Malayziyada mövcuddur.

Bu gün monarxiyaya keçmişin qalığı, bir sıra Avropa dövlətlərində, Yaponiyada isə, sadəcə olaraq ənənələrin lazımı dərəcədə qiymətləndirilməsi kimi baxılır.

Monarxiya idarəetmə forması, müasir dünyada hökumranlıq edən xalq hakimiyyəti və insanların hüquq bərabərliyi ideyası ilə bir o qədər də uzlaşmır. Monarxiyada əsas fiqur sayılan monarx hakimiyyəti nümayəndələr qaydası ilə deyil, öz iradəsinə uyğun surətdə idarə edir. Bütün monarxiya quruluşlu ölkələrdə monarx qanunla toxunulmaz və üzərinə heç bir məsuliyyət qoyulmayan zat sayılır. Ayrı-ayrı ölkələrdə monarxlar müxtəlif: Böyük Britaniyada, İspaniyada, Danimarkada, İsveçdə, Belçikada – kral; Malayziyada, Bruneydə, Omada – sultan; Küveytdə, Birləşmiş Ərəb Əmirliyində – əmir; Lüksemburqda – böyük hersoq; Lixtenşteyndə – knyaz və s. adlarını daşıyır.

Monarxiya idarəetmə sisteminin əsas elementi vərəsəlikdir. Monarxiya idarəetmə formasının digər mühüm institutu – hökumət naibliyidir (regentlik). Monarxın yoxluğu, xəstəliyi, azyaşlı olması və ya taxt-tacın tutulmaması hallarında bu qurum müvəqqəti kollegial və ya təkbaşına dövlət başçısı səlahiyyətlərini həyata keçirən monarxiya formasının müasir şəraitdə “mövcudluğuna” səbəb, onun olduqca müxtəlif tərkibli, çevik və dəyişkən olmasıdır. Yarandığı andan bu günə qədər keçən dövr ərzində monarxiya idarəetmə formasının inkişaf sxeminə qısaca diqqət yetirək. İlk Asiya dövlətlərində monarxiya - qeyri-məhdud istibdad hakimiyyəti (bəzən teokratiya) kimi çıxış edirdi. Feodalizmin inkişafı ilə monarxiya – bəzən feodal imperiyalarının formasını qəbul etməklə, əvvəlcə erkən feodal monarxiya; ardınca – zəif mərkəzi hakimiyyəti xarakterizə edən parçalanmış feodal monarxiya; daha sonra isə - mütləq monarxiyaya çevrilmiş silki-nümayəndəli monarxiya kimi təzahür etmişdir. Burjuademokratik inqilabları nəticəsində mütləq monarxiya ləğv edilərək konstitusiyalı (məhdud) monarxiya ilə əvəz olunmuşdur. Konstitusiyalı monarxiya: dualist monarxiyadan parlament monarxiyasınadək iki inkişaf fazası keçmişdir.

Parlament monarxiyası bu institutun son inkişaf mərhələsidir. Bu gün müasir dünyada mütləq və konstitusiyalı monarxiya mövcuddur.

Konstitusiyalı monarxiya - dualist və parlament, mütləq monarxiya isə - dünyəvi və dini (Vatikan) formalarda olur. *Mütləq monarxiya* - dövlət hakimiyyətinin (qanunverici, icraedici, məhkəmə), habelə dini hakimiyyətin hüquqi və faktiki cəhətdən bütünlüklə monarxın əlində cəmlənməsi ilə səciyyələnən monarxiya idarəetmə formasının növ müxtəlifliyini ifadə edir.

Hal-hazırda Bəhreyn, Bruney, Vatikan, Qatar, Küveyt, BƏƏ, Oman, Səudiyyə Ərəbistanı kimi 8 mütləq monarxiya quruluşu saxlanılan ölkələrin bəzilərində konstitusiyalı monarxiyaya keçid üçün ilk addımlar atılsa da, hələlik bu islahatlar monarxiyanın mütləq xarakterini dəyişdirməmişdir.

Vatikan şəhər-dövləti teokratik monarxiyadır. Vatikanda qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti kardinallar kollegiyası tərəfindən ömürlük seçilən Papaya məxsusdur.

Konstitusiyalı (məhdud) monarxiya – monarxın hakimiyyətinin Konstitusiya ilə məhdudlaşdırıldığı və seçkili qanunverici orqanın - parlamentin və müstəqil məhkəmələrin olduğu monarxiya idarəetmə formasının xüsusi növüdür. İlk dəfə burjuva inqilabı nəticəsində XVII əsrdə Böyük Britaniyada meydana gəlmiş monarxiyanın bu növünün xarakterik institutları kontrassiqnasiya və sivil vərəqə sayılır. Kontrassiqnasiya - hökumət başçısı tərəfindən verilən akt üzərində əlaqədar nazirin imzası anlamını verir. Formal olaraq bu, dövlət başçısının öz fəaliyyəti üçün məsuliyyət daşımaması ilə izah edilir. Sivil vərəqə adını almış - monarxın xərcləri üçün hər il ayrılan pul məbləği – hər bir monarxın hakimiyyətinin əvvəlində qanunla müəyyən edilir və gələcəkdə artırılması nəzərdə tutulur.

Dualist monarxiya – mütləq monarxiyadan parlamentli monarxiyaya keçid formasıdır. Dualist monarxiyada monarxın hakimiyyəti Konstitusiya ilə məhdudlaşır, lakin monarx istər formal (konstitusiya normalarına görə), istərsə də faktiki (demokratik təsisatların inkişaf etməməsi səbəbindən) olaraq geniş hakimiyyət səlahiyyətlərini qoruyub saxlayır. Buna görə də o, həmin dövlətin siyasi sisteminin mərkəzində olur. Monarx və parlament qarşısında ikiqat məsuliyyət daşıyan hökumət, reallıqda monarxın iradəsinə tabe olur. Hazırda monarxiyanın bu cür forması Mərakeşdə, İordaniyada, Tailandda, Nepalda və Malayziyada mövcuddur.

Konstitusiyalı monarxiyanın daha mütərəqqi növü sayılan *parlamentli monarxiyada* - monarx sırf nominal şəkildə öz funksiyalarını yerinə yetirir. Belə ki, hətta Konstitusiyanın ona böyük səlahiyyətlər verdiyi (Niderland, Danimarka) təqdirdə belə, konstitusiya-hüquq qaydalarına görə monarx onlardan müstəqil surətdə faydalana bilməz. Monarxdan çıxan bütün aktlarla bağlı müvafiq nazirlərin rəsmi razılığının alınması vacib şərtidir.

Bir sıra parlamentli monarxiyalarda (Yaponiya, İsveç) konstitusiyaya görə monarx hətta formal surətdə belə, mühüm səlahiyyətlərə malik deyil. Hökumət isə hakimiyyətin digər orqanları üzərində formal üstünlüyə sahib olan parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Respublika sistemi ümumən idarəetmənin daha mütərəqqi forması sayılsa da, müasir dünyada onun monarxiya ilə çəkişməsi sona çatmamışdır. Son illərdə “respublikalılışmaq” prosesi nəzərəcarpacaq dərəcədə səngiməmişdir. Belə ki, monarxiyalı dövlətlər öz ənənələri və dövlət hakimiyyət institutları ilə vidalaşmağa tələsmirlər. Əksinə, respublikanın bərqərar olduğu bəzi ölkələrdə monarxiya sistemi həsrəti güclənməkdədir.

BÖYÜK BRİTANIYA VƏ ŞİMALİ İRLANDIYA BİRLƏŞMİŞ KRALLIĞI

Dövlət quruluşu: Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan Birlik günü (Britaniya Millətlər Birliyi) 13 mart tarixində qeyd olunur. Dövlətin vahid Konstitusiyası yoxdur. Onu parlament aktlarının, konstitusiya ənənələrinin və bəzi məhkəmə qərarlarının vəhdəti əvəz edir.

İnzibati bölgüsü: Böyük Britaniya 4 inzibati-siyasi hissədən (İngiltərə, Uels, Şotlandiya və Şimali İrlandiya) ibarətdir.

Dövlət başçısı: *Kraliçadır* (və ya Kral). Hal-hazırda dövlətə 6 fevral 1952-ci ildə Kraliça elan edilmiş *II Yelizaveta* başçılıq edir.

Qanunverici hakimiyyət: Kraliça (Kral) və Parlament tərəfindən həyata keçirilir. Parlament iki palatadan ibarətdir:

Lordlar Palatasına Kraliça (Kral) tərəfindən perlər, irsi və ya ali məhkəmə rəhbərləri və ingilis arxiyepiskopları arasından təyin edilmiş və vəzifəyə görə per hesab olunan şəxslər

daxildirlər. Palatanın üzvləri: 500 əbədi per, 92 varis per və 26 ruhani nümayəndədən ibarətdir.

Lordlar Palatasının spikeri *Baronessa Haymandır* (4 iyul 2006).

İcmalar Palatası 5 il müddətinə seçilir, 646 üzvü vardır, son dəfə 5 may 2005-ci ildə seçilmişdir. Mövcud yerlərdən Leyboristlər Partiyası 353 yer, Mühafizəkarlar Partiyası 196 yer, Liberal-Demokratlar Partiyası 63 yer qazanmışdır, digər partiyalar 30 yerə sahibdir.

İcmalar Palatasının lideri – *Cek Strodur* (may 2006).

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirin başçılığı ilə hökumət tərəfindən həyata keçirilir (Kraliça tərəfindən təyin olunur). Mövcud qanunvericiliyə əsasən hökumətin üzvləri Parlamentin də üzvləri olmalıdırlar. Nazirlər Kabineti Baş nazir tərəfindən təyin edilir. 1997-ci ildən etibarən Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Baş naziri *Toni Bleyerdir*.

Böyük Britaniyanın siyasi sistemi çox vaxt ABŞ-la müqayisə olunur. Amerikalıların bir çox fəlsəfi və hüquqi nəzəriyyələri ingilislərin təcrübəsindən əxz etdiklərinə baxmayaraq, bu iki ölkənin siyasi sistemləri arasında mühüm fərqlər vardır.

Böyük Britaniyanın siyasi sisteminin əsasını təşkil edən hökumət ənənələrə uyğun olaraq formalaşır. Dövlət başçısı olan monarxla hökumət başçısı – Baş nazirin münasibətləri ənənələrin əsasını təşkil edir. Nəzəri cəhətdən yazılmamış konstitusiyanın müddəalarının qeyri-məhdud sayda pozulması ehtimalı mövcuddur. Lakin praktikada Birləşmiş Krallığın yazılmamış Konstitusiyası rəsmi sənədlərlə əsaslandırılmış digər konstitusiyalar kimi davamlı, bəzi hallarda isə onlardan daha dayanıqlıdır. Konstitusiyanın dayanıqlılığı və Birləşmiş Krallığın siyasi sabitliyi, bir tərəfdən parlamentin müstəqilliyi (istənilən qanunun qəbulu və ya ləğvi parlamentin ixtiyarındadır), digər tərəfdən isə hər bir hökumətin parlamentin dərc etdiyi və məhkəmələrin praktikada tətbiq etdiyi qanunlara mütləq tabeçiliyi əsasında təmin edilir.

Birləşmiş Krallığın parlamenti – Kraliçanın və iki palatanın: qanun layihələrinin müzakirə və qəbul olunduğu lordlar və icmalar palatalarının üçlüyünün vəhdətidir. Avropa İttifaqının üzvü olduqdan sonra, Krallıqda ümumavropa qanunları fəaliyyət göstərməyə başladı və parlamentin aliliyi bir qədər sarsıldı. Hazırda Britaniya və ümumavropa qanunları arasında bəzi hallarda ziddiyyət yarandıqda üstünlük ümumavropa qanununa verilir.

Lordlar Palatasında hər hansı irsi titula malik (varis perlər), müəyyən vəzifə tutan və nəhayət əbədi per titulu almış insanlar əyləşirlər. Palataya perlərlə yanaşı, Kraliça (Kral) tərəfindən irsi və ya ali məhkəmə rəhbərləri və ingilis arxiyepiskopları arasından təyin edilmiş və vəzifəyə görə per hesab olunan şəxslər daxildir. Göründüyü kimi, lordlar palatasında 2 arxiyepiskop və Anqlıkan kilsəsinin 24 yepiskopu, habelə məhkəmə lordları kimi tanınan 9 ən təcrübəli hakim yer alır.

Hazırda Palatanın üzvlərinin sayı aşağıdakı qaydada bölünür: 500 əbədi per, 92 varis per və 26 ruhani nümayəndə. İcmalar palatasında 646 deputat vardır. Deputatlar majoritar sistem üzrə birmandatlı dairələrdən ümumi səsvermə yolu ilə seçilir. Bir seçki dairəsində orta hesabla 65 min seçici yaşayır və onun səlahiyyətləri icmalar Palatasının səlahiyyətləri ilə müqayisədə çox deyil (onlar daim İcmalar Palatasına verilir). Lordlar Palatası maliyyəyə aid qanun layihələrinin qəbuluna müdaxilə edə bilməz, digər qanun layihələrini isə yalnız bir il müddətinə təxirə sala bilər. Parlamentin qərarı qanun halına minməzdən əvvəl hər palatada beş pillədən keçir: birinci oxunuş, ikinci oxunuş, parlament komissiyasının iş pilləsi, məruzə pilləsi və üçüncü oxunuş. Bundan sonra qanun kraliçanın (kralın) rəsmi təsdiqini almalıdır. Qanun layihələrini (maliyyəyə aid istisna olmaqla) əslində hər iki palata təklif edə bilər, lakin əksər hallarda onlar İcmalar Palatası tərəfindən irəli sürülür.

Monarx *Baş naziri* İcmalar Palatasındakı siyasi qüvvələrin təmsilçiliyini (çoqluq) yerləşməsini nəzərə almaqla təyin edir.

Baş nazir öz növbəsində nazirləri seçərək hökumətini formalaşdırır. İcmalar Palatasına deputatların seçildikləri sistem ikipartiyalı nümayəndəliyin inkişafına imkan yaradır. Hətta parlamentin hər iki palatasının iclas zalları belə yalnız iki partiyanın: hökumətin və hakim partiyanın bir tərəfdən, müxalifətin isə digər tərəfdən yerləşdirməsinə uyğun olaraq planlaşdırılıb. Neçə partiyanın nümayəndələrinin deputat olmaları da vacib şərt sayılmır, deputatlarının sayına görə ikinciliyi qazanmış yalnız bir partiya rəsmən müxalifət partiyası sayılır. Müxalifət partiyasının liderinə dövlət qulluqçusunun məvacibi ödənilir və o Vestminster sarayında (parlamentin binası) vəzifəsinə uyğun kabinetlə təmin edilir.

Proporsional nümayəndəlik sistemi Birləşmiş Krallıqda ilk dəfə olaraq 1999-cu ilin iyun ayında Avropa parlamentinə seçkilərdə istifadə olunmuşdur.

Hazırda Birləşmiş Krallıqda 50-dən çox siyasi partiyalar fəaliyyət göstərir. Onların sayı, xüsusən seçkiqabağı kampaniyalar dövründə daim dəyişir. Qanuna görə partiyaların qeydiyyatı məcburi deyil. Siyasi partiyaların fəaliyyətini məhdudlaşdıran yeganə amil deputatlığa iddialı hər bir partiya namizədinin 500 funt sterlinq məbləğində məcburi ödəməsidir. Seçki dairəsində seçicilərin, heç olmazsa, 5% səsini qazandığı təqdirdə bu ödəmə namizədə qaytarılır. Bundan əlavə, namizədin öz seçkiqabağı kampaniyasına xərcləyəcəyi pul məbləğinə də müəyyən qədər məhdudiyyət qoyulur.

Partiyaların say çoxluğuna baxmayaraq, ölkədə fəaliyyətdə olan majoritar sistem, habelə bir sıra sosial, iqtisadi və demografik amillər ikipartiyalı sistemin formalaşmasına imkan yaratmışdır. İki əsas Britaniya partiyaları – *Mühafizəkarlar və İttifaqçı Partiyası və Leyboristlər Partiyasıdır.*

Mühafizəkarlar Partiyasının meydana gəlməsinin tarixi kökləri XVII əsrə - parlamentdə “Tori” adlandırılan qrupun yaranması dövrünə qədər gedib çıxır. O dövrdə hakimiyyətdə olan vıqlərin əksinə olaraq torilər ingilis taxtına namizəd olan York

hersəquna tərəfdar çıxırdılar. Ənənəvi dəyərlərin qorunmasına söy göstərdiklərinə görə onları mühafizəkarlar hesab edirdilər və bu səbəbdən də 1830-cu ilin əvvəllərində partiya Mühafizəkarlar adlandırıldı. Partiyanın adında "ittifaqçı" sözünün yaranması isə onun Şimali İrlandiya məsələsi ilə bağlı mövqeyini əks etdirməsindən irəli gəlirdi. Beləliklə, Tori Partiyasının bazasında yaradılmış və özünün hazırkı şəklində 1867-ci ildə qəti olaraq formalaşdırılmış Mühafizəkarlar və İttifaqçı Partiyasının (sədr- David Cameron) 1 milyondan çox üzvü var. Sağ-mərkəzçilik ideyalarından çıxış edən partiyanın ali orqanı illik konfransdır.

Leyboristlər Partiyası 1890-cı (və ya 1900-cü) ildə həmkarlar ittifaqlarının nümayəndələri və bir sıra sosialist təşkilatları tərəfindən yaradılmışdır. Buna qədər əvvəlcə Müstəqil fəhlə partiyası, daha sonra isə Fəhlə Nümayəndəlik Komitəsi mövcud olmuşdur. Hazırda Leyboristlər Partiyasının (sədr – Toni Bleyer) 400 min nəfərdən artıq üzvü var. Bu – partiya bilavasitə daxil olan, habelə həmkarlar ittifaqına və ya öz növbəsində Leyboristlər Partiyasına aid olan hər hansı bir digər təşkilata daxil olmaqla adıçəkilən partiya üzvü olan insanlardır. Hazırda partiya sol-mərkəzçilik baxışlarına tərəfdardır.

Bu partiyalarla yanaşı, Birləşmiş Krallıqda müəyyən qədər nüfuzə malik digər partiyalar da fəaliyyət göstərir:

Demokratik İttifaqçı Partiyası - Şimalı İrlandiya (sədr- İan Peysli);

Liberal-Demokratlar Partiyası - 1988-ci ilin yanvar ayında Liberal və Sosial-Demokrat Partiyalarının birləşməsi nəticəsində yaradılmışdır (sədr Menzies Campbell);

Şotland Milli Partiyası - (sədr Aleks Salmond);

Alster İttifaqçı Partiyası (Şimali İrlandiya) - (sədr Reg Empey);

Uels Partiyası - (sədr Plaid Simru);

Şin Feyn Hərəkatı (Şimali İrlandiya) - (sədr Cerri Adams).

İSPANİYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan İspaniada gün (1492) 12 oktyabr tarixində qeyd olunur. *Konstitusiya* 6 dekabr 1978-ci ildə qəbul edilmiş, 29 dekabr 1978-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

Dövlət başçısı: 22 noyabr 1975-ci ildən *Kral I Xuan Karlosdur* (vəliəhd Felipdir).

Qanunverici hakimiyyət: *Milli Assambleya* (və ya Baş Kortələr) iki palatadan *Senatdan* (259 yer – 208 üzv birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə seçilir, 51 üzv isə regional qanunverici orqanlar tərəfindən 4 il müddətinə təyin edilir) və *Deputatlar Konqresindən* (350 yer – üzvlər proporsional təmsilçilik qaydasında partiya siyahılarından ümumxalq səsverməsi yolu ilə 4 il müddətinə seçilir) ibarətdir.

Senata, eyni zamanda Deputatlar Konqresinə son seçkilər 14 may 2004-cü il tarixində keçirilib (növbəti seçkilər 2008-ci ilin mart ayında keçiriləcək).

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir (Hökumət sədri) – 17 aprel 2004-cü ildən *Xose Luis Rodriges Zapaterodur* (İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası – Milli Assambleya tərəfindən 52,29% səsə seçilmişdir). 18 aprel 2004-cü ildən sədrin birinci müavini *Maria Tereza Fernandez de la Vega*, ikinci müavin isə (eyni zamanda iqtisadiyyat və maliyyə naziri) *Pedro Solbesdir*. *Nazirlər Şurası* sədr tərəfindən təyin edilir.

1975-ci ildən başlayaraq İspaniya avtoritarizmdən Avropa tipli müasir parlament monarxiyasına keçid mərhələsinə qədəm qoyur.

Əsas siyasi partiyaların nümayəndələri tərəfindən işlənib hazırlanmış və 1978-ci il referendumunda təsdiq edilmiş Konstitusiyaya görə İspaniya parlament idarəetmə formasına malik konstitusiyalı monarxiyadır. İspaniyanın bütövlüyü və birliyi

konstitusiyaya ilə təsbit edilsə də, Əsas Qanunda bəzi regional muxtariyyətə icazə verilir.

Konstitusiyaya əsasən qanunverici hakimiyyət ikipalatalı parlamentə - Baş Kortoslərə məxsusdur. Səlahiyyətlərin böyük hissəsi aşağı palatada – Deputatlar Konqresinin (350 yer) əlində cəmlənmişdir. Bu palatanın qəbul etdiyi qanun layihələri baxılması üçün yuxarı palataya – Senata təqdim edilməlidir. Bununla belə, Konqres səs çoxluğu ilə Senatın vetosunu dəf edə bilər.

Parlamentin deputatları və senatorlar majoritar sistem üzrə 4 illik müddətə seçilir, Konqres isə seçkiləri proporsional sistem üzrə həyata keçirir. 18 yaşına çatmış bütün ölkə vətəndaşları səsvermə hüququna malikdir.

Baş nazirin namizədliyi dövlət başçısı olan Kral tərəfindən irəli sürülür və parlament deputatlarının əksəriyyəti onu bu vəzifəyə təsdiq edir. Adətən Konqresdə deputat yerlərinin çoxuna sahib olan partiyanın lideri Baş nazir olur. Bu partiya, hökuməti formalaşdırmaq üçün digər partiyalarla koalisiyaya daxil ola bilər. Deputatlar Konqresi hökumətə etimadsızlıq bildirməklə onu istefaya göndərə bilər, lakin bu vəziyyətdə deputatlar növbəti Baş nazirin namizədliyini əvvəlcədən göstərməlidirlər. Bu cür prosedura hökumətin tez-tez dəyişdirilməsini istisna edir.

Franko rejiminin bərqərar edilməsindən hələ xeyli əvvəl İspaniyada yerli və regional özünüidarə təcrübəsi var idi. Franko dövründə bu hüquqlar ləğv edilərək bütün səviyyələrdə hakimiyyət mərkəzi hökumət tərəfindən həyata keçirilirdi. Demokratianın bərpasından sonra yerli hakimiyyət orqanlarına yenidən geniş səlahiyyətlər verilməyə başlandı.

İspaniya Konstitusiyası dövlətin bütövlüyünə əsaslanır, lakin bununla yanaşı milli, regional və tarixi meyarlar əsasında təşəkkül tapan inzibati bölmələrin özünüidarə hüququna zəmanət verir. İspaniya – öz parlamentlərinə və hökumətlərinə, habelə mədəniyyət, səhiyyə, təhsil və iqtisadiyyat sahəsində geniş səlahiyyətlərə malik olan 17 muxtar birliyə bölünür. Bir sıra muxtar birliklərdə (Kataloniya, Basklar Ölkəsi, Qalisiya)

yerli dillərin istifadəsi qanuniləşdirilib, televiziya verilişləri, adətən bu dillərdə yayımlanır. Lakin basklar daha geniş muxtariyyət verilməsində israrlıdırlar və bir sıra hallarda bu tələblər polislə silahlı toqquşmalara, habelə terror aktlarının baş verməsinə səbəb olur.

17 muxtar birliyə Aralıq dənizindəki Balear Adaları və Atlantik okeanındakı Kanar adaları daxildir. Bundan əlavə, İspan koloniyalarının qalıqları: Afrikanın şimal sahilindəki Seuta və Melilya şəhərləri muxtariyyət statusuna malikdir. Muxtar birliklər - hər biri öz şurası tərəfindən idarə olunan 50 əyalətə bölünür. 1997-ci ildən etibarən şuralar muxtar birliklərin hökumətlərinə tabedir. Ali bələdiyyə məmurları və yerli şuraların deputatları bir-başa səsvermə ilə seçirlər. Yerli şura üzvləri meri öz sıralarından seçirlər; adətən bu posta çoxluq partiyasının başçısı təyin olunur. Mərkəzi hökumət tərəfindən maliyyələşən bələdiyyə hakimiyyət orqanları vergi toplamaq səlahiyyətlərinə malik deyil.

Məhkəmə hakimiyyəti – Ədliyyə məhkəmələri və tribunallar (3 asayiş hakimi, 2 dairə məhkəməsi və 1 Ali Apellyasiya Məhkəməsi); inzibati məhkəmə və tribunallar (Dövlət Prokuroru İdarəsi, inzibati məhkəmə və tribunallar, Konstitusiya Məhkəməsi) tərəfindən həyata keçirilir. Bütün məhkəmələrin hakimləri monarx tərəfindən ömürlük təyin olunur. 12 illik müddətə təyin olunan 12 hakimdən ibarət Xüsusi Konstitusiya Məhkəməsi normativ aktların ölkə konstitusiyasına uyğunluğunu nəzərdən keçirir. Ali məhkəmə instansiyası Ali Məhkəmə sayılır.

İctimai asayişin mühafizəsi Daxili İşlər Nazirliyinin funksiyasına aiddir və bu məqsədlə nazirlik hərbişdirilmiş mülki qvardiya və polis qüvvələrinə malikdir. Bundan başqa, yol hərəkətinə nəzarət edən və yerlərdə qayda-qanunun mühafizəsi ilə məşğul olan bələdiyyə polisi mövcuddur.

1975-ci ilə kimi ölkədə yalnız bir partiyanın – sonralar Milliyyətçi Hərəkət adı ilə əvəz edilmiş İspan falanqasının (Faşist Partiyası) fəaliyyətinə icazə verilirdi. Hazırda İspaniyada fəaliyyət göstərən 20-dən artıq ümummilli və 40-a yaxın regional

partiyalar sırasından aşağıdakı siyasi birliklər daha nüfuzlu və əhəmiyyətli sayılırlar:

Milliyyətçi Bask Partiyası (PNV) – Xosu Xon İmaz;

Kanar Koalisiyası (CC) – Paulino Rivero Baute;

Birlik (CiU) – Artur Masi Qavarro;

Entesa Catalonia de Progress (4 Katalan partiyalarını);

Qall Milliyyətçi Bloku (BNG) – Anxo Manuel Kintana;

Lazarotədən Asılı Olmayanlar Partiyası (PİL) – Dimas Martin;

Xalq Partiyası (PP) - Mariano Raxoy;

Kataloniya Sol Respublikaçıları (ERC) – Xoan Boyksassa;

İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası (PSOE) – Xose Luiz Zapatero;

Sol Birlik (IU) – Qaspar Llamazares.

1879-cu ildə yaradılmış İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası İkinci Respublika dövründə iri partiyalardan sayılırdı. 1982-ci ildə Kortəslərin hər iki palatasında yerlərin böyük əksəriyyətini qazanan İSFP təxminən 15 illik müddət ərzində İspaniyada hakim partiya kimi fəaliyyət göstərmişdir. Hazırda üzvlərinin sayı 400 minə yaxın olan bu partiya sosial-demokratik baxışlardan çıxış edir.

General Frankonun ölümündən sonra – 1976-cı ildə yaradılmış Xalq Partiyası ilk əvvəl Xalq Alyansı adlanırdı. Hazırda üzvlərinin sayı 600 mindən çox olan partiya sağ-mərkəzçi ideyaların tərəfdarı kimi çıxış edir.

İspaniyanın siyasi həyatında regional partiyalar mühüm rol oynayır. 1990-cı illərdə separatçı əhvali-ruhiyyəli Basklar Ölkəsində meydana gəlmiş bir sıra nüfuzlu partiyaların fəvqündə duran mühafizəkar Milliyyətçi Bask Partiyası muxtariyyətə sülh vasitəsilə çatmağa söy göstərir. *Eri Batasuna* və ya Xalq Birliyi Partiyası, zorakı mübarizə metodlarının vacibliyini inkar etməyən və müstəqil Bask dövlətinin yaradılmasını arzu edən qeyri-leqal ETA təşkilatı ilə bir ittifaqda çıxış edir. Regional partiyalar Andalusiyada, Araqonada, Qalisiyada və Kanar adalarında böyük nüfuza malikdir.

YAPONİYA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. Milli bayram günü olan Yaponiya Dövlətinin Yaradılması günü fevral ayının 11-də qeyd olunur. 3 may 1947-ci ildə qüvvəyə minmiş Yaponiya Konstitusiyasına görə:

- İmperator xalqın birliyinin və dövlətin rəmzidir, hakimiyyət xalqın əlindədir;

- İcra səlahiyyəti bütövlükdə Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan Nazirlər Kabinetinə aiddir.

Dövlət başçısı: Taxt varislik yolu ilə imperator ailəsinin kişi üzvlərinə keçir. İmperator (1989-cu ildən *Akixitodur*) mütləq hakimiyyətə malik deyildir, dövlət işlərinə aid fəaliyyəti Nazirlər Kabinetinin məsləhəti və icazəsi əsasında həyata keçirməlidir.

Konstitusiyada göstərilən hallar xaricində İmperatorun hökumətlə bağlı səlahiyyəti yoxdur. Bununla yanaşı, İmperator Baş naziri və Ali Məhkəmənin Baş hakimini təyin edir. Baş nazir əvvəlcə Parlament tərəfindən seçilir və İmperator tərəfindən təsdiq edilir. Baş hakim Nazirlər Kabineti tərəfindən seçilir və daha sonra İmperator tərəfindən təsdiq edilir. İmperatorun qanun və müqavilələri imzalamaq, Parlamentin sessiyalarını çağırmaq və Nazirlər Kabinetinin tövsiyə və icazəsi ilə şərəf nişanı vermək səlahiyyəti vardır.

Qanunverici hakimiyyət: Yaponiyada qanunvericilik səlahiyyəti dövlətin ən yüksək orqanı sayılan Parlamente məxsusdur. Parlament 480 nəfərlik *Nümayəndələr Palatası* və 242 nəfərdən ibarət *Müşavirlər Palatasından* ibarətdir.

Nümayəndələr Palatasının üzvləri 4 ildən bir seçilir. Nümayəndələr Palatasının 180 nəfər üzvü 11 milli seçki dairəsindən proporsional qaydada, 300 üzv isə 300 seçki dairəsindən majoritar qayda ilə seçilir.

Müşavirlər Palatasının 242 üzvü 6 il müddətinə seçilir. Bu üzvlərin yarısı üç ildən bir keçirilən seçkilərlə seçilir. 98 nəfər üzv milli seçki dairəsindən proporsional qayda ilə, digər 144 üzv isə majoritar qaydaya əsasən seçilir.

Nümayəndələr və Müşavirlər palatalarının iclasları adi, fəvqəladə və xüsusi iclaslar olmaq üzrə üç qrupa ayrılır. Parlamentin adi iclasları hər il dekabr ayında başlayır və 150 gün davam edir. Nümayəndələr Palatasının Nazirlər Kabineti tərəfindən hazırlanan və Parlamentə təqdim edilən büdcə layihəsini əvvəlcədən müzakirə etmək hüququ vardır. Eyni zamanda, Nümayəndələr Palatası Baş naziri seçmək, növbəti Parlament seçkilərini təyin etmək, müqavilələri müzakirə etmək kimi məsələlərdə Müşavirlər Palatası ilə müqayisədə nisbətən üstünlüyə malikdir.

1946-cı ilin noyabr ayında ittifaq qüvvələri tərəfindən parlament formasında razılaşdırılmış idarəetmə və icra orqanlarının əlində hakimiyyətin təmərküzləşməsinin yolverilməzliyi məqsədilə yaradılmış 99 maddədən ibarət Yaponiya Konstitusiyasına görə dövlət başçısı – sırf formal səlahiyyətlərə malik olan dövlətin və millətin rəmzi sayılan imperatordur. Real hakimiyyət Baş nazirə, onun rəhbərlik etdiyi kabinetə və qarşısında məsuliyyət daşdığı Parlamentə verilmişdir.

Yaponiyada qanunvericilik səlahiyyəti dövlətin ən yüksək orqanı sayılan Parlamentə məxsusdur. Parlament (Kokkay) 480 nəfərlik *Nümayəndələr Palatası* və 242 nəfərdən ibarət *Müşavirlər Palatasından* ibarətdir.

Nümayəndələr Palatasının üzvləri 4 ildən bir seçilir. Nümayəndələr Palatasının 180 nəfər üzvü 11 milli seçki dairəsindən proporsional qaydada, 300 üzv isə 300 seçki dairəsindən majoritar qayda ilə seçilir.

Müşavirlər Palatasının 242 üzvü 6 il müddətinə seçilir. Bu üzvlərin yarısı üç ildən bir keçirilən seçkilərlə seçilir. 98 nəfər üzv milli seçki dairəsindən proporsional qayda ilə, digər 144 üzv isə majoritar qaydaya əsasən seçilir.

Nümayəndələr və Müşavirlər palatalarının iclasları adi, fəvqəladə və xüsusi iclaslar olmaq üzrə üç qrupa ayrılır. Parlamentin adi iclasları hər il dekabr ayında başlayır və 150 gün davam edir. Nümayəndələr Palatasının Nazirlər Kabineti tərəfindən hazırlanan və Parlamentə təqdim edilən büdcə layihəsini əvvəlcədən müzakirə etmək hüququ vardır. Eyni zamanda, Nümayəndələr Palatası Baş naziri seçmək, növbəti Parlament seçkilərini təyin etmək, müqavilələri müzakirə etmək kimi məsələlərdə Müşavirlər Palatası ilə müqayisədə nisbətən üstünlüyə malikdir.

Nümayəndələr Palatasının Kabinetə gizli və ya açıq şəkildə təklif irəli sürmək səlahiyyəti vardır. Bu da Nümayəndələr Palatasının Parlament daxilində ən əhəmiyyətli səlahiyyəti hesab olunur. Müşavirlər Palatası rəsmi olaraq gizli şəkildə təklif vermək səlahiyyətinə malik deyildir.

25 yaşına çatmış Yaponiya vətəndaşları Nümayəndələr Palatasına, 30 yaşına çatan şəxslər isə Müşavirlər Palatasına seçilə bilər. Yaponiyada 20 yaşına çatmış bütün vətəndaşlar səs vermə hüququna malikdirlər.

Konstitusiyaya düzəliş etmək üçün, onun lehinə Konqresin hər iki palatasının üzvlərinin 2/3 hissəsi səs verməlidir və xüsusi referendumun əksər elektoratu tərəfindən bu düzəliş təqdir edilməlidir.

İcraetmə səlahiyyəti Baş nazirin rəhbərlik etdiyi və Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan kabinetə verilmişdir. Parlament üzvü olan və Parlament tərəfindən müəyyən edilən Baş nazir mülki və böyük əksəriyyəti Parlament üzvləri arasından olmaqla dövlət nazirlərini təyin etmək və vəzifədən azad etmək səlahiyyətinə malikdir. Hökumətə etimad təklifini rədd etdiyi və ya etimadsızlıq təklifini qəbul etdiyi hallarda Nümayəndələr Palatası 10 gün ərzində buraxılmamışsa kabinet istefa etməlidir.

Yaponiyada namizədliyi kabinet tərəfindən irəli sürülən və imperator tərəfindən təyin edilən ali hakim istisna olmaqla, 15 üzvü kabinet tərəfindən təyin olunan Ali Məhkəmə mövcuddur. Bir dəfə təyin olunan hakimlər vəzifələrini qanunla mü-

əyyən edilən pensiya yaşına qədər icra edirlər, lakin onlar öz peşəkarlıqlarını təsdiq etmək üçün hər on ildən bir keçirilən referendumlarda iştirak etməlidirlər. Ali Məhkəmə digər məhkəmələrin fəaliyyətinə nəzarət edir və işlərə yenidən baxmaq hüququna malikdir. Qanunların konstitusiyaya uyğun olmasını müəyyən edən Ali Məhkəmənin hakimiyyəti, əslində bir çox hallarda məhdudlaşır, belə ki, yaponlar sərbəst disputlara və danışıqlara üstünlük verirlər.

Yaponiyanın ilk siyasi partiyası *Aikoku Koto (Vətənsəvərlər Partiyası)* 1874-cü ildə yaradılmış və hökumətdən qanunverici orqanın yaradılmasını tələb etmişdir. Ölkədə ilk ümumi seçkilər də 16 il sonra 1 iyul 1890-cı ildə keçirilmiş və Parlament ilk iclasını həmin ilin 29 noyabr tarixində keçirmişdir. Yaponiyada qurulmuş olan bu Parlament Asiyanın ilk milli qanunverici orqanı sayılır.

Yaponiyanın böyük mühafizəkar təşkilatı, hal-hazırda hakimiyyətdə olan *Liberal Demokrat Partiyası (LDP)* İkinci dünya müharibəsindən sonra, 1955-ci ildə iki mühafizəkar partiyanın birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Bu ildən etibarən LDP fasiləsiz olaraq bu günə kimi hakimiyyətdə olan partiyadır. Partiyanın sədri aşağı və ya yuxarı palatanın deputatı olan partiya üzvləri arasından seçilir. İlk seçkilər zamanı partiya üzvləri birbaşa seçki ilə bu vəzifəyə üç namizəd seçir. Daha sonra LDP-nin Parlamentdəki deputatları bu üç namizəddən birini sədr seçir. Partiyanın nizamnaməsində göstərildiyi kimi sədr bu vəzifədə iki müddətdən artıq ola bilməz.

LDP öz baxışlarına görə mühafizəkar partiya sayılsa da, əslində daha çox müxtəlif geniş istiqamətləri əhatə edən və praktikada tətbiq edilən sırf pragmatik və korporativ yanaşma tərzinə malik xarici və daxili ideyaları qavraya bilən təşkilatdır. Partiya – bütün ölkənin rifahının etibarlı dayağı sayılan özəl sahibkarlığın effektivliyinə inamı və Yaponiyanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə yaxınlaşmasının davamı kimi birləşdirici prinsipləri əldə rəhbər tutur.

LDP ideologiyadan daha çox şəxsiyyət amilinə əsaslanan bölgüyə uyğun fraksiyalara ayrılır. Bu qruplaşmalar köhnə nəslin əhəmiyyətini və mənafeələrini təsdiq etməklə və yeni nəslin karyera inkişafına köməklik göstərməklə onların siyasi liderləri arasında əlaqələrin qaydaya salınmasında əsas rol oynayırdılar.

Ailəyə və şəxsi əlaqələrə ehtiramın borc və vəzifə sayılmasına əsaslanan neokonfutsi prinsiplərinə yaponların daha çox diqqət yetirməsi sayəsində, Konqresdə olan müasir LDP üzvlərinin üçdə bir hissəsini çox yaxın qohumluq əlaqələri birləşdirir. Fraksiyaların mövcudluğu partiya daxili rəqabət mübarizəsinə təkan verdi. Regional səviyyədə fraksiyalar öz üzvlərinin partiyadan namizəd kimi seçki dairələrinə qəbul edilməsi uğrunda mübarizə aparırlar. Lakin arzu olunan LDP-nin Prezidentliyi postu hər bir fraksiya üçün son məqsəd sayılır. LDP Prezidenti hər iki ildən bir Konqresdəki partiya üzvlərinin səs çoxluğu ilə seçilir.

Yaponiyada qeydiyyatda alınmış on mindən çox partiya mövcuddur. Lakin onlardan Liberal Demokrat Partiyasından əlavə yalnız dördü əhəmiyyətli partiyalar sayılır:

- *Yaponiya Demokratik Partiyası* – 1996-cı ildə təsis edilmişdir;

- *Təmiz Hökumət Partiyası* – 1964-cü ildə yaradılmışdır;

- *Yaponiya Kommunist Partiyası* – 1922-ci ildə əsası qoyulmuşdur;

- *Yaponiya Sosial-Demokrat Partiyası* – 1946-cı ildə meydana gəlmişdir.

AVSTRALIYA

Dövlət quruluşu: Britaniya İttifaqının tərkibində ABŞ modelinə əsaslanan 6 ştatdan ibarət federativ quruluşlu, Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram günü olan Avstraliya günü (1788) 26 yan-

var tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1 yanvar 1901-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 6 ştata və bir neçə əraziyə bölünür.

Dövlət başçısı: Kralıçanı təmsil edən və Avstraliya Hökumətinin tövsiyəsi ilə təyin olunan General-Qubernatordur. Avstraliyanın hazırkı General-Qubernatoru *Maykl Cefferidir*.

Qanunverici hakimiyyət: *Federal Məclis* (Parlament) tərəfindən həyata keçirilir. Parlament iki palatadan: *Senatdan* (76 yer, *sədri Pol Kalvetdir*) və *Nümayəndələr Palatasından* (150 yer, 16 noyabr 2004-cü ildən *sədr David Havkerdir*) ibarətdir. Senatorlar (Senatın deputatları hər üç ildən bir dəyişilməklə) 6 il, Nümayəndələr Palatasının üzvləri isə alternativ səsvermə sistemi üzrə 3 il müddətinə seçilirlər.

İcraedici hakimiyyət: Birləşmiş Krallıqda olduğu kimi Baş nazirin başçılığı ilə hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən hökumətin üzvləri və Baş nazir Parlamentin tərkibindən seçilirlər və Federal Məclis qarşısında məsuliyyət daşıyırlar. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Con Xovarddır*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

Avstraliyada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Avstraliya Leyboristlər Partiyası;

Avstraliya Liberal Partiyası;

Avstraliya Milli Partiyası;

Avstraliya Fəhlə Partiyası;

Avstraliya Kommunist Partiyası;

Avstraliya Demokratları Partiyası.

BARBADOS

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1966) noyabr ayının 30-da qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1966-cı ildən qüvvədədir. Konstitusiyaya

düzəlişlər hər iki palatanın qəbul etdiyi parlament aktı qismində qəbul edilə bilər (hər palatanın 2/3 səs çoxluğu ilə qəbul etdiyi əsas maddələr istisna olmaqla). Ölkənin qanunvericilik sistemi ingilis presedent hüququna əsaslanır.

Dövlət başçısı: Böyük Britaniya Kraliçası *II Yelizavetanı* təmsil edən General-Qubernatordur. Barbadosun hazırkı General-Qubernatoru *Klifford Stron Hasbendsdir*.

Qanunverici hakimiyyət: *Yığınaq Palatasından* (əhali tərəfindən 5 illik müddətə seçilən - 28 üzv) və *Senatdan* (General-Qubernator tərəfindən təyin olunan 21 senator) ibarət ikipalatalı Parlamentdir. Senatın 12 üzvü Baş nazirin, 2 üzv Parlamentin aşağı palatasında təmsil olunan müxalifət partiyası liderinin təqdimatı, digər 7-si isə General-Qubernatorun şəxsi qərarına görə təyin olunurlar.

İcraedici hakimiyyət: Hökumət və General-Qubernator tərəfindən təsdiq edilən Baş nazir (Parlamentdə yerlərin əksəriyyətinə sahib olan partiyanın lideri) tərəfindən həyata keçirilir. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Ouen Arturdur*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə və Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Barbados Leyborist Partiyası;

Demokratik Leyborist Partiyası;

Milli Demokratik Partiya.

BELÇİKA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsulu-na malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan Müstəqillik günü (1831) 21 iyul tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 7 fevral 1831-ci ildə qəbul edilmişdir. 14 iyul 1993-cü ildə parlament federal dövlət yaradılması barədə son düzəlişi təsdiq etmişdir. Mülki hüquq sistemi ingilis konstitusiyaya nəzəriyyəsinin təsirinə uğramışdır, qanunvericilik aktlarına

məhkəmə nəzarəti mövcuddur və Beynəlxalq Ədliyyə Məhkəməsi yurisdiksiyasının məcburiliyi şərtlərlə qəbul edilir.

İnzibati bölgüsü: 3 dairədən (Flamand, Vallon və Brüssel) ibarətdir.

Dövlət başçısı: *Kral* 9 avqust 1993-ci ildən *II Albertdir* (vəliəhd Şahzadə Filipdir). Dövlətin faktiki başçısı Baş nazirdir.

Qanunverici hakimiyyət: 40 üzvü birbaşa ümumxalq səsverməsi, 31 üzvü isə çoxmərhələli seçkilər yolu ilə dörd il müddətinə seçilən 71 üzvdən ibarət *Senat* və proporsional qaydada ümumxalq səsverməsi yolu ilə dörd il müddətinə seçilən 150 deputatdan ibarət *Deputatlar Palatası* olmaqla ikipalatalı *Parlamentdir*. Son seçkilər 18 iyun 2003-cü ildə keçirilmişdir.

Federal dövlətin yaradılması haqqında 1993-cü ildə Konstitusiyaya edilmiş düzəlişlər nəticəsində səlahiyyətlərin tam bölünməsi ilə hökumətin üç səviyyəsi müəyyənlanmışdır (federal, regional və linqvistik icma). Bu reallıq altı hökumətin hər birinə öz qanunverici məclisini yaratmağa icazə verir.

İcraedici hakimiyyət: *Nazirlər Şurası* monarx tərəfindən təyin edilir və parlament tərəfindən təsdiq olunur. Hazırkı hökumət FLD, İH, SP, SMS, AGALEV və Ecolo partiyalarının koalisiyasıdır. Baş nazir 13 iyul 2003-cü ildən *Gi Verhofstadt*dir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Ədliyyə Məhkəməsidir (hakimlər hökumət tərəfindən seçilsə də monarx tərəfindən ömürlük təyin olunur).

Belçikada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

AGALEV (Flamand Yaşılları) - sədri *Jos Geysels*;

Xristian Demokratlar və Flamandlar (CD və V) - sədri *Jo Vanderzen*;

Ecolo (Fransızdilli Yaşıllar) - sədrləri *Jan-Mişel Javo, Evelin Haytebroek, Klod Bruir*;

Flamand Liberal Demokratları (FLD) - sədri *Bart Sommers*;

Fransızdilli Humanist və Demokratik Mərkəz (HDM) - sədri *Joell Milque*;

Fransızdilli İslahatçı Hərəkət (İH) - sədri *Didiye Reynders*;
Fransızdilli Sosialist Partiyası (SP) - sədri *Elio Di Rupo*;
Milli Cəbhə (MC) - sədri *Daniel Feret*;
Yeni Flamand Alyansı (YFA) - sədri *Bart de Vever*.

BİRLƏŞMİŞ ƏRƏB ƏMİRLİYİ

Dövlət quruluşu: Mütləqiyyət formalı idarəetmə üsuluna malik federasiyadır. Milli bayramı olan Müstəqillik günü (1971, Böyük Britaniyanın əsarəti altından) - 2 dekabrda qeyd olunur. Əmirlikdə müvəqqəti Konstitusiya 2 dekabr 1971-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgü: 7 əmirlik: Əbu Dabi, Əcman, Əl-Fuceyra, Əş-Şəriqah, Dubay, Rəs Əl-Xeymə, Um Əl-Qəyvayn.

Dövlət başçısı: 2004-cü ilin 3 noyabr tarixindən etibarən Prezident *Şeyx Xəlifə Bin Zaid al Nəhyandır* (Ali Federal Şura tərəfindən 5 il müddətinə seçilir). Vitse-Prezident 1990-cı ilin oktyabr ayından etibarən *Məktum Bin Rəşid Əl-Məktumdur*, eyni zamanda Dubay hökmdarıdır (Ali Federal Şura tərəfindən 5 il müddətinə seçilir).

Ali Federal Şura: Ali Konstitusiyaya orqandır, 7 əmirlik hökmdarlarından ibarətdir, dövlətin siyasətini müəyyənləşdirir və federal qanunvericiliyi təsdiq edir, toplantısı ildə dörd dəfə keçirilir, Əbu Dabi və Dubay hökmdarları veto hüququna malikdirlər.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Milli Federal Şuradır. Şuranın Əmirlik hökmdarları tərəfindən 2 il müddətinə təyin olunan 40 üzvü var.

İcraedici hakimiyyət: Kabinet - Nazirlər Şurası Prezident tərəfindən yaradılır. Baş nazir 1990-cı ilin 8 oktyabr tarixindən etibarən *Məktum Bin Rəşid Əl-Məktumdur* (Prezident tərəfindən təyin olunur).

Məhkəmə orqanı: Ali Federasiya Məhkəməsidir (hakimlər Prezident tərəfindən təyin olunurlar).

Siyasi partiyalar: Yoxdur.

DANİMARKA

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram günü olan Konstitusiya günü (1849) 5 iyun tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 5 iyun 1953-cü ildən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: Ali hakimiyyəti təyin etdiyi hökumət tərəfindən həyata keçirən *Kraliça* (və ya Kral) Baş nazirin təqdimatı ilə, həmçinin parlamentin sədrinin və ya parlament fraksiyaları rəhbərlərinin təklifi ilə Baş naziri və nazirləri təyin və azad edir, parlamenti buraxmaq hüququna malikdir. *Kraliça* (və ya Kral) Danimarka silahlı qüvvələrinin ali baş komandanı və rəsmi dövlət kilsəsinin başçısıdır. Hal-hazırda dövlətə 14 yanvar 1972-ci ildə *Kraliça* elan edilmiş *II Marqrete* başçılıq edir.

Qanunverici hakimiyyət: Ölkə vətəndaşları tərəfindən 4 illik müddətə seçilən birpalatalı *Parlamentdir* (Folketing, 179 yer). 135 deputat – ümumi seçki hüququ əsasında proporsional sistem üzrə 23 seçki dairəsindən seçilir, 40 yer - dairələrdə kifayət qədər səs toplamayan namizədlər arasında bölünür, 2 üzv Farer adalarından və nəhayət, digər 2 üzv Qrenlandiyadan seçilir.

İcraedici hakimiyyət: Kral (və ya kraliça) icraedici hakimiyyəti 19 üzvdən ibarət olan və Baş nazirin rəhbərlik etdiyi Hökumət (Nazirlər Kabineti) vasitəsilə həyata keçirir. Hökumət Folketing qarşısında məsuliyyət daşıyır. Kralın və Vəliəhdin də iştirak etdiyi *Dövlət Şurasında* (nazirlərin birgə yığıncağı) ən mühüm qanun layihələri və hökumət tədbirləri müzakirə olunur.

Danimarkanın hazırkı Baş naziri *Anders Foq Rasmussendir*.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə, 2 ikinci instansiya məhkəməsi (Yutlandiya və adalar üçün) və aşağı məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.

Ali Məhkəmənin qocaman üzvləri və Folketingin (parlament) xüsusi olaraq 6 il müddətinə seçdiyi hakimlər dövlətə xəyanətdə ittiham olunan nazirlərin məhkəmə işini araşdıran Dövlət Məhkəməsi yaradırlar.

Danimarkada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Sosial-Demokratlar Partiyası;

Mühafizəkar Xalq Partiyası;

Liberal Partiya;

Sosialist Xalq Partiyası;

Radikal Liberallar Partiyası;

Mərkəzçi Demokratlar Partiyası;

Tərəqqi Partiyası;

Xristian Xalq Partiyası;

Danimarka Xalq Partiyası.

KANADA

Dövlət quruluşu: Konstitusiyalı monarxiya, həmçinin güclü demokratik əhəmiyyətə malik parlament formasında idarəetmə üsullu federasiyadır. Milli bayram olan Kanada günü (1867-ci il, Britaniyanın Şimali Amerika koloniyalarının birləşməsi) 1 iyulda qeyd olunur. Kanada Konstitusiyası 17 aprel 1982-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 10 əyalət – Alberta, Britaniya Kolumbiyası, Manitoba, Nyu-Bransuik, Nyu-Faundlənd və Labrador, Yeni Şotlandiya, Ontario, Prins Edvard adası, Kvebek, Saskaçevan və üç ərazidən Şimal-Qərb əraziləri, Nanavut və Yukon ərazilərindən ibarətdir.

Dövlət başçısı: Kraliça *Elizabet II* (6 fevral 1952-ci ildən etibarən), onun ölkədəki təmsilçisi General-Qubernator *Mikael Jandır* (27 sentyabr 2005). General-Qubernator Kanada Baş nazirinin təklifi ilə Kraliça tərəfindən 5 il müddətinə təyin edilir. Seçkilər nəticəsində İcmalar Palatasında hakim partiya və ya koalisiyaya rəhbərlik edən şəxs General-Qubernator tərəfindən Baş nazir təyin edilir.

Qanunverici hakimiyyət: Seçkili İcmalar Palatasından (üzvlər dörd il müddətinə birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə seçilir, 301 deputat) və Senatdan (üzvlər Baş nazirin təqdimatı əsasında General-Qubernator tərəfindən təyin edirlər, 75 yaşa qədər xidmət edə bilirlər, 105 senator) ibarət Parlamentdir. İcmalar Palatasına seçkilər 23 yanvar 2006-cı ildə keçirilmişdir. Növbəti seçkilər 2010-cu ildə keçiriləcəkdir.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir *Stefen Harper* (2006-cı ildən etibarən), Baş nazirin müavini *Robert Douqlas Nikolson-dur* (6 fevral 2006-cı ildən etibarən). Kabinet Baş nazir tərəfindən onun Parlamentdəki partiya üzvləri arasından seçdiyi Federal Nazirliklərdən ibarətdir. S.Harperin rəhbərlik etdiyi hökumət 26 nazirlikdən ibarətdir. 6 qadın nazir vardır. Regionlar baxımından Kvebekdən 5, Qərb əyalətlərindən (Alberta, Britiş Kolumbiya, Manitoba və Saskatçevan) 10, Atlantik əyalətlərdən 3 nəfər nazir təyin edilmişdir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Kanada Ali Məhkəməsi (hakimlər General-Qubernator vasitəsilə Baş nazir tərəfindən təyin edirlər), Kanada Federal Məhkəməsi, Kanada Apellyasiya Məhkəməsi, Əyalət məhkəmələri.

Kanadada fəaliyyət göstərən əsas partiyalar:

Liberal Partiya;

Kvebek Bloku;

İslahatçı Partiya.

KÜVEYT

Dövlət quruluşu: Küveyt mütləq formalı idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır (irsi əmirlik). Milli bayram olan Milli gün (1950) 25 fevralda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 11 noyabr 1962-ci ildə qəbul edilmiş və qüvvəyə minmişdir.

İnzibati bölgüsü: 6 qubernatorluq (əyalət) – Əl-Əhmədi, Əl-Fərvaniyyə, Əl-Asima, Əl-Cəhra, Həvalli, Mübarək Əl-Kəbir.

Dövlət başçısı: 2006-cı ilin 29 yanvar tarixindən etibarən (varislik əsasında təyin olunur) *Əmir Şeyx Sabah Əl-Əhməd Əl-Cabir Əl-Sabahdır*. Vəliəhd – *Şeyx Nəvvaf Əl-Əhməd Əl-Sabahdır*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Milli Məclisdir. Parlamentin 50 üzvü var və onlar ümumxalq seçkiləri yolu ilə 4 il müddətinə seçilirlər. 2006-cı ilin 21 may tarixində hökumətlə Milli Məclis arasında yaranmış gərginlik ölkə başçısı Əmir Şeyx Sabah Əl-Əhməd Əl-Cabir Əl-Sabah tərəfindən Parlamentin buraxılması ilə nəticələnmiş və 29 iyun 2006-cı il tarixində Milli Məclisə yeni seçkilər keçirilmişdir.

İcraedici hakimiyyət: Nazirlər Şurası Baş nazir tərəfindən təyin olunur və dövlət başçısı (əmir) tərəfindən təsdiq edilir. Baş nazir və Baş nazirin müavini əmir tərəfindən təyin olunur. 2006-cı il 7 fevral tarixindən Baş nazir Şeyx Nasir Əl-Məhəmməd Əl-Əhməd Əl-Sabahdır.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Apellyasiya Məhkəməsidir, hüquq sistemi İslam hüququ əsasında tənzimlənir.

Siyasi partiyalar: Ölkədə siyasi partiyalar yoxdur, siyasi partiyaların yaradılması qadağandır.

LÜKSEMBURQ

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan Müstəqillik günü 23 iyunda qeyd olunur. Konstitusiyaya 17 oktyabr 1868-ci ildən (vaxtaşırı düzəlişlər edilməklə) qüvvədədir.

Dövlət başçısı: 7 oktyabr 2000-ci ildən *Böyük Hersoq Anri-dir* (vəliəhd Şahzadə Qiyomdur).

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı olmaqla birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə beş il müddətinə seçilən 60 üzvdən ibarət Deputatlar Palatasıdır. Son seçkilər 13 iyun 2004-cü ildə keçirilmişdir (növbəti seçkilər 2009-cu ilin iyun ayında keçiriləcəkdir). Baş nazirin tövsiyəsi ilə Böyük Hersoq tərəfindən təyin olunan 21 üzvdən ibarət Dövlət Şurası Deputatlar Palatasının məsləhətçi orqanıdır.

Parlamentdə təmsil olunma:

CSV - 24;

LSAP - 14;

DP - 10;

Yaşıllar - 7;

ADR - 5 yer.

İcraedici hakimiyyət: Nazirlər Şurası Baş nazirin tövsiyəsi ilə monarx tərəfindən təyin edilir. Hazırkı hökumət XSXP və DP partiyalarının koalisiyasıdır. 1 yanvar 1995-ci ildən Baş nazir Jan-Klod Yunkerdir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ədliyyə məhkəmələri və tribunallar (3 asayiş hakimi, 2 dairə məhkəməsi və 1 Ali Apellyasiya Məhkəməsi); inzibati məhkəmə və tribunallar (Dövlət Prokuroru İdarəsi, inzibati məhkəmə və tribunallar, Konstitusiya Məhkəməsi) tərəfindən həyata keçirilir. Bütün məhkəmələrin hakimləri monarx tərəfindən ömürlük təyin olunur.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

Demokratiya və Ədalət Naminə Hərəkət Komitəsi (ADR),
(Qast Giberyen);

Xristian Sosial Xalq Partiyası (CSV və ya PCS), (Fransua Biltqen);

Demokratik Partiya (DP), (Klod Meiş);

Yaşıllar Partiyası (GP), (Fransua Boş);

Lüksemburq Sosialist Fəhlə Partiyası (LSAP), (Aleks Bodri);

Marksist və DEİ LENK İslahatçı Kommunist Partiyası— rəsmi rəhbərliyi yoxdur.

İSVEÇ

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan İsveç günü və İsveç Bayrağı günü (1983) 6 iyun tarixində qeyd olunur. Konstitusiya 1 yanvar 1975-ci ildə qəbul olunmuşdur.

Dövlət başçısı: 19 sentyabr 1973-cü ildən Kral Karl XVI Gustavdır.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Parlament – *Riksdag* – 349 yerdən ibarətdir. Deputatlar birbaşa səsvermə yolu ilə proporsional təmsilçilik əsasında 4 il müddətinə seçilir.

17 sentyabr 2006-cı ildə Parlamentə keçirilmiş son seçkilərin nəticələri belədir:

Sosial Demokratlar Partiyası 37,2%, (130 yer);

Mötədidlər Partiyası 27,8%, (97 yer);

Mərkəz Partiyası 8,3%, (29 yer);

Xalq Partiyası 8,0%, (28 yer);

Xristian Demokratlar Partiyası 6,9%, (24 yer);

Sol Partiyası 6,3%, (22 yer);

Yaşillər 5,4%. (19 yer).

Parlamentin sədri *Per Uesterberq*dir. Növbəti seçkilər 2010-cu ilin sentyabrında keçiriləcəkdir.

İcraedici hakimiyyət: Hökumət başçısı Baş nazirdir və o hökuməti təyin edir. Baş nazir ümumi seçkilərdən sonra Parlament tərəfindən seçilir. Baş nazir *Fredrik Reinfeldt*dir (5 oktyabr 2006-cı ildən).

MƏRAKEŞ

Dövlət quruluşu: Dualist formada idarəetmə üsullu Konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayramı olan Taxt günü (1999, VI Məhəmmədin Kral olduğu gün) 30 iyulda, Müstəqillik günü 2 martda (1956, Fransanın əsarətindən) qeyd olunur. Konstitusiya 10 mart 1972-ci ildə qəbul edilmiş, 4 sentyabr 1992-ci il və 1996-cı ildə ikipalatalı Parlamentin yaradılması məqsədilə düzəlişlər edilmişdir.

İnzibati bölgü: 14 region- Böyük Kasablanka, Şəviyyə-Var-diğa, Dukkala-Əbda, Fes-Bulemani, Gərb-Şrəda-Beni Hssen, Quelmim-Əs-Smara, Mərakeş-Tənsift-Əl-Həuz, Məknes-Tafilalət, Oriyental, Rabat-Səli-Zəmmur-Zəir, Sus-Massa-Drəa, Tədlə-Əzilal, Tancər-Tətvən, Taza-Əl-Huseyma-Tavnati.

Dövlət başçısı: 1999-cu ilin 30 iyul tarixindən etibarən *Kral VI Məhəmməddir* (hakimiyyət varislik əsasında ötürülür).

Qanunverici hakimiyyət: İkipalatalı Parlament yuxarı palata olan *Müşavirlər Palatasından* (270 yer; üzvlər mərhələlərlə yerli şuralar, həmkarlar ittifaqı təşkilatları və əmək konsorsiumları tərəfindən 9 il müddətinə seçilirlər; Palatanın üçdə bir hissəsi hər üç ildən bir yeniləşdirilir) və aşağı palata olan *Nümayəndələr Palatasından* (325 yer; üzvlər ümumxalq seçkiləri yolu ilə 5 il müddətinə seçilirlər) ibarətdir.

İcraedici hakimiyyət: 9 oktyabr 2002-ci il tarixindən Kral tərəfindən təyin olunan Baş nazir *Driss Cettudur*. Nazirlər Şurası Kral tərəfindən yaradılır.

Məhkəmə hakimiyyəti: *Ali Məhkəmədir*.

Ölkənin siyasi partiyaları və onların rəhbərləri:

Hərəkət Partiyası (Məhəmməd Əl-İdrissi);

Azadlıqlar İttifaqı (Əli Bilhac);

Ənnəhc Əddimokrati (Abdulla Əl-Hərif);

Avanqard Sosial Demokratik Partiyası (Əhməd Bin Cəllun);

Vətəndaş Qüvvələri (Əbd Əl-Rəhman Ləhcuci);

İnkişaf üçün Vətəndaş Təşəbbüsləri (Məhəmməd Bin Həmu);

Konstitusiyə İttifaqı (Məhəmməd Ubeyd, müvəqqəti).

NİDERLAND

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan Kraliçanın doğum günü 30 aprelə qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1815-ci ildə qəbul edilmişdir.

Dövlət başçısı: 30 aprel 1980-ci il tarixdən *Kraliça Beatriksdir*.

Qanunverici hakimiyyət: Birkameralı Baş şatlar (Staten Generaal) Birinci palata (*Eerste Kamer*) (75 yer; əyalət şuraları tərəfindən 4 il müddətinə seçilir) və İkinci palata (*Tweede Kamer*) (150 yer; birbaşa ümumxalq səsverməsi ilə 4 il müddətinə seçilir). Birinci palataya son seçkilər 25 may 2003-cü il tarixində keçirilib (növbəti seçkilər 2007-ci ilin may ayında keçiriləcək).

İkinci palataya son seçkilər 22 yanvar 2003-cü il tarixində keçirilib (növbəti seçkilər 2006-cı il noyabrın 22-də keçiriləcəkdir).

Parlamentdə təmsil olunma:

Birinci palata – CDA - 23 %, PvdA - 19%, VVD - 15%, Yaşıl Partiya - 5%, Sosialist Partiyası - 4%, D66 - 3% digərləri - 6%.

İkinci palata – CDA - 28%, PvdA - 27,3%, VVD - 12,9%, Sosialist Partiyası - 6,3%, List Pim Fortyun - 5,7%, Yaşıl Partiya - 5,1%, D66 - 4,1%.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazir 22 iyul 2002-ci ildən *Yan Peter Balkenendedir*. Müavinləri *Qerrit Zalm* (27 may 2003-cü ildən) və *Lorans Yan Brinkhorstdur* (31 mart 2005-ci ildən). Nazirlər Şurası Monarx tərəfindən təyin edilir.

Məhkəmə hakimiyyəti: Ali Məhkəmə (Hoge Raad) tərəfindən həyata keçirilir.

Niderlandın əsas siyasi partiyaları:

Kristian Demokrat Çağırış Partiyası (CDA) – Ernst Hirç Ballin;

Kristian Birliyi Partiyası – Andre Rouvoet;

Demokratlar-66 (D66) – Luzevis Van Der Laan;

Yaşıl Partiya – Femke Halsema;

Əmək Partiyası (PvdA) – Vuter Bos;

List Pim Fortuyn – Ton Van Dillen;

Azadlıq və Demokratiya Naminə Xalq Partiyası (Liberal və ya VVD) – Pieter Vinsemius;

Sosialist Partiyası – Yan Marixnissen;

o cümlədən bir neçə kiçik partiyalar.

NORVEÇ

Dövlət quruluşu: Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram olan Konstitusiya günü (1814) 17 may tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası məhz həmin gündən qüvvədədir.

Dövlət başçısı: 17 yanvar 1991-ci ildən *Kral V Haralddır*.

Qanunverici hakimiyyət: Birpalatalı Parlament – *Storting* 169 yerdən ibarətdir. Deputatlar 4 illik müddətə birbaşa səs-

vermə ilə seçilir. Son seçkilər 12 sentyabr 2005-ci ildə keçirilmişdir. Növbəti seçkilər 2009-cu ilin sentyabrında keçiriləcəkdir. Parlamentin sədri *Thorbjorn Jaqlandır*.

Seçkilərin nəticələri:

Fəhlə Partiyası 32,7%;

Tərəqqi Partiyası 22,1%;

Mühafizəkarlar Partiyası 14,1%;

Sosialist-sol Partiyası 8,8%;

Xristian Xalq Partiyası 6,8%;

Mərkəz Partiyası 6,5%;

Liberal Partiya 5,9%.

Yerlər: Fəhlə Partiyası 61, Tərəqqi Partiyası 38, Mühafizəkarlar Partiyası 23, Sosialist-Sol Partiyası 15, Xristian Xalq Partiyası 11, Mərkəz Partiyası 11, Liberal Partiya 10.

İcraedici hakimiyyət: Hökumət başçısı – *Baş nazir* – Parlamentdə çoxluq qazanmış partiyadan Monarx tərəfindən parlamentin razılığı ilə təyin olunur. Dövlət Şurası Monarx tərəfindən təyin olunur və parlament tərəfindən təsdiq olunur. Baş nazir *Jens Stoltenberqdir* (17 oktyabr 2005-ci ildən).

SVAZİLƏND

Dövlət quruluşu: Məhdudiyəti olmayan monarx idarəetmə üsuluna malik mütləq monarxiyadır. Milli bayram günü olan Müstəqillik günü (1968) 6 sentyabr tarixində qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 13 oktyabr 1978-ci ildən qüvvədədir.

İnzibati bölgüsü: 4 dairəyə bölünür.

Dövlət başçısı: Dövlət və hökumət başçısı Kraldır. Qanunverici və icraedici hakimiyyəti əlində cəmləşdirən Kral Baş naziri və Parlamentin hər iki palatasına özünün bir neçə nümayəndəsini təyin etmək səlahiyyətinə malikdir. 1986-cı ildən Svazilend Kralı *III Msvatidir*.

Qanunverici hakimiyyət: Milli Məclisdən (65 yer) və Senatdan (30 yer) ibarət, fəaliyyət müddəti 5 il olan ikipalatalı

Parlamentdir. Milli Məclisə seçkilər 2 pilləlidir (2-ci turda 55 deputat seçicilər tərəfindən seçilir, 10 deputat isə kral tərəfindən təyin olunur. İddiaçıların namizədliyi yerli şuralar tərəfindən irəli sürülür və 2 turdan ibarət seçkilərin növbəti turuna birinci turda daha çox səs toplamış üç namizəd vəsiqə qazanır. Aşağı palatada yerlərin 30%-i qadınlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. 2004-cü ildən etibarən Senatın sədri *Mozes Matxendele Dlamini*, Milli Məclisin sədri isə *Çarlz Sqayoyo Maqonqodur*.

İcraedici hakimiyyət: Baş naziri və Nazirlər Şurasının üzvlərini monarx təyin edir. Ölkənin hazırkı Baş naziri *Temba Dlamini*dir.

Ölkənin əsas siyasi partiyaları:

2004-cü ildən ölkədə siyasi partiyaların fəaliyyəti qadağan edilmişdir.

§2. KOMMUNİST TIPLİ DÖVLƏTLƏR

SSRİ dağılana qədər (1991) dünyada siyasi sistemin kommunist idarəçilik forması, partiya və sinfi maraqlar əsasında qurulmuş hakimiyyətin klassik nümunəsi hesab olunurdu. Artıq Sovet İttifaqı yoxdur və onun ərazisində yeni yaranmış dövlətlərdə tamamilə fərqli idarəetmə üsulu mövcuddur. Şərqi Avropanın keçmiş sosialist dövlətlərinin, demək olar ki, əksəriyyətində hazırda demokratik siyasi rejimlər bərqərar olmuşdur.

Sosialist-kommunist idarəçilik rejimləri indi yalnız Asiyanın və Latın Amerikasının bir neçə ölkəsində qorunub saxlanılır. Asiyada qanuniləşdirilmiş kommunist rejimləri bu günədək Çində, Şimali Koreyada və Hind-Çində, habelə Karib adalarında qalmaqdadır. Kuba da müasir dünya proseslərinə açıqcasına tabe olmayan ölkə sayılır. Bununla belə, “azadlıq liderləri”nin xarizmatik rəhbərliyi və nüfuzlu hərbi qüvvələri ilə tanınan sözügedən dövlətlər sovet modeli çərçivəsində inkişaf edirlər. Hal-hazırda yalnız Çində idarəetmənin kommunist for-

ması modeli üstünlük təşkil edir. Çində bütün hakimiyyət 340 üzvü olan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə, Siyasi Büroya, Mərkəzi Komitə tərəfindən seçilən və hər həftə yığıncağı keçirilən, 12-25 nəfərdən ibarət nazirlik orqanına, həmçinin Mərkəzi Komitənin kiçik inzibati qolu - Katibliyə mənsubdur. Bu dövlət orqanlarının sədrləri, partiyanın yuxarı təbəqəsini təmsil edir, Baş nazir və Prezident kimi mühüm vəzifələri də icra edirlər. Kommunist sistemi özündə siyasətin məqsədini təyin edən partiyayı və bu məqsədləri həyata keçirən dövlət aparatını təmsil edir. Bu fakta diqqət yetirmək lazımdır ki, ABŞ kimi liberal-demokratik bir ölkədə hakimiyyətin fəaliyyətinə Konstitusiya nəzarət edirsə, kommunist ölkələrində Konstitusiya dövlətə, deməli, hakim partiya təbədir. Faktiki olaraq, Konstitusiya partiyanın tələblərinə uyğun olaraq tez-tez dəyişdirilir.

Kubada Fidel Kastro “kommunist inqilabı”nın lideridir və onda liderliyin şəxsləşdirilmiş, plebisit, xarizmatik forması üstünlük təşkil edir. Şimali Koreyada, özünü “bəşərin günəşi” adlandıran, 1994-cü ildə atası Kim İr Senin ölümündən sonra hakimiyyətə gələn Kim Çen İr kimi “böyük lider”dən ibarət “sosialist sülaləsi” mövcuddur.

Ümumiyyətlə, bu kateqoriyaya aid olan dövlətlər sayca çox olmasalar da, həmin ölkələr dünya əhalisinin 1/4 hissəsini əhatə edir.

ÇİN

Dövlət quruluşu: Kommunist sisteminin idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Çin Xalq Respublikasının yaradılmasının bəyan edilməsi (1949) oktyabr ayının 1-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1982-ci il dekabr ayının 4-də qəbul edilmişdir.

Dövlət başçısı: 2003-cü ilin mart ayında *Xu Tzintao* Çin Xalq Respublikasının sədri seçilmişdir.

1982-ci il dekabr ayının 4-də qəbul edilmiş və 1993-cü ildə düzəliş edilmiş dördüncü Konstitusiyaya əsasən Çin – ərazisinin miqyasına baxmayaraq unitar dövlətdir. Ölkə inzibati məqsədlə 22 əyalətə, Tibet də daxil olmaqla 5 muxtar vilayətə və dörd bələdiyyəyə bölünür. Hər bir əyalət yerli əhalinin seçkili Konqresinin və yerli hökumətinin vasitəçiliyi ilə müəyyən sahələrdə öz siyasətini həyata keçirir.

Çin qanunvericiliyinə görə hakimiyyət xalqa məxsusdur. Xalq öz hakimiyyətini Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı (ÜXNY) və yerli Xalq Nümayəndələri Yığıncaqları vasitəsilə həyata keçirir. Dövlət hakimiyyətinin ali orqanı: **Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı** – dövlətin qanunvericiliyini həyata keçirir; ölkə həyatının mühüm sahələrinə dair qərarlar qəbul edir, dövlət aparatının yüksək vəzifələrinə namizədləri təsdiq edir və seçir, ÜXNY-nin Daimi Komitəsi üzvlərini seçir; ÇXR sədrini və onun müavinlərini seçir; Dövlət Şurasının sədrini və Şuranın digər üzvlərini təsdiq edir; Mərkəzi Hərbi Şuranın (MHŞ) sədrini seçir və MHŞ-nin digər üzvlərini təsdiq edir; Ali Xalq Məhkəməsinin sədrini seçir; Ali Xalq Prokurorluğunun Baş Prokurorunu seçir.

ÜXNY-nin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir, onun sessiyaları ildə bir dəfə çağırılır. Sessiyalar arasında olan müddət ərzində ÜXNY-nin funksiyalarını ÜXNY-nin **Daimi Komitəsi** həyata keçirir. Daimi Komitənin tərkibinə sədr, sədrin müavinləri, məsul katib və Daimi Komitənin üzvləri daxildir. Daimi Komitə ÜXNY-nin qanun layihələrini təsdiq edən və qətnamələr çıxaran altı funksional ixtisaslaşmış komitəsinin: maliyyə və iqtisadiyyat işləri üzrə; milli məsələlər; təhsil, elm, mədəniyyət və səhiyyə; xarici işlər və hüquqi işlər üzrə fəaliyyətini istiqamətləndirir. Komitə parlament prinsipi üzrə fəaliyyət göstərir: Konstitusiyanı və cari qanunları hərəkətə gətirir, dekretlər dərc edir, daha aşağı səviyyəli hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət edir, nazirləri və vəzifəli şəxsləri təyin və azad edir.

Çin Xalq Respublikası Dövlət Şurası – icra hakimiyyətinin ali orqanıdır. İnzibati-ərazi sisteminin bütün səviyyələrində xalq hökumətləri fəaliyyət göstərirlər. Dövlət Şurası və xalq hökumətləri müvafiq səviyyəli Xalq Nümayəndələri Yığıncaqları tərəfindən təsdiq edilir. ÜXNY və Daimi Komitə qarşısında məsuliyyət daşıyan Dövlət Şurasının vəzifəsi: idarə və müəssisələrin, komissiyaların və yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətini istiqamətləndirməkdən və nəzarətdən ibarətdir; bundan əlavə normativ aktların qəbul edilməsi hüququna malik Şura inzibati təlimatlara sərəncam verilməsi, iqtisadi planların və illik büdcənin tərtib edilməsi və həyata keçirilməsi və nəhayət, layihələrin ÜXNY-nin daimi komitəsinə verilməsinə məsuliyyət daşıyır.

Baş nazirdən, Baş nazirin dörd müavindən və Dövlət Şurasının beş üzvündən ibarət olan daxili kabinetdə gündəlik baş verən məsələlərin həlli üçün müntəzəm sessiyalar keçirilir. Bu qanunverici orqanda üzvlük iki beşillik müddətlə məhdudlaşır.

Çində bütün hakimiyyət 340 üzvü olan *Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinə, Siyasi Büroya, Mərkəzi Komitə* tərəfindən seçilən və hər həftə yığıncağı keçirilən, 12-25 nəfərdən ibarət nazirlik orqanına, həmçinin Mərkəzi Komitənin kiçik inzibati qolu – *Katibliyə* mənsubdur. Bu dövlət orqanlarının sədrleri, partiyanın yuxarı təbəqəsini təmsil edir, Baş nazir və Prezident kimi mühüm vəzifələri də icra edirlər. Partiya aparatı seçkilərə təklif edilənlərin namizədliyini müzakirə edir və nomenklatura prinsiplərinə uyğun olaraq dövlət vəzifələrinə təyinatları nəzarətdə saxlayır.

Çin Kommunist Partiyası – 1921-1927-ci illər ərzində partiyanın lideri olmuş Çen Düşunun və 1927-1930-cu illərdə partiya rəhbərlik etmiş Li Lisanın başçılığı ilə intellektuallar qrupu tərəfindən yaradılmışdır. Onlar 1917-ci il inqilabının və Marks, Engels və Leninin nəzəri əsərlərinin təsiri altında idilər. Çində partiya meydana gəldikdən bir qədər sonra, 1922-

ci ilin iyun ayında çin mühacirləri arasında Çin Kommunist Gənclər İttifaqı (ÇKGİ) yaradıldı. Şanxayda əsası qoyulmuş ÇKP dəniz sahilində yerləşən şəhərlərdə fəhlə sinfinin üsyanlarını Təşkil etmək məqsədilə Moskvada Beynəlxalq Kommunist Təşkilatı (Komintern) ilə sıx əməkdaşlıq edirdi. Bu cəhdlər müvəffəqiyyətlə nəticələnmədi. Kominternin göstərişlərinə riayət edən partiya daha böyük və populyar millətçi hərəkata – əvvəllər Sun Yatsenin, sonralar isə Çan Kayşinin başçılıq etdiyi Qomindanuya qoşuldu.

1927-ci ilin aprelində antikommunist Kayşi tərəfindən aldadılmış Şanxay Partiyasının özəyi siyasi təmizlənməyə məruz qaldı, sağ qalmış üzvlər isə gizli iş şəraitinə keçdilər. İnqilabi şəhər səviyyəsində keçirmək cəhdi uğursuzluqla nəticələndikdən sonra marksist və partiyanın vilayət qanadının lideri Mao Tzedun hakimiyyəti öz əlinə aldı. 1921-ci ildə Şanxayda ÇKP-nin əsasını qoyanlardan biri olan Mao Tzedun kəndli ittifaqına və antihökumət partizan taktikasından istifadəyə əsaslanmış üçüncü dünyanın unikal kommunist modelini qurmağa başladı. Getdikcə təkmilləşən Kəndli inqilabının Maoist modeli nəhayət, 1948-1949-cu illərdə Çan Kayşi qüvvələri ilə mübarizədə müvəffəqiyyətini təmin etdi.

Hal-hazırda ÇKP dövlətin hökumət iyerarxiyasına paralel olaraq formalaşır və bünövrəsi konqreslərin seçkili iyerarxiyasına və demokratik mərkəzçi leninizm cərəyanının prinsiplərinə müvafiq kənd və fabrik komitələrindən təşkil edilmiş piramidal struktura malikdir. Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı Kommunist Partiyasının 340 nəfər üzvü olan Mərkəzi Komitəsi tərəfindən seçilir.

ÇKP ilə bilavasitə əlaqəli olan Çin Kommunist Gənclər Liqası 15-25 yaşlı milyonlarla gənc vətəndaşı özündə birləşdirən təşkilatdır. ***Hazırda Çində daha səkkiz böyük olmayan partiya fəaliyyət göstərir:***

- Çin Demokratik İrəliləyiş Assosiasiyası – 1945-ci ildə formalaşmışdır;

- Çin Demokratik Liqası – 1941-ci ildə meydana gəlmişdir;
- Çin Demokratik Milli Konstruktiv Assosiasiyası - 1945-ci ildə əsası qoyulmuşdur;
- Çin Fəhlə və Kəndli Demokratik Partiyası - 1947-ci ildə yaradılmışdır;
- İnqilabi Komitə - 1948-ci ildə meydana gəlmişdir;
- Ciu San Cəmiyyəti (3 sentyabr) - 1946-cı ildə yaradılmışdır;
- Tayvan Demokratik Özünüidarə Liqası - 1947-ci ildə təsis edilmişdir.

ÇKP ilə bir ittifaqda fəaliyyət göstərən və ilk növbədə burjuaziya və ziyalılar üçün nəzərdə tutulmuş bu orqanların ÜXNY-də və Daimi Komitədə nümayəndəlikləri vardır.

KUBA

1976-cı il Konstitusiyasına (1992-ci ildən yeni redaksiyada) əsasən Kuba Qərb yarımkürəsində yerləşən yeganə “sosialist dövlətidir”. Ali hakimiyyət orqanı ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilən *Xalq Hakimiyyətinin Milli Assambleyasıdır*. Qanunvericilik hakimiyyətinə malik Assambleya öz tərkibindən, sessiyalararası müddətdə onu təmsil edən, Assambleyanın qərarlarını icra edən və digər funksiyaları həyata keçirən *Dövlət Şurasını* seçir. Şura Milli Assambleya qarşısında məsuliyyət daşımaqla yanaşı, həm də onun qarşısında mütəmadi hesabat verir.

Dövlət Şurasının sədri olduqca geniş səlahiyyətlərə malikdir. O, hökumətə başçılıq edir və eyni zamanda silahlı qüvvələrin ali baş komandanı sayılır, Dövlət Şurasının və Nazirlər Şurasının iclaslarını çağırır və onlara rəhbərlik edir, Dövlət Şurasının, Nazirlər Şurası və ya onun icraiyyə komitəsinin razılığı ilə qanun-dekretlər, digər qərar və normativ aktlar dərc edir.

1959-cu ildən Kuba hökumətinə fasiləsiz başçılıq edən Fidel Kastro Rus – 1976-cı ildən Dövlət Şurasının sədridir. Eyni

zamanda 1965-ci ildən Kuba Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi olan F.Kastronun əlində dövlət başçısının, hökumətin, hakim partiyanın və silahlı qüvvələrin rəhbərinə aid olan bütün hakimiyyət cəmlənmişdir.

Dövlət Şurası sədrinin olmaması, xəstəliyi və ölümü hallarında onun vəzifəsini dövlətin ikinci rəsmi şəxsi sayılan sədrin birinci müavini icra etməlidir. Bu vəzifəni tutan F.Kastronun qardaşı Raul Kastro Rus eyni zamanda Kuba Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi, Nazirlər Şurası sədrinin birinci müavini və silahlı qüvvələr naziridir. Konstitusiyaya uyğun olaraq hərbi vəziyyət, müharibə, ümumi səfərbərlik və ya fəvqəladə vəziyyət şəraitində ölkəyə rəhbərlik Milli Müdafiə Şurasına keçir.

İcraedici hakimiyyətin ali orqanı – *Nazirlər Şurasıdır*. Onun üzvləri Dövlət Şurası tərəfindən irəli sürülür və Milli Assambleya tərəfindən təsdiq edilir.

Kuba inzibati cəhətdən 14 əyalətə və xüsusi munisipiyə - Xuventud adasına (gənclər adası) bölünür. Əyalətlər də öz növbəsində munisipiyalara bölünür. Yerli dövlət hakimiyyəti orqanları – ümumi səsvermə yolu ilə seçilən əyalət və munisipal assambleyalardır. Əyalət və munisipal orqanların səlahiyyət müddətləri müvafiq olaraq 5 və 2.5 ildir. 1960-cı ildən sonra yaradılmış “İnqilab müdafiə komitələri” yerlərdə əhəmiyyətli rol oynayırlar. Onlar nizam-intizamın qorunmasına və vəziyyətə daimi nəzarəti həyata keçirirlər, əhalinin vaksinasiyasını və digər tədbirləri təşkil edirlər.

Məhkəmə hakimiyyəti sisteminə *Ali Xalq Məhkəməsi* və müxtəlif səviyyəli məhkəmələr daxildir. Məhkəmələr yerli orqanlardan asılı olmasalar da, Milli Assambleyaya və Dövlət Şurasına tabedirlər. Ali Xalq Məhkəməsi – ali məhkəmə orqanı olaraq qanunvericilik təşəbbüsünü həyata keçirir, məhkəmə normalarını və təlimatlarını dərc edir və s. Qanunçuluq üzərində nəzarəti – bilavasitə Milli Assambleyaya və Dövlət Şurasına tabe olan *Dövlət Prokurorluğu* həyata keçirir. Yerli pro-

kurorluq orqanları müvafiq instansiyanın dövlət orqanlarından asılı deyillər və Baş Prokurorluğa tabedirlər.

1959-cu ildən sonra Fidel Kastro hökumətinə müxalifətdə olan siyasi partiyalar ləğv olunmuşdur. Rəsmi olaraq yalnız üç iqtidaryönlü təşkilatın – Fidel Kastronun şəxsən rəhbərlik etdiyi 26 İyul Hərəkatının, Xalq-Sosialist (Kommunist) Partiyasının və 13 Mart İnqilabı Direktoratının fəaliyyəti davam edirdi. 1961-ci ildə onlar – 1962-1963-cü illərdə Vahid Kuba Sosialist İnqilabı Partiyasına çevrilmiş – “Birləşmiş inqilabi təşkilatlara” qarışdılar. O dövrdən etibarən Kubada birpartiyalı rejim mövcuddur.

Kuba Kommunist Partiyası (KKP) 1965-ci ilin oktyabrında VKSİP-in əsasında təsis edilmişdir. Bununla belə, onun birinci qurultayı yalnız 1975-ci ildə, ikinci qurultayı isə 1980-ci ildə keçirilmişdir. KKP-nin ideologiyasının əsasını “Xose Marti ideyaları” və marksizm-leninizm təşkil edir. Konstitusiyaya əsasən partiya cəmiyyətdə və siyasi sistemdə rəhbər rola sahibdir. Onun nəzarəti altında həmkarlar ittifaqları, gənclər, qadınlar və bütün digər ictimai təşkilatlar fəaliyyət göstərirlər.

Kuba Kommunist Partiyasının rəsmi proqramı 1986-cı ildə keçirilmiş üçüncü qurultayda qəbul edilmişdir. 1991-ci ildə, SSRİ-nin və digər dövlətlərin “real sosializminin” iflası uğraması şəraitində keçirilmiş dördüncü qurultay - komanda mövqələrinin dövlətin nəzarətində qalması şərtilə iqtisadi islahatlar uğrunda öz rəyini bildirdi, möminlərin və dindarların partiyaya daxil olmalarına imkan yaratdı və Mərkəzi Komitəyə fəvqəladə səlahiyyətlər verdi. KKP-nin yeni proqramı 1997-ci ildə - beşinci partiyanın qəbul etdiyi “Bizim müdafiə etdiyimiz birlik, demokratiya və insan hüquqları Partiyası” sənədi oldu. Kuba Kommunist Partiyasının hazırkı proqrama müvafiq olaraq son məqsədi – kommunizmin qurulması, müasir mərhələnin tarixi məqsədi isə sosializm quruculuğunun başa çatdırılmasıdır.

1997-ci il qurultayı birpartiyalılığı “Kuba inqilabının fundamental prinsipi” kimi təsdiq etdi. KKP-nin rəhbərliyinin fikri-

nə görə, birpartiyalı rejim “formal burjua demokratiyasından” daha mütərəqqi model sayılır, vətəndaş azadlıqları isə sosialist dövlətinin mövcudluğunun və məqsədlərinin əksinə olaraq fəaliyyət göstərə bilməz... Bu prinsipin pozulması cəzaya layiqdir”.

1985-ci ildə Kubada assosiasiyalar haqqında qanun qəbul edildi. Bu qanuna uyğun olaraq Kuba Sosial-Demokratik Partiyası, İnsan Hüquqları Uğrunda Kuba Partiyası və digər siyasi partiyalar qeydiyyatdan keçmək üçün müraciət etsələr də, onların hamısı rədd cavabı aldılar. Kubada müxalifət (hüquq-müdafə, sosial-demokratik, pasifist, liberal, anarxist və s.) qeyri-leqal şəkildə fəaliyyət göstərir və təqiblərə məruz qalır.

§3. *TEOKRATİK DÖVLƏTLƏR*

Zahirən teokratiya və monarxiya sisteminə daxil olan ölkələrin siyasi rejimləri çox oxşardır. Müddətsizlik, konkret hüquqi məsuliyyətin olmaması, tam hakimiyyətlik kimi əlamətlər onları bir-birinə son dərəcə yaxınlaşdırır. Lakin ali hakimiyyətin əvəzlənməsində monarxiyaya xas olan vərəsəlik qaydası, teokratiya üçün nəinki məcburi sayılmır, əksinə ümumiyyətlə qəbul edilməyən bir institutdur.

İlahi hakimiyyət – bir çox teokratik dövlətlərin (İran, Səudiyyə Ərəbistanı, Vatikan və s.) əsas qanunlarında möhkəm yer qazanmış əsas elementdir. Məsələn, İran Konstitusiyasına görə dövlətin və ümumiyyətlə, bütün müsəlman cəmiyyətinin işlərinin idarə olunması əbədi və daimi olaraq 12 imamın əlindədir. Səudiyyə Ərəbistanında isə İlahi hakimiyyət – Əsas Qanunun müqəddəs “Qurani-Kərim” olması ilə izhar edilir. Vatikanda da sözügedən hakimiyyət məhz analoji üsulla özünü təsdiq edir.

Teokratik respublika idarəçiliyinin əsl nümunəsi İrandır. Bu ölkədə əsas dövlət vəzifələrinə namizədləri Ayətullahlar Şu-

rası təsdiq edir. Ayətullah dövlətin ali rəhbəri sayılır və Prezidentlə müqayisədə daha geniş hakimiyyətə sahibdir.

Teokratik dövlətdə qanunvericilik, məhkəmə və bəzi hallarda ali rəhbərlik dini liderlər tərəfindən həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, onlar dövlət başçısı yanında məşvərətçi orqanın (Səudiyyə Ərəbistanında - monarxın yanında Məşvərətçi Şura; İranda – Rəhbərin yanında Ekspertlər Şurası və s.) tərkibinə daxil olurlar, bəzi hallarda isə dövlət başçısı eyni zamanda ruhanilərin lideri sayılır (İran, Vatikan və s.).

Bəzən teokratiya elementləri, habelə monarxın kilsə başçısı olduğu protestant ölkələrində də (Böyük Britaniya, Norveç, İsveç, Danimarka) görünür.

Tədqiqatçılar hesab edir ki, əslində dövlət teokratiyası nə monarxiya, nə də ki respublika idarəetmə formasıdır. Onların fikrinə görə, teokratiya müstəqil idarəetmə forması hesab edilməlidir.

Bütövlükdə, teokratik dövlət – “siyasi rejim” anlayışından daha çox, dini-siyasi sistem anlamını verən, habelə özündə demokratik və ya qeyri-demokratik əlamətlər yükünü daşıyan unikal bir dövlət quruluşudur.

İRAN

Dövlət quruluşu: 1979-cu il fevralın 11-də İranda şah idarə üsulu olan monarxiya ləğv olunmuş, 1 aprel 1979-cu ildə İslam Respublikası elan edilmişdir. 1979-cu il dekabrın 3-də qəbul olunmuş Konstitusiyaya hal-hazırda qüvvədədir. 1989-cu il iyulun 28-də ona dəyişikliklər edilmişdir. Konstitusiyaya respublika quruluşunun yaranmasını, bütün hakimiyyətin dini-siyasi dairələrin nümayəndələrinə keçməsinə hüquqi cəhətdən təsdiq etmişdir. İran İslam Respublikasında dövlət hakimiyyəti birbirindən asılı olmayan qanunverici, icraedici və məhkəmə sahələri vasitəsilə ölkənin Ali Rəhbərinin nəzarəti altında həyata keçirilir.

İranın dövlət başçısı əslində Prezidentdir, lakin Prezident Ali Dini Rəhbərə tabedir. Ayətullah Xomeyninin ölümündən sonra 4 iyul 1989-cu ildə İran İslam Respublikasının yeni Ali Rəhbəri vəzifəsinə ayətullah *Seyid Əli Xameneyi* (1939-cu ildə anadan olmuşdur) seçilmişdir.

İranın Ali Rəhbəri hakimiyyətin bütün qollarına nəzarət edir, daxili və xarici siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyən edir; məhkəmə hakimiyyətinin başçısını, silahlı qüvvələrin və daxili qoşunların ali baş komandanlarını, İslam inqilabının mühafizə Korpusunun ali baş komandanını təyin edir; ümumxalq, birbaşa və gizli səsvermə yolu ilə seçilən Prezidentin təyinatı haqqında fərman imzalayır; Müşahidə Şurasına altı fəqih təyin edir. Ona, müharibə elan etmək və sülh bağlamaq, amnistiya elan etmək və ya məhkəmə hakimiyyəti başçısının təklifi ilə məhkəmə hökmünü yüngülləşdirmək hüququ verilmişdir.

Hakimiyyətin ali orqanları sisteminə daxil olan və 86 üzvdən ibarət Ekspertlər Şurası birbaşa seçkilər yolu ilə 8 illik müddətə seçilir. Dövlət idarəçiliyi praktikasında rəhbərin nüfuzu onun dəftərxanasının nümayəndələri vasitəsilə reallaşır. Konstitusiya səlahiyyətləri rəhbərə Prezidentin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə nəzarət etmək və onu əvəzləmək imkanı verir.

Konstitusiyaya görə ali rəhbərdən sonra ölkədə ən yüksək vəzifə tutan şəxs *Prezidentdir*. Prezident olmadığı halda vəzifəsini birinci vitse-Prezident həyata keçirir. 1989-cu ildə Konstitusiyaya edilmiş düzəlişlərə əsasən Baş nazir vəzifəsi ləğv edildiyindən icraedici hakimiyyətə Prezident rəhbərlik edir. Birbaşa seçkilərdə 4 il müddətinə seçilən Prezident - dövlət başçısı olaraq rəsmi səviyyədə, xüsusən də xarici dövlətlərlə əlaqələrdə İrani təmsil edir. 2005-ci il iyunun 17-də növbəti Prezident seçkilərində İİR-in Prezidenti vəzifəsinə *Mahmud Əhmədinəjad* seçilmişdir.

İran İslam Respublikasının *ali qanunverici orqanı* birpalatalı *İslam Şurası Məclisidir*. Məclis birbaşa və gizli səsvermə yolu

ilə dörd il müddətinə seçilən 290 deputatdan ibarətdir. Şəhər və ostanların əhalisinin sayına proporsional surətdə bölünən parlamentdəki yerlərin sayı – hər on ildən bir hesablanmaqla, ölkə əhalisinin artım tempinə uyğun olaraq yüksələn xətt üzrə dəyişir. Məclis hökumətin tərkibinin təsdiqi, qanunların qəbulu, xarici ölkələrlə müqavilə və sazişləri təsdiqi, hökumət tərəfindən borcların və təmənnasız yardımın alınması və verilməsinin təsdiqi, ölkə büdcəsinin layihəsinin təsdiqi məsələlərini icra edir və xarici mütəxəssislərin işə götürülməsinə icazə verir. Məclisə 2004-cü il, 20 fevral tarixində 7-ci çağırış Parlament seçkilərində qələbə qazanmış Mühafizəkar İslam İranını Abadlaşdıranlar Koalisiyasının rəhbərlərindən biri *Qulaməli Həddad Adel* sədrlik edir.

Məclis qərarlarının İslamın müddəaları və İİR-nin Əsas Qanunu ilə uyğunluğunun təmin edilməsi - 6 üzvü Ali rəhbərin təyin etdiyi fəqiqlər, digər yarısı isə namizədlikləri məhkəmə hakimiyyəti başçısının təqdimatı əsasında Məclis tərəfindən seçilən Nəzarət Şurası tərəfindən həyata keçirilir. Yuxarı palatanın və konstitusiya nəzarətinin funksiyalarını birləşdirən qanunverici orqan – Şura məclisin bütün qərarlarına nəzarət edir, Ekspertlər Şurasının seçilməsi və məclis seçkiləri, həmçinin ümumi referendumun keçirilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

İslam inqilabından sonra İslam normaları məhkəmə sisteminin əsasına daxil edildi. Bu normalar daha çox cinayət, ailə hüququ və cəza sistemlərinə aid edilmişdir. İlk əvvəl (1989-cu ilə qədər) İran İslam Respublikasında məhkəmə hakimiyyətinin ali orqanı Ali Məhkəmə Şurası sayılırdı, hal hazırda isə Ali Məhkəmə və Rəhbər tərəfindən 5 illik müddətə təyin edilən məhkəmə hakimiyyətinin başçısı bu funksiyanın daşıyıcısıdır.

Məhkəmə hakimiyyətinin başçısı Ali Məhkəmənin sədrini və Baş prokuroru təyin edir, ədliyyə naziri vəzifəsinə namizədi Prezidentə təklif edir. Ali Məhkəmə – məhkəmə hakimiyyəti

sistemi üzərində və məhkəmələrin fəaliyyətinə ümumi nəzarəti həyata keçirir.

Xüsusi fəallığı ilə seçilən din xadimlərinin işləri üzrə məhkəmələr və İslam inqilabı məhkəmələri İİR-nin məhkəmə sisteminin bir hissəsi sayılır və məhkəmə hakimiyyətinin başçısına tabedir. Hərbi məhkəmə istisna olmaqla, demək olar ki, bütün məhkəmələrin başında, habelə ədliyyə nazirliyinin rəhbərliyində ruhanilərin təmsilçiləri durur. İranın məhkəmə sistemində Ədliyyə Nazirliyi – hakimiyyətin üç qolu arasındakı əlaqələrin mühafizəsinə və məhkəməyə aid qanun layihələrinin məclisə verilməsinə cavabdehlik daşıyır. Notariat və məhkəmə ekspertizası Nazirliyin tabeliyindədir.

İranda çoxpartiyalı sistemin formalaşması 1989-cu ilin iyul ayında "Partiyalar haqqında" Qanunun qüvvəyə minməsindən sonra başlamışdır. Bu qanuna əsasən kütləvi siyasi fəaliyyəti həyata keçirmək istəyənlər proqram və nizamnamə sənədlərini təqdim etdikdən sonra İran DİN-dən xüsusi icazə almalıdırlar. Praktiki olaraq bütün partiyalar İslam ideologiyalı platformalara malikdirlər və bu və ya digər hakim şiə ruhani qruplaşmalarına mənsubdurlar.

İran İslam Respublikasının partiya sistemində konkret proqramlara və mövqelərə malik Qərb modeli partiyaların olmaması bu sistemin xarakterik xüsusiyyəti sayılır. İranın bütün siyasi partiya və hərəkatları ölkədə daxili-siyasi qüvvələrin bölgüsünə uyğun olaraq, aralarında prinsiplial fraksiyalararası mübarizə gedən mühafizəkarlar və islahatçılardan ibarət iki əsas ali klerikal ruhanilər düşərgəsinə məxsusdur. Bu qruplar həmcins və möhkəmləndirilmiş sayılmır, onların hər birində sərt fraksiya daxili qarşıdurma müşahidə edilir, ən əsası isə prinsiplial ideoloji ziddiyyətlər mövcuddur.

Eyni zamanda İranın dini-siyasi elitası ölkənin siyasi arenasında geniş partiya nümayəndəliklərini təmin etməyə çalışır.

XX əsrin sonlarından etibarən ölkədə partiya quruculuğu işinin fəallaşmasına və hazırda İİR-də qeydiyyata alınmış 200-

dən artıq partiya və ictimai-siyasi təşkilatların mövcudluğuna baxmayaraq, bütövlükdə İranda partiya sistemi inkişaf etməmişdir. Partiyalar proqramların deyil, liderlərin ətrafında qruplaşmaqda davam edirlər, onların bəzilərinin mətbu orqanları belə yoxdur.

Ölkədə fəaliyyət göstərən əsas partiyalara gəldikdə, bir daha qeyd etmək lazımdır ki, İran İslam Respublikasının Konstitusiyası və 1981-ci ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən ölkədə qeyri-islami siyasi partiya və təşkilatların fəaliyyəti qadağan olunmuşdur. Ali Dini Rəhbərə meyilli bir sıra İslam təşkilatları aşağıdakılardır:

Mübariz Ruhanilər Cəmiyyəti;

Mübariz Ruhanilər Liqası;

İslam İnqilabı Dəyərlərinin Müdafiəsi Cəmiyyəti.

Digər qruplar:

Müsəlman Qadınlar Cəmiyyəti;

Mühəndislərin İslam Cəmiyyəti;

Psixoloqların İslam Cəmiyyəti;

İran İslam Mücahidləri Cəmiyyəti (M.Səlaməti);

İslam Əmək Partiyası;

İslami İran Birlik Cəbhəsi Partiyası;

İran Xalqının Həmrəylik Partiyası mövcuddur.

Müxalifətdə olan təşkilatlara gəlincə, onlar son zamanlar əslində İİR-dəki vəziyyətə təsir etmək qabiliyyətini mahiyyətə itirmişdir, onların rəhbərliyi isə (ABŞ, Avropa ölkələri, İraq və s.) mühacirətdədir.

- *İran Xalq Partiyası (1941-ci ildə yaradılmışdır - Tudə rəhbəri Ə.Xavəri).*

- *İran Kürdüstan Demokratik Partiyası (1945-ci ildə yaradılmışdır -İKDP).*

- *İran Xalq Mücahidlər Təşkilatı (1965-ci ildə yaradılmış 15000 silahlı üzvü olan partizan hərəkətidir).*

- *İran Xalq Fədailəri Təşkilatı (İXFТ-rəhbəri F.Negəhdar). Sol Demokratik Şüarlarla Çıxış Edir. (1971-ci ildə yaradılmışdır).*

SƏUDIYYƏ ƏRƏBİSTANI

Dövlət quruluşu: Səudiyyə Ərəbistanı mütləqiyyət formalı idarəetmə üsuluna malik teokratik monarxiyadır, seçkilər keçirilmir. Milli bayramı olan Krallığın Yaranması günü (1932) 23 sentyabrda qeyd olunur.

Dövlət quruluşu və ölkəni idarəetmə ümumi prinsiplərinin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı ilk hüquqi sənədlər 1992-ci ilin martında qəbul edilmişdir. Hakimiyyət sisteminin əsaslarına görə Səudiyyə Ərəbistanı kral Əbdül Əziz ibn Əbdül Rəhman əl-Feysəl Əl Səudun övladlarının və nəvələrinin idarə etdiyi mütləqiyyət formalı idarəetmə üsuluna malik teokratik monarxiyadır. Müqəddəs Quran – İslam qanunvericiliyinə (şəriət) əsasən idarə olunan Krallığın əsas qanunudur.

Ali hakimiyyət orqanlarına – dövlət başçısı və vəliəhd; Nazirlər Şurası; Məşvərət Şurası; Ali Məhkəmə Şurası daxildir. Lakin Səudiyyə Ərəbistanının real strukturu, onun nəzəriyyədə təsvir edilmiş formasından bir qədər fərqlənir.

Əsas etibarilə *kral hakimiyyəti* - təxminən 5 min nəfərdən ibarət olan və ölkədə monarxiya quruluşunun əsasını təşkil edən Əl Səud ailəsinə söykənir. Kral - ailənin aparıcı nümayəndələrinin, xüsusən də qardaşlarının məsləhətlərinə əsaslanmaqla ölkəni idarə edir. Onun dini liderlərlə münasibətləri də məhz bu cür əsasda qurulur. 200 ildən artıq müddətdə Əl Səud klanına sədaqətli əs-Sudayri və İbn Cilyuvi kimi adlı-sanlı ailələrin, habelə Səudilər sülaləsinin bir qolu olan tanınmış Əl əş-Şeyx ruhani ailəsinin dəstəyi Krallığın sabitliyi üçün mühüm amil sayılır.

2005-ci ilin 1 avqust tarixində *Kral Fəhd* uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra vəfat etmişdir. Kral Fəhdin vəfatından sonra ölkə Vəliəhdi *Əmir Abdullah bin Əbdüləziz Əl Səud* sülaləsinin ailədaxili razılığına əsasən SƏK-in Dövlət başçısı - Kral, Ali baş komandan, eyni zamanda Baş nazir elan edilmiş, o da sələfi kimi, İki Müqəddəs Ocağın Xadimi titulu götürmüşdür.

Qeyd olunmalıdır ki, hələ Kral Fəhdin hakimiyyəti zamanı ölkədə hökumətə rəhbərliyi birbaşa həyata keçirən şəxs Əmir Abdullah idi. Uzun müddət ərzində Kralın səhhəti ilə əlaqədar hakimiyyətə nəzarət Əmir Abdullaha həvalə olunmuş və istər regional, istərsə də beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsindəki zirvə görüşlərində o Krallığı təmsil etmişdir.

Vəliəhdlik mexanizmi rəsmi olaraq yalnız 1992-ci ildə təsbit edilmişdir. Taxt-tacın vəliəhdi kralın sağlığında üləmələrin razılığı ilə təyin edilir.

Səudiyyə Ərəbistanında qəbilə ənənələrinə uyğun olaraq dəqiq vəliəhdlik sistemi mövcud deyil. Hakimiyyət adətən yaşca böyük və başçı funksiyalarının icrasına daha uyğun gələn şəxsə keçir. Ölkədə ixtilafsız hakimiyyət dəyişikliyinə təmin etmək üçün 2000-ci ilin iyun ayında kral Fəhdin və vəliəhd Abdullahın qərarı ilə Ərəbistan monarxiyasının banisi İbn Səudun nəslinin birbaşa nümayəndələrinin (övladları, nəvə-nəticələri) 18 ən nüfuzlu üzvünün daxil olduğu Kral Ailə Şurası təsis edilmişdir.

Nazirlər Şurası icraedici orqan kimi 1954-cü ildən fəaliyyət göstərir. Konstitusiyaya görə hökumətə kral başçılıq edir (hazırkı forma 1953-cü ildən mövcuddur) və onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Hökumətin üzvləri Kral tərəfindən təyin edilir və onun qarşısında məsuliyyət daşıyır. Nazirlər Şurası özündə həm icraedici, həm də qanunvericilik funksiyalarını birləşdirir. Onun bütün qərarları şəriət normalarına uyğun olmaqla, səs çoxluğu ilə qəbul edilir və kralın dekreti ilə təsdiq olunur. Kabinet Baş nazirdən, Baş nazirin I və II müavinindən, 20 nazirdən (Baş nazirin II müavinini sayılan müdafiə naziri də daxil olmaqla), habelə kralın dekreti ilə nazirlər şurasının üzvü kimi təyin olunan dövlət nazirlərindən və müşavirlərdən ibarətdir.

Aparıcı nazir vəzifələrini Kral ailəsinin üzvləri tuturlar. Nazirlər krala, onun konstitusiyaya və digər qanunlara müvafiq olaraq səlahiyyətlərinin icrasına köməklik göstərir. Kral

istənilən anda Nazirlər Şurasını buraxa və ya yenidən təşkil edə bilər. 1993-cü ildən etibarən hər bir nazirin fəaliyyət dövrü 4 illik müddətlə məhdudlaşır.

Hal-hazırda Vəliəhd-Şahzadə Əmir Sultan bin Əbdüləziz Əl Səud Baş nazirin I müavinidir. Ailə iyerarxiyasında Kral Fəhdin dönmündə Əmir Sultan, Baş nazirin II müavini, müdafiə və aviasiya naziri, habelə Baş Müfəttiş vəzifələrini tutmuşdur.

Eyni zamanda, ölkədə nüfuz sahibləri olan Kral ailəsinin üzvləri, hakimiyyət iyerarxiyasına görə, Krallığın daxili işlər naziri Şahzadə Əmir Naif və Ər-Riyad şəhərinin qubernatoru Şahzadə Əmir Salman (Kral Fəhdin doğma qardaşlarıdır) gələcəkdə Vəliəhd, sonra isə Kral taxt-tacına sahib ola bilərlər.

Formal olaraq Ali qanunvericilik orqanının funksiyalarını *Məşvərət Şurası* icra edir və onun üzvləri (alimlər, yazıçılar, sahibkarlar, kral ailəsinin görkəmli nümayəndələri) də Kral tərəfindən təyin olunur. 29 fevral 1992-ci ildə Kral Fəhd Nazirlər Şurasının xüsusi iclasında "Hakimiyyət sisteminin əsasları", "Məşvərət Şurasının rolu", "Ərazi quruluşu sistemi" modelini elan etmişdir. Fərmanlar əsas etibarilə ölkədəki mütləq hakimiyyət sistemini möhkəmləndirmişdir. Hakimiyyətin bütün əsasları əvvəlki kimi Kralın əlində cəmləşmişdir.

2001-ci ilin iyul ayında Səudiyyə Ərəbistanı Kralının əmri ilə Məşvərət Şurasının yeni dördillik müddətə təyin olunması haqqında qərar qəbul edilmişdir. Əvvəlkindən fərqli olaraq məclis üzvlərinin sayı 90-dan 120 nəfərə qədər artırılmışdır. Ölkədə Ali qanunvericilik səlahiyyətlərinin Kral tərəfindən icra edilməsinə baxmayaraq, bu hadisəni ölkədə baş verən demokratik dəyişmələrin təzahürü kimi qiymətləndirmək olar. Yeni Məclis üzvləri ölkənin, demək olar ki, bütün bölgələrini təmsil edir. İlk dəfə olaraq şia məzhəbinin 4 nümayəndəsi də Məşvərət Şurasının tərkibinə daxil edilmişdir.

Konstitusiyaya və ölkənin cinayət-prosessual, məhkəmə qaydaları Qurani-Kərim və şəriət qanunları əsasında tənzimlənir. 1992-ci ildə SƏK hakimiyyət sisteminin əsasları Kral tərə-

findən imzalanmışdır. Məhkəmələrdə dini hakimlər – qazılar sədrlik edirlər. Dini məhkəmələrin üzvləri 12 böyük hüquqşünasdan ibarət Ali Ədalət Şurasının tövsiyəsi ilə Kral tərəfindən təyin edilir. Kral ali apellyasiya instansiyası olaraq əfv etmək hüququna malikdir.

Ölkədə siyasi partiyalar və həmkarlar ittifaqları fəaliyyət göstərmir. Lakin mövcud rejimə müxalifətdə olan siyasi, ictimai, dini təşkilatlar qeyri-qanuni şəkildə fəaliyyət göstərir. Ölkənin siyasi həyatına onların təsiri çox məhduddur. Eyni zamanda, klerikal qüvvələrin dəstəklədiyi ekstremist islamçı qüvvələr mövcuddur.

Əsas etibarilə əcnəbi fəhlələrə və milli azlıqlara arxalanan millətçi və kommunist oriyentasiyalı kiçik qruplar (Avanqardın Səsi, Səudiyyə Ərəbistanının Kommunist Partiyası, Ərəb Sosialist Dirçəliş Partiyası, Yaşılar Partiyası, Sosialist Əmək Partiyası, Səudiyyə Ərəbistanının Sosialist Cəbhəsi, Ərəbistan Yarımadası Xalqlarının İttifaqı) solçu müxalifətə aid edilir. Son illərdə onların fəallığı nəzərəçarpacaq dərəcədə azalmış, bir çox qruplar dağılmışdır.

Liberal müxalifət təşkilati cəhətdən formalaşmamışdır. Əsasən sahibkarlar, ziyalıların nümayəndələri və texnokratlarla təmsil olunan liberallar – dövlətin idarə olunmasında cəmiyyətin müxtəlif nümayəndələrinin geniş iştirakı, ölkənin sürətlə müasirləşdirilməsi, siyasi və məhkəmə islahatları, Qərb demokratiyası institutlarının tətbiq edilməsi, mühafizəkar dini dairələrin rolunun azaldılması və qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması uğrunda çıxış edirlər. Liberal müxalifətin tərəfdarları çox deyil, lakin son illərdə Qərblə yaxşı münasibətləri qorumağa çalışan Kral rejimi müxalifətin bu qanadının fikrini nəzərə almağa məcburdur.

Mühafizəkar və sünni, şiə məzhəbli dini fundamentalist islamçı dairələri daha radikal müxalifət qüvvəsi sayılır. İslamçı hərəkət, qeyri-formal qrupların konqlomeratı kimi hələ 1950-ci illərdə meydana gəlmiş, lakin bütünlükdə 1990-cı illərin

əvvəllərində formalaşmışdır. Sünni məzhəbli müxalifətin arasından üç cərəyan: ənənəyə sədaqətli vəhhabizmin mötədil qanadı, neovəhhabizmin davakar cərəyanı və islamçı islahatların tərəfdarlarının liberal oriyentasiyalı cərəyanı seçilir.

Şərq əyalətinin dini azlığını təmsil edən şiə məzhəbli islamçılar şiələr üçün bütün məhdudiyyətlərin ləğvi və dini ayinlərinin sərbəst şəkildə icra edilməsi uğrunda çıxış edirlər. Ən radikal şiə qruplaşmaları "Səudiyyə Hizbullahı" və "İslamçı Hicaz Cihadı" sayılır. 1990-cı illərin əvvəlində "İslam İnqilabı Təşkilatı"nın əsasında yaradılmış "İslahatlar Uğrunda Şiə Hərəkatı" daha mötədil qruplaşma hesab edilir.

DƏRSLİK ÜZRƏ İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT VƏ İNTERNET RESURLARI

Azərbaycan dilində:

“Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, № 10, 31 oktyabr 1998-ci il. s. 1941 – 1948.

“Konstitusiyə Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, № 1, 31 yanvar 2004-cü il. s. 58 – 88.

“Referendum haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, № 3, 31 mart 1998-ci il. s. 589 – 601.

Həsənov Ə. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-1996). - Bakı, Elm, 2000.

Həsənov Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). - Bakı, Azər nəşr, 1998.

Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. - Bakı, 2005. s. 772.

Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. - Bakı, “Azərbaycan”, 2005.

Heydər Əliyev və Azərbaycan Parlamenti M.N.Ələsgərovun redaktəsi ilə. - Bakı, AR Milli Məclisinin nəşri, 2003.

Hüquq ensiklopedik lüğəti. - Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1991.

Hüseynov L. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. - Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2000.

İlqar Cəfərov. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. - Bakı, 2001, 448 s.

Məhkəmə hakimiyyəti (normativ-hüquqi aktlar toplusu). Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 2006. - 154 s.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası. - Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, 2006. – 36 s.

Şirəliyev H., Əhmədov Ə. Politologiya. - Bakı, “Təbib”, 1997.

Türk dilində:

Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu; 1982 Anayasasına göre Türk Anayasa hukuku. - YKY, İstanbul, 2002. - səh. 363.

Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku. - Beta Yayınları, İstanbul, 1996.

Prof. dr. Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku. - Yetkin Yayınları, Ankara, 2000. - səh. 263.

Prof. dr. Bilal Eryılmaz, Kamu Yönetimi. - Erkam Matbaacılık, İstanbul, 1999. səh. 88.

Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku. - Turhan Kitabevi, Ankara, 1995.

Rus dilində:

Ажгибкова Г.Н., Федорова Н.Н. Социальные основы политических систем. - М., 1991.

Алексеева Т.А. Современные политические теории. - М., РОССПЭН, 2000. - 344 с.

Алиев Шахин. Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики. - Баку, 2000. - 728 с.

Анохин М.Г. Политические системы: адаптация, динамика, устойчивость. - М., 1996.

Арсеньев Э.А. Франция под знаком перемен. - М., "Политиздат", 1984 г..

Белов Г.А. Политическая система. - "Кентавр", 1995, № 2.

Белов Г.А. Политология. - М., 1994.

Белов Г.А. Функции политической системы. - "Кентавр", 1995, № 3.

Бжезинский З. Великая шахматная доска. - М., 1998.

Большой энциклопедический словарь. Под главной редакцией Прохорова А.М., 1991.

Борисов В. К. Теория политических систем. - М., "Знание", 1991.

Борисов В.К. Теория политической системы. - СПН, 1992.

Борисов В.К. Теория политической системы. - М., «Наука», 1991.

Гаджиев К.С., Каменская Г.В., Родионов А.Н. и др. Введение в политологию. – 1994.

Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – Издательская корпорация "Логос", 1997.

Гергей Е. История папства. – М., Республика, 1996. – 463 с.

Глебов В. Государственный строй Франции. – М., "Госюриздат", 1958.

Демидов А.И., Федосеев А.А. Основы политологии. Учебное пособие. – М., 1995.

Дербишайр Дж. Д., Дербишайр Я. Политические системы мира. В 2 томах. – М., "Рипол Классик", 2004.

Дорошенко Е.А. Духовенство в современном Иране. 2-е изд., испр. и доп. – М., "Наука", 1985. – 229 с.

Егоров С.А. Политическая система, политическое развитие, право: критика немарксистских политологических концепций. – М., "Юридическая литература.", 1983. – 98, 11 с.

Ильин В.В. Политология: Учебник для вузов. – М., 1999.

Иностранное конституционное право. Под редакцией проф. В.В. Маклакова. – М., "Юрист", 1996. – 512 с.

Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. – Москва, 1982.

Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока (конец 70-х - начало 80-х годов XX в.). – Москва, 1986.

История Древнего Востока. – Москва, 1988.

Касьянов В.В. Политология. Серия «Высший балл». – Ростов н/Д., "Феникс", 2003. – 352 с.

Климович Л. Книга о Коране. – Москва, 1986.

Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации. Учебник. – М., "Юрист", 1995. – 480 с.

Конституция зарубежных государств. Учебное пособие. 2-е издание испр. и доп. – М., издательство "БЕК", 1992. – 586 с.

Конституция и законодательные акты Французской республики. – "Госюриздат", 1958.

Краснов Б.И. Политическая система. – Социально-политический журнал, 1995, № 5.

Крутоголов М.А. Парламент Франции. Организация и правовые аспекты деятельности. - М., "Наука", 1988 г.

Манов Г.Н. Государство и политическая организация общества. - М., изд-во "Наука", 1974. - 223 с.

Марченко М.Н. Политическая система современного буржуазного общества. - М., изд. МГУ, 1981. - 37 с.

Матвеев Р.Ф. Теоретическая и практическая политология. - М., 1993.

Матусевич А.В. Политическая система: состояние и развитие. - Мн., 1992.

Мехтиев Рамиз. На пути к демократии: размышляя о наследии. - Баку, изд. "Шарг-Гарб", 2007. - 752 с.

Орлов А.Г. Президентские республики в Латинской Америке», Ибероамериканский центр "МГИМО". - М., 1995.

Основы политической науки. Учебное пособие для вузов. Часть 1. - М., общество "Знание" России, 1994.

Основы политической системы США. - М., издательство "МГИМО", 2006. - 160 с.

Основы политологии. - М., 1991. ч. 2. - 103 с.

Панарин А.С. Политология. - "Проспект", Москва, 1997.

Политическая система в Исламской Республике Иран. Развивающиеся страны: основные тенденции социально-политической эволюции. Сборник статей. - Иваново., изд-во Ивановского ун-та, 1993. - 63-91 с.

Политические партии. Справочник. - Политиздат, 1986.

Политические системы стран Латинской Америки. - М., 1982.- 244 с.

Политология: Энциклопедический словарь. Общ. ред. и сост.: Ю.И.Аверьянов. - М., изд-во Моск. коммерч. ун-та. 1993. - 273 с.

Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. Справочник. - М., "Юридическая литература", 1993. - 256 с.

Романов Р.М. Парламентаризм: теория, история и современность. - М., "МИРОС", 2002. - 295 с.

Савицкий П.И. Правительственный аппарат Пятой Республики во Франции. - Свердловск, Средн.-Уральск. кн. изд-во, 1979.

Салыгин Е.Н. Теократическое государство. - Московский общественный научный фонд, 1999.

Современные зарубежные конституции. Под ред. В.В. Макалова. - М., "Юрист", 1996. - 286 с.

Современные США. Энциклопедический справочник. - М., 1988.

Современный Иран. Справочник. Л.Е.Авдеева и др. - М., "Наука", изд. фирма "Восточная литература", 1993. - 428 с.

Сравнительный анализ политических систем. - М., "Весь мир", 2000.

Стародубский Б.А. Политические режимы европейских стран. - Свердловск., 1989.

Страны мира. Справочник. 1999. Под общ. ред. И.С. Иванова. - М., "Республика", 1999. - 512 с.

Токарев С. Религия в истории народов мира. - Москва, 1986.

Учебник для вузов по Политологии. Под редакцией Марченко М.Н. - 1997 г.

Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. - М., "Интерпракс", 1995. - 211 с.

Чиркин В. Е., Тихонов А. А., Рябов С. В. Формы государства в буржуазных странах Латинской Америки. - М., "Наука", 1982.

Чудинова И. М. Основы политологии. Учебное пособие. - Красноярск, КГПУ, 1995. - 134 с.

Шаран П. Сравнительная политология (перевод с англ.) - М., 1992. ч. 1. - 128-148 с.

Энтин Л.М. Разделение властей: опыт современных государств. - М., «Юридическая литература», 1995. - 175 с.

Энциклопедический юридический словарь. Под общей редакцией Крутских В.Е. - 1998.

Internet resursları:

Azərbaycan

www.president.az

www.azerbaijan.az

www.mfa.gov.az

www.cec.gov.az

Belarus

www.president.gov.by
www.belarus.net/presiden

Braziliya

www.presidencia.gov.br
www.camara.gov.br
www.senado.gov.br

Cənubi Afrika Respublikası

www.anc.org.za
www.parliament.gov.za
www.info.gov.za

Cənubi Koreya

www.cwd.go.kr
www.assembly.gov.kr

Dominikan Respublikası

www.presidencia.gov.do
www.congreco.gov.do

Ermənistan

www.parlament.am

Filippin

www.op.gov.ph
www.congress.gov.fh
www.kgma.gov.org

Gürcüstan

www.president.gov.ge
www.parlament.gov.ge

Xorvatiya

www.predsjudnik.gov.hr
www.sabor.gov.hr

İndoneziya

www.dpr.go.id
www.indonesia.go.id

İraq

www.uruklink.net

İsveçrə

www.admin.ch
www.parlamnet.ch

Kamerun

www.presidentielle2004.gov.km
www.prc.cm/presiden/Cadre.htm
www.assemblee-nationale.cm

Keniya

www.officeofthePrezilent.go.ke
www.kenyaweb.com

Kolumbiya

www.prnzidencia.gov.co
www.senado.gov.co

Kosta-Rika

www.casapres.go.cr
www.assemblea.go.cr

Qazaxistan

www.akorda.kz
www.parlam.kz
www.government.kz

Qırğızistan

www.president.kg
www.kenesh.gov.kg

Meksika

www.presidencia.gob.mx

www.senado.gob.mx

www.cddhcu.gob.mx

Misir

www.presidencu.gov.eg

www.shoura.gov.eg

Nigeriya

www.olusegun-obasanjo.com

www.nopa.gov.net

Nikaraqua

www.presidencia.gov.ni

www.assamblea.goğ.ni

Özbəkistan

www.press-service.uz

www.gov.uz

Rusiya

president.kremlin.ru

duma.gov.ru

pcouncil.gov.ru

Bolqarıstan

www.president.bg

www.parlament.bg

Çad

www.tit.td

Çexiya

www.hard.cz

www.psp.cz

Estoniya

www.president.ee.et

www.riigikogu.ee

Finlandiya

www.president.fi

www.eduskunta.fi

Fransa

www.elysee.fr

www.assamblee-nat.fr

www.senat.fr

Haiti

www.palaisnational.info

www.haitifocus.com

Litva

www.president.lt

www.lrs.lt

Moldova

www.Prezident.md

www.parlament.md

Polşa

www.prezydent.pl

Almaniya

www.bundespreзидент.de

www.bundesrat.de

www.bundestag.de

Avstraliya

www.aph.goa.au

Avstriya

www.hofburg.at

Barbados

www.parlamentbarbados.gov.bb

Belçika

www.fed-parl.be

Birləşmiş Ərəb Əmirliyi

www.almajles.gov.ae

Böyük Britaniya

www.parliament.uk

Danimarka

www.folketinget.dk

İspaniya

www.congreso.es

www.senado.es

İsveç

www.riksdagen.se

Kanada

www.parl.gc.ca

Lüksemburq

www.chd.lu

Niderland

www.parlament.nl

Norveç

www.stortinget.no

Svazilend

www.gov.sz

Portuqaliya

www.presidencia.republica.pt

Sinqapur

www.istana.gov.sg

Rumuniya

www.presidencu.ro

Seneqal

www.gonv.sn

Slovakiya

www.President.sk

Sloveniya

www.up-rs.si

Şri-Lanka

www.presidentsl.org

Tacikistan

www.Prezident.tj

Tunis

www.rcd.tn

Türkiyə

www.cankaya.gov.tr

Türkmənistan

niyazov.sitecity.ru/presidentniyazov.tripod.com

Ukrayna

www.president.gov.ua

Pakistan

www.presidentofpakistan.gov.pk

Yəmən

www.presidentsalleh.gov.ye

Yunanıstan

www.presidentcu.gr

Yaponiya

www.shugiin.go.jp

www.sangiin.go.jp

Digər resurslar:

www.assamblenacional.goa.ve

www.aturk.net

www.cder.ro

www.congreso.gov.ar

www.congress.gov

www.fmprc.goa.cn

www.gobiernoenlinea.ve

www.gov.sg

www.gps.org.ye

www.house.gov

www.isinolaw.com

www.lalawfirm.com.cn

www.nrsr.sk

www.parlamneto.ao

www.parlamneto.gub.uy

www.parlamneto.pt

www.parlamnet.gov.ye

www.parlamnet.gr

www.president.ir

www.rada.gov.ua

www.sejm.gov.pl

www.senat.gov.pl

www.senat.ro

ƏLİ MƏHƏMMƏDƏLİ OĞLU HƏSƏNOV,
tarix elmləri doktoru, professor

ADİL İSRAİL OĞLU VƏLİYEV,
siyasi elmlər namizədi

**AZƏRBAYCANIN VƏ XARİCİ
ÖLKƏLƏRİN SİYASİ SİSTEMLƏRİ**

Dərs vəsaiti

Nəşriyyat redaktorları

Elnarə Əsgərova

Rauf Cəfərov

Texniki redaktoru

Elmira Tağıyeva

Kompyuter işləri

Nüsrət Quliyev

Çapa imzalanmışdır 06.08.2007. Kağız formatı 60x90 1/16. Fiziki çap vərəqi
15,5. Şerti çap vərəqi 15,5. Ofset kağızı. Qarnituru Times. Tirajı 3000.
Sifariş 2950.

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.
Az1073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.
Tel.: (99412) 4380010. Faks: (99412) 4380014.
E-mail: azerbneshr@azerin.com